

ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΜΑΡΑΘΩΝΙ

Α' ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

Τὴν ἐν ἔτει 1934 πολύμηνον ἐν Μαραθῶνι, ἀπὸ Φεβρουαρίου μέχρι τῆς 16 Αὐγούστου, ἔργασίαν μου ἡδυνήθην νὰ συνεχίσω κατὰ Σεπτέμβριον καὶ Ὁκτώβριον τοῦ λήξαντος ἔτους 1935¹. Περὶ τῶν κατ' αὐτὸ πεπραγμέ-

¹ Ή μακρά μου κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ λήξαντος ἔτους 1935 ἀσθένεια καὶ ἡ τεσσαρακονήμερος κατὰ τοὺς θερινοὺς νοσηλεία ἐν τῷ Εὐαγγελισμῷ δέν μοι ἐπέτρεψε νὰ δώσω Ἐκθεσιν περὶ τῆς ἐν ἔτει 1934 συντελεσθείσης ἐν Μαραθῶνι ἔργασίας πληρεστέραν τῆς εἰς τὰ Πρακτικά τοῦ ἔτους ἐν σελίδι 28-48 δημοσιευθείσης ἐν ἀποσάμασι μόνον ἀτυχῶς. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια τοῦ ἐξ ἀνάγκης πολὺ συντομευθέντος κειμένου ἐστάθη τότε δυνατὸν νὰ θεωρήσω, ἔμειναν ἐν αὐτῷ καὶ διέλεγίαι τυπογραφικαὶ συγχίζουσαι τὰ πρόγματα, διν τινὰς διορθώνων ἐνταῦθα. Οὗτω ἐν σελίδι 80 στίχῳ 6 γραπτέον: εἰς τὸν ἔννατον ἀντὶ εἰς τὸν ἔκτον ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς αὐτῆς σελίδος στίχῳ προσθετέα ἡ λέξις: Ιδρύθη ἐν σελίδι 81 στίχῳ 25 προσθετέον τό: «ἄλλαχον» καὶ τὸ: «ὑπὸ τοῦ κ. Καρο», μὴ ὑπολογιζομένης ἐνταῦθα τῆς ἐκ τοῦ χειρογράφου μου ἐκτεσούσης διπλῆς σελίδος διασαφητικῆς ίκανῶν ἀλλων πραγμάτων, τὰ δποῖα ως ἐκ τούτου παρελείφθησαν ἐν ἐκείνοις τοῖς Πρακτικοῖς: ἐν σελίδι 84 στίχῳ 16 διορθωτέον τὸ ἀδιανόητον: τὴν θέσιν τὴν ποτε ενδρον, εἰς: τὴν θέσιν των ενδρον ἐν σελίδι 85 Εἰκὼν 8 διορθωτέον τὸ σκύφος εἰς σκύφος· ἐν σελίδι 88 στίχῳ 4 προσθετέαι μετά τὴν λέξιν: δύδοον αἱ παραλειψθεῖσαι: ἡ καὶ προγενέστερον τινὰ αἰῶνα· ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι στίχῳ 5 κάτωθεν διορθωτέον τὸ ἐνεκα παραλείψεως καὶ ἐνταῦθα πολλῶν ἀλλων μετά σπουδῆς ως τέλος ἀπλῶς τοῦ κολοβωθέντος ἄρθρου ἄνευ ἀνάγκης ὑπὸ τοῦ διορθωτοῦ προστεθέν: Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα εἰνε τὰ δποῖα, τούλαχιστον εἰς τὸ κάπτως ὑποφερτόν: Ταῦτα καὶ τοιαῦτα εἰνε δσα κτλ. Πλὴν δμως τούτων σημειωτέα εἰνε καὶ τὰ ἔξῆς πρός τινα συμπλήρωσιν δπωσδήποτε τῶν εἰς τὰ Πρακτικά ἐκείνα ἐκ τῶν χειρογράφων μου τὴν τελευταίαν στιγμὴν περιληφθέντων: Ἐκ τῶν τελευταίων πληροφοριῶν περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι ἔργασίας στηριζόμενης δ Διευθυντῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Karo καὶ ἐκ τινῶν ὀσαύτως σημειώσεών μου κατὰ φιλικήν παράκλησιν δρμόμενος — γνῶσιν δμως τῆς ἐν τῷ Ἡρακλείῳ ἀρχικῆς μου ἐρεύνης, ὀσαύτως δὲ καὶ τῆς ίκανῶς τότε ἥδη προκεχωρημένης ἐν τῷ Μυκηναϊκῷ θολωτῷ τάφῳ ἀνασκαφῆς ἔλαβεν δ κ. Karo μετά τῶν ἐταίρων τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ ἐξ αὐτοψίας, ἐπισκεφθεῖς τὸν Μαραθῶνα ἀρχομένου τοῦ Ιουνίου 1934 — εἰχε τὴν εὐγενή καλοσύνην νὰ περιλάβῃ ίκανά εἰς τὸ ἐν Archäologischer Anzeiger Juli 1933 bis Juli 1934 γενικῶτερον, λίαν δὲ ὑποχρεωτικὸν δι' ἐμὲ δημοσίευμά του. 'Αλλ' εὐτυχῶς καὶ ἔγω χρόνον τινὰ ἀργότερα εἰχα σπεύση ἐγκαίρως νὰ διαλάβω ἐν ἐκτάσει περὶ τῶν μετά τὸν 'Ιούνιον τοῦ 1934 ἀποκαλυφθέντων νέων πραγμάτων ἐν τῷ Μυκηναϊκῷ θολωτῷ τάφῳ καὶ ἐν τῇ Νεκροπόλει τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος, τὴν δποίαν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ κ. Karo ἀκόμη δὲν εἰχα ἀποκαλύψη, πραγματευθεὶς τὰ δέοντα περὶ αὐτῶν πολὺν χρόνον πρὸ τῆς τῶν Πρακτικῶν ἐκτυπώσεως ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ Περιοδικῷ Νέα 'Εστία ἐν τεύχεσιν αὐτοῦ ὑπὸ ἀρ. 191 καὶ 194 τοῦ 1934 καὶ ἐν τεύχει 197 τοῦ ἔτους 1935. Εἰς τὰ τεύχη ταῦτα τοῦ γνωστοτάτου καὶ εὐπροσίτου εἰς πάντα Περιοδικοῦ Νέα 'Εστία ἀς μοι

νων, τὰ δοῦλα συνεχίζουσι μὲν ἀμέσως τὴν προηγηθεῖσάν μου ἀνασκαφὴν (πρβ. τὰ Πρακτικὰ τῶν ἑτῶν 1932, 1933 καὶ 1934), ἀναλαμβάνουσι δὲ καὶ παλαιοτέρας μου ἔρευνας, χρονολογουμένας ἀπὸ τοῦ 1926, καθ' δλην τὴν περίχωρον τῆς Ἀττικῆς Τετραπόλεως τὴν τε πεδινήν καὶ τὴν ὁρεινήν, ὅπου δλιγάτερον ἀλλοτε ἐνησχολήθην, ἔχω ν' ἀνακοινώσω τὰ ἀκόλουθα ἐνταῦθα.

ἐπιτραπῇ νὰ παραπέμψω ὁτιῶς ἐνταῦθα, ἐν παραβολῇ, δι' ὅντινα εἰνε εὔκολος ἡ χρῆσις, καὶ τοῦ Archäologischer Anzeiger πρὸς τὸ ἐν αὐτῷ ἀρθρον τοῦ κ. Karo ἐπίσης ἐν Arch. Anz. Juli 1934 bis Juli 1935 πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεως τῶν αὐτῶν πραγμάτων ἐνταῦθα ὡς πρὸς πάσας τὰς λίαν ἀναγκαίας λεπτομερείας τῆς τε ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου, δμοίως δὲ καὶ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ περιγραφῆς τῆς Νεκροπόλεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος. Τὴν ἐργασίαν μου εἰς τὴν Νεκρόπολιν ταύτην παρηκολούθησεν ἐπί τινας ἡμέρας καὶ δὲ Ἐταίρος τοῦ Γερμανικοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Dr Peter Kahane, καὶ συνεπελάθετο μάλιστα αὐτῆς μέχρι τινὸς κατὰ τὴν ἐμὴν παράκλησιν καὶ τὴν ἰδικήν του ἐπιθυμίαν. Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν δὲ τῆς πυρᾶς ἐντὸς τῆς κυψέλης τοῦ Μυκην. θολωτοῦ τάφου, τοῦ ἐν μέσῃ πεδιάδι κειμένου, καὶ εἰς τὴν ἔξετασιν τῆς πυρᾶς παρέστη καὶ δὲ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἱένης (Jena) κ. Schachermeyer ἐν συνοδείᾳ τοῦ κ. Karo. Τῆς ἐργασίας μου ἐν γένει ἐν Μαραθῶνι γνῶσιν ἔλαβον ἐξ αὐτοψίας καὶ δὲ τέως διευθυντὴς τῆς École Française ἐν Ἀθήναις καθηγητὴς τῆς Σορβόνης κ. Pierre Roussel, ὥσαύτως δὲ κ. Payne τῆς Βρετανικῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς κλασικῶν σπουδῶν, τῆς Ἀμερικανικῆς δμοίως δὲ διευθυντὴς κ. Kapps, μετά τοῦ δευτέρου Διευθυντοῦ κ. Broneer, ἐπὶ δὲ οἱ ἐν Πανεπιστημίοις τῆς Γερμανίας καθηγηταὶ τῆς Ἀρχαιολογίας κ. P. Goessler καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τότε ἐπὶ τούτῳ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὸν Μαραθῶνα ἐκδημόντες, καθηγηταὶ Γερμανικῶν Πανεπιστημίων. Τὴν παρατήρησιν ταύτην κάμινο ἐνταῦθα, διότι ἔνεκα τῆς περὶ πολλὰ ἱδιορρυθμίας τοῦ ἐν Μαραθῶνι Μυκην. θολωτοῦ τάφου (ἀκριβέστερον κυψελοειδοῦς) — δοτις εὐτυχῶς διέλασθε τὴν προσοχὴν τῆς ὡργανωμένης πλειάδος τῶν σημερινῶν ἀπὸ πολλοῦ τὴν χώραν λυμαινομένων ἀρχαιοτηρῶν, δὲν ἐπιστεύθη δὲ οὐδὲ ὑπ' ἐμοῦ ἐν ἀρχῇ (πρβ. Πρακτικὰ τοῦ ἑτους 1932 σ. 43) διτὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς πολιαῖς ἀρχαιότητος ἀσύλητος καὶ τελείως μάλιστα ἀθικτος ἦθελε παραδοθῆ μέχρις ἡμιῶν — εἰς ἐμὲ πολὺ εὐχάριστον ἵτο ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους ἀρχαιολόγους νὰ καταστήσω μάρτυρας πασῶν τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐργασίας μου ἐν τῷ Μυκηναϊκῷ τούτῳ τάφῳ, εὐθὺς δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἐν τῇ παρ' αὐτὸν ἀνακαλυψθείσης Νεκροπόλεως. Ἐγκαίρως, τὴν 29 Μαρτίου τοῦ 1934, είχα τὴν εὐτυχίαν νὰ δεχθῶ τὴν ἐπίσκεψιν εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ τοῦ Ἀγγλου Brigadier General Sir Persy Sykes, συγγραφέως τῆς λαμπρᾶς διτόμου Ιστορίας A History of Persia ἐν τρίτῃ ἐκδόσει 1930, London, Macmillan and Co, δστις καὶ κατ' Ἀργίλιον αὐθίς τοῦ λήξαντος ἑτους 1935 ἐν Μαραθῶνι μὲ ἀνεξήτησε πρὸς σπουδὴν ἱδίως τοῦ ἱδιαιτέρως ἐνδιαφέροντος αὐτὸν Ἡρακλείου διὰ τὴν παρασκευὴν τῆς τετάρτης τοῦ συγγράμματός του ἐκδόσεως. (Ο Sir Persy Sykes διέτριψεν ἐν Περσίᾳ ὑπὲρ τὰ 22 ἑτη). Πρὸς τοὺς ἄνδρας τούτους πάντας δφεῖλο νὰ ἐκφράσω τὴν βαθεῖάν μου ὑποχρέωσιν. Πολλὴν τὴν χάριν δμοίογῶ καὶ πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τὸν φιλογνέστατον Κύριον Ἀντώνιον Ἐμμ. Μπενάκην, Ὑπουργὸν νῦν, δστις δχι μόνον κατὰ τὴν πρώτην μου ἐν τῷ Μυκηναϊκῷ τάφῳ ἐργασίαν τὸ 1938 ἐπευσεν ἐν χειμῶνι νὰ γνωρίσῃ δι' αὐτοψίας τὰ πράγματα εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἀφοῦ πρῶτον μοὶ είχε δώσῃ τὴν ἐντολὴν «πάσῃ θυσίᾳ νὰ σώσω τὸν Μυκηναϊκὸν τάφον»,

§ 1.

Τῆς Νεκροπόλεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος τὴν ἀνασκαφὴν εἶχα προαγάγη ἐν ἔτει 1934 κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτῆς τμῆμα, τὸ ἐγγυτάτῳ τοῦ τε Ἡρακλείου καὶ τοῦ ἐρειπιῶνος τοῦ ἐκτεταμένου Βυζαντηνοῦ Μετοχίου τοῦ Βρανᾶ, μέχρι τῆς μεγάλης τυμβοειδοῦς πυρᾶς νεκρῶν, ἡ ὅποια εἰς τὰ προπερσινὰ Πρακτικὰ δὲν ἦτο καιρὸς πλέον νὰ μνημονευθῇ εἰ μὴ δι’ ὀλίγων λέξεων (ἴδε σελίδα 38 τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1934 καὶ ἀκριβέστερον ἐν τῷ ὑπὸ ἀρ. 197 τεύχει τῆς Νέας Ἐστίας ἔτους 1935).

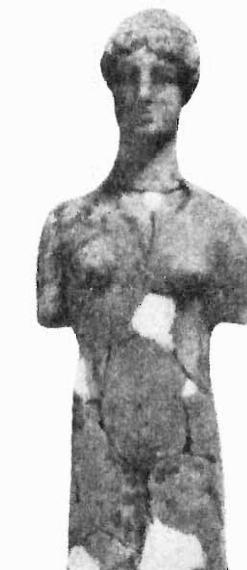
Ἡ πυρὰ αὕτη ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐργασίας ἐν τῷ λήξαντι ἔτει ὡς πολὺ μεγαλειτέρᾳ ἢ ὅσον εἶχα ὑποθέσῃ αὐτήν, διτε μεσοῦντος τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1934 ἐγκατέλειψα τὸν Μαραθώνα. Ἄλλ’ ἐφόσον αὕτη κατὰ τὸ μέσον τῆς κωνοειδῶς ὑψώνεται κάπως ὡς μικρὸς τύμβος, ἐπροτίμησα νὰ μεινῇ ἀκόμη ἐν ᾧ μορφῇ ἀρχικῶς τὴν εὔρον, ὡς ἐπιφάνειαν δηλαδὴ ἀγροῦ ὑπὸ ὀλίγου μόνον φυτικοῦ χώματος καλυπτομένην, τὸ ὅποῖν ἀπειράκις βέβαια ὑπὸ τοῦ ἀρότρου ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἀρχαιότητος, εἰς καλοὺς καὶ κακοὺς καιρούς, διὰ παντὸς τοῦ πρωΐμου καὶ ὑστέρου χριστιανικοῦ πλέον μέσου αἰῶνος μέχρι σήμερον ἀνεσκαλεύθη, ἀλλως δμως ὑπὸ τὸ ὄντον ἀκριβῶς διέσωσε καθ’ ὀλην τὴν περιοχὴν τῆς Νεκροπόλεως ἀθίκτους τοὺς τάφους τῆς εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Μυκηναϊκοῦ κυψελοειδοῦς πρός τε ἀνατολὰς καὶ πρός δυσμὰς καιτεύθυνσίν της, ἐν εἴδει στενῆς μᾶλλον λωρίδος ἐπὶ τῆς εὐφείας πεδιάδος. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πυρᾶς ἀκριβῶς, δπως αὕτη φαίνεται καὶ σήμερον, παρουσιάσθη κατ’ Αὐγούστου τοῦ 1934 τεμαχισμένος κατὰ χώραν ἐκ τῆς συνθλίψεως τοῦ ὑπερχειμένου φυτικοῦ χώματος μικρὸς ἀμφορεύς, ὡς τελευ-

ἀλλὰ καὶ δις ἔξ ίδίων τὸ ἐκεὶ ἔργον χρηματικῶς ὑπεστήριξε. Οἰκτρῶς εἰς τὸν Μαραθῶνα ἀπέτυχον ὡς πρός ἄλλο τι μόνον παραδόξως, ἐν τῇ προσπαθείᾳ μου ἵνα καὶ εἰς τὸν τόπον Ιδιαιτέρως διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνασκαφῶν φανῶ ὠφέλιμος. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας καταγινόμενος, εἰς περιστάσεις μάλιστα πολιτικὰς ἔξαιρετικῶς δυσκόλους, ἀντικρυσσα καὶ τὴν τελείαν ὑπὸ τινῶν ἀρχῶν ἐγκατέλειψιν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κακήν των τύχην διὰ τὴν κλεπτοσύνην καὶ ἀγριότητα κακῶν ἀνθρώπων. Ἄλλα περὶ τούτου δὲν είνε δυνατόν νὰ γίνη περισσότερος λόγος ἐνταῦθα. Ἅρκει ν’ ἀναφερθῶ ἀπλῶς εἰς τὰ γεγραμμένα περὶ τινῶν προσώπων ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1933 σελίδι 45, διὰ νὰ δημολογήσω μετά πολλῆς λύπης δτι αἱ προσδοκίαι μου ἐκείναι διόλου δὲν ἐπηλήγθευσαν. Περὶ δὲ τῆς ὑπὸ τῶν κρατικῶν ἀρχῶν ἀπαραιτήτου ἐπιτηρήσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἔργου δὲν εἶχά τι περισσότερον νὰ πράξω εἰ μὴ ἐγκαίρως ν’ ἀναφερθῶ εἰς αὐτὰς περὶ τῆς ἐκ μέρους των ἀναγκαίας ἐνεργείας. Τὰ τοιαῦτα δμως ἀκόμη διλγώτερον δύνανται νὰ ἔχουν τὸν τόπον των ἐνταῦθα. Τὸ τελευταῖον ἔγγραφόν μου είνε τὸ τῆς 10 Ἰανουαρίου 1936 διλύγον πρό τῆς παραιτήσεως τοῦ Ὑπουργοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Δημ. Σ. Μπαλάνου. Μέτρα κατὰ τῶν ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας Μαραθῶνος καταγγελθέντων λυμεώνων ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ πλημμελειοδικείου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν δίκην, εἰς ἥν καὶ ὡς μάρτυς παρέστην.

ταῖον κτέρισμα εἰς τὸν ἀναλωθέντα ὑπὸ τοῦ πυρὸς νεκρόν, ὑπὸ δὲ τὸν ἀμφορέα ἀμέσως ἐντὸς τῆς πολλῆς κόνεως ἀνθράκων κατάμαυρον ὑπὸ τῆς πυρακτώσεως μικρὸν πήλινον εἰδώλιον γυμνῆς γυναικείας μορφῆς πάγκαλον ἔργον τοῦ πέμπτου πρὸ Χρ. αἰῶνος. Ὡς τοιοῦτον ἀνεγνώρισεν αὐτὸν καὶ ὁ κ. Payne ἀνενδοιάστως. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο σώαν διασώζει τὴν κεφαλήν, σῶαν δὲ καὶ τὸ σῶμα σχεδὸν ὅλον πλὴν τῶν βραχιόνων καὶ τῶν σκελῶν, σχεδὸν δὲν χάνει τίποτε ἐκ τῆς ὥραιότητός του. Κατωτέρω ὅμως τῆς θέσεως ἐν ᾧ ἔκειτο ἀνασκαλεύσας ἐλαφρῶς τὴν πυράν, δὲν εὑρῆκα εἰ μὴ σποδὸν καὶ ἀνθρακας, ἀνευ οἶουδήποτε ἄλλου κτερίσματος. Εἰκ. 1.

Τούναντίον, ἀνασκάψας πέριξ τοῦ μικροῦ κώνου τῆς πυρᾶς τὸ ἔδαφος εἰς βάθος μέχρι δύο μέτρων καὶ εἰς πλάτος δέκα μέτρων, εἴκοσι δὲ εἰς μάκρος, ἔφερα εἰς φῶς καὶ ἄλλους τάφους, ἔξαριθώσας περὶ αὐτῶν τὰ ἔξης·

Οἱ τάφοι εἰνε δύο-τρεῖς πίνθοι νεκροδόχοι κατα-
συντετριμένοι ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν χωμάτων καὶ
σχεδὸν διαλελυμένοι ἔνεκα τῆς κακῆς παρασκευῆς
καὶ δπιήσεως τοῦ πηλοῦ των, πλήρεις μὲν χώματος,
κεκαλυμμένον δὲ ἔχοντες ἐπιμελῶς τὸ στόμα διὰ
πλακιδίου λιθίνου, κατακεκλιμένοι πάντοτε ὑπτίως
ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ στηριζόμενοι οὕτω ἐκ τῶν πλα-
γίων ἐν κοιλότητι ἀβαθεῖ ἐπὶ δύο-τριῶν λίθων, ἀλλὰ
κενοὶ παντὸς περιεχομένου, ἡ δστῶν δηλαδή, τὰ δποῖα
εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο ὡς παρετήρησα πάντοτε ἐντελῶς
διαλύονται, ἡ ἀγγείων ὡς κτερίσματων. Θραύσματα
ἀγγείων ἡ κοινῶν ἡ καὶ μέλανος ἐπιχρίσματος (γανώματος) τῶν περὶ τὸν
τέταρτον ἡ καὶ τρίτον ἀκόμη πρὸ Χρ. αἰῶνα χρόνων εὑρέθησαν εἰς τὰ πέριξ
χώματα ἀρκετά.



Εἰκ. 1. Πήλινον εἰδώλιον γυναικείας μορφῆς τοῦ δου πρὸ Χρ. αἰῶνος.

Πλὴν τῶν πίθων εὑρέθη καὶ μικρὰ πηλίνη λάρναξ (Εἰκὼν 2) ἐμβρύους ἵσως μᾶλλον παρὰ νηπίου μετὰ τοῦ καλύμματός της, ἀκεραία, πλήρης χώματος εἰσρεύσαντος ἔξωθεν σὺν τῷ χρόνῳ (δπως καὶ εἰς τοὺς νεκροδόχους πίθους τοῦτο συνέβη διὰ τοῦ στομίου μικρὸν κατὰ μικρῶν ἀγγείων τοποθετημένων περὶ ἄπαν σχεδὸν τὸ ποτε σῶμα).

Οἱ ἄλλοι δὲ τάφοι ἐνταῦθα εἰνε τριῶν εἰδῶν. Τινὲς εἰνε δριζόντιοι, ών ἄλλοι μὲν μὲ πλάκας λιθίνας δρθίας κατὰ τὰς πλευράς, τινὲς δὲ μὲ πλάκας ὡς καλυπτήρας τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ἐγκαρφίως ἐπὶ τοῦ τάφου. Πλήρεις χωμάτων εἰνε οἱ τάφοι οὗτοι, ἀνευ ἄλλου περιεχομένου δχι μόνον δστῶν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἵχνους κτερίσματος, ὥστε νὰ μὴ εἰνε δυνατὸν νὰ

πιστεύσῃ τις δτι ἥσαν πραγματικοὶ τάφοι, ἀλλὰ ταφοειδῆ μόνον δριζόντια δρύγματα παρακείμενα εἰς τὰς ἔξωθεν αὐτῶν στηθείσας πυράς νεκρῶν· διότι καὶ πυρὰὶ ἄλλαι μικραὶ ἡ καὶ μικρόταται παρατηροῦνται πέριξ αὐτῶν, χρησιμεύσασαι βέβαια πρὸς καῦσιν νεκρῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν πολλῶν μικρῶν σωρῶν κονιοποιημένων ἀνθράκων. Δύο· - τρεῖς τοιούτους «τάφους» ἀφήκα ἐν τῷ παρόντι ἀδίκτους, μετὰ μικρὰν ἔξέτασιν ἐπαρκῆ διὰ νὰ βεβαιωθῶ δτι καὶ αὐτοὶ δὲν περιεῖχον οὔτε δστᾶ οὔτε ἀγγεῖα.

Ἄλλοι δμως τάφοι δριζόντιοι, καλῶς κτισμένοι μὲ τοιχίσκοντις πέριξ καὶ μὲ πλάκας μὲν δρυτὰς λιθίνας ἢ πηλίνας εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς των, καλῶς δὲ λαξευμένους τοὺς λιθίνους καλυπτήρας των διασώζοντες, εἰνε πραγματικοὶ τάφοι. Καὶ εἰνε ἀξιοσημείωτοι οὔτοι. Εἰς ἔξ αὐτῶν εἰνε συνήθους μεγέθους μέτρων δύο ἢ 1,60 εἰς μάκρος, εἰς πλάτος δὲ 0,60 ἢ 0,70, ἀλλὰ διπλοῦς, δηλαδὴ δι' ἔνα ὑπερεκείμενον νεκρὸν καὶ δι' ἄλλον κείμενον ὑπ' αὐτόν, δχι δμως ὅμοιώς δριζούτως ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς βλέποντα, ἀλλὰ λοξῶς ἀρκετὰ ὡς πρὸς τὸν ὑπερθέν του. Ὁ ἀνώτερος περιβάλλεται ὑπὸ τοίχου στενοῦ ἐκ λίθων κοινῶν, καλύπτεται δμως ὑπὸ πλακῶν λιθίνων, ὡν μία καλῶς λαξευμένη εὑρέθη κατὰ χώραν καὶ ἀκεραία, ἐνῷ αἱ ἄλλαι συντριβεῖσαι κατέπεσαν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ δχι πολὺ μετὰ τὴν ταφήν πάντως πρὶν ἔτι δ τάφος πληρωθῆ χωμάτων εἰσρευσάντων διὰ τῶν ἀρμογῶν τῶν λίθων καὶ τῶν πλακῶν. Μία λήκυθος μόνον, τοῦ πέμπτου μᾶλλον αἰῶνος πρὸ Χρ., εὑρέθη εἰς αὐτόν. Ὁ ὑποκείμενος δμως τάφος παρέσχε καὶ πυξίδας καὶ μικρὰ ἄλλα ἀγγεῖα καὶ μίαν λήκυθον, ὡς κτερίσματα προφανῶς γυναικός.

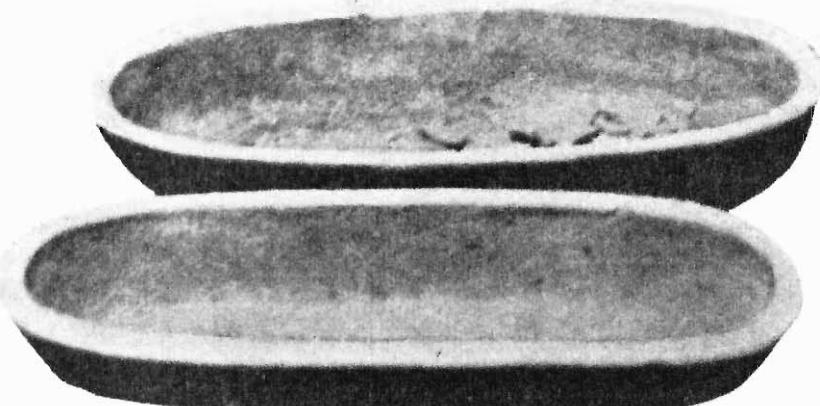
Ἐντὸς τῶν νεκροδόχων πίθων, εὑρῆκα μετὰ τῶν χωμάτων καὶ λίθους κοινούς, ὑποθέτω διὰ νὰ ἔχουν ἔρμα τρόπον τινὰ οἱ πίθοι καὶ οὔτω μένουν καλὰ στερεωμένοι εἰς τὸ κοίλωμά των.

Ο ἄλλος τάφος μικρότερος, μὲ τοῖχον εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς ἐκ λίθων κοινῶν, μόλις ἀφῆνε μεταξὺ τῶν πλευρῶν μικρὰν δπήν, ἐκ τῆς δποίας διὰ τῆς σκαφῆς ἔξωρύχθη τόσον πολὺ κατ' ἀρχὰς χῶμα ὥστε νὰ νομίσω δτι ἐπρόκειτο περὶ δπῆς, εἰς ἣν ἐνεσφηνώνετο στῦλος ἔντονος. Ἄλλ' δτε πανταχόθεν ἀφήρεσα καὶ τοὺς λίθους τοῦ τοιχίσκου, εὑρέθη βαθύτερα καὶ ἐκεῖ δεύτερος τάφος μὲ λιθίνας πλάκας εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς καὶ λιθίνους καλυπτήρας ἀνωθεν καὶ μὲ ἀγγεῖα μικρὰ ἐπίσης ὅμοια πρὸς τάντορέω.

Ο τρίτος τάφος ἦτο φαινομενικῶς δπὴ εἰς τὸ ἔδαφος πεντήκοντα ἑκατοστῶν τὸ βάθος καὶ πλάτος μὲ ἐπιμελῶς τεθειμένας λιθίνας πλάκας δρυτὰς εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς, περιεῖχε δὲ λέβητα χαλκοῦν (Εἰκὼν 3) ἀρκετὰ καλὰ διατηρημένον καὶ πλήρη δστῶν νεκροῦ καέντος ἐν δυνατῇ προφανῶς πυρᾷ, ἀναμίκτων ὡς εἰκὸς μετὰ χώματος εἰσρεύσαντος σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῶν ἀρμῶν τῶν πλακῶν καὶ τοῦ λέβητος (μεταξὺ λέβητος καὶ τοῦ καλύμματός του). Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ δστεοφυλάκιον τοῦτο παρέκειτο καὶ τάφος δριζόντιος ἀνευ

πλακῶν εἰς τὰς πλευράς, ἀλλὰ μὲ καλυπτῆρας δγκώδεις λιθίνους ὅλιγον εἰργα-
σμένους, βάθος ἔχων ἵκανὸν καὶ πλήρης κονιοποιημένων ἀνθράκων, πιθα-
νώτατον καὶ βέβαιον μᾶλλον ἐθεώρησα διτὶ ἐν τούτῳ τῷ τάφῳ εἶχε καῇ καὶ
ὅ νεκρός, πυρακτωθῆ μάλιστα ἐντελῶς, καθὼς ἐδείκνυον τὰ ὅστα μὲν ἐν τῷ
λέβητι, τὸ πολὺ δὲ ποσὸν τῶν κονιοποιημένων ἀνθράκων ἐν τῷ δρύγματι
παραπλεύρως τῆς πυρᾶς.

"Απας δ περὶ τοὺς τάφους τούτους χῶρος ἀνασκαφεὶς εἰς βάθος ἐνὸς
μέτρου, εὑρέθη περιέχων καὶ ἄλλους μικροὺς σωροὺς κονιοποιημένων ἀνθρά-
κων, οἱ δποῖοι ὡς φαίνεται παρέμειναν ὡς λείψανα μικροτέρων πυρῶν μὲ
πολλὰ χώματα περὶ αὐτὰς καὶ πανταχοῦ σκορπισμένα θραύσματα ἀγγείων,
ὧς εἴπα, οὕτε παλαιοτέρων τοῦ 5ου πρὸ Χρ. αἰώνος οὕτε νεωτέρων τοῦ



Εἰκ. 2. Πηλίνη ρηπίου λάρναξ μετὰ τοῦ καλύμμιατός της.

τρίτου. Κτερίσματα νεκρῶν δὲν εὑρέθησαν οὐδαμοῦ ἐδῶ εἰς τοὺς μικροὺς
σωροὺς κονιοποιημένων ἀνθράκων πυρῶν. 'Αλλ' ή καθόλου Νεκρόπολις
πρέπει νὰ ἔξετείνετο καὶ βιορειότερον τοῦ φέτος ἀνασκαφέντος χώρου — ἐν
τῷ δποῖφ δμως δυστυχῶς μόλις ἔγω τὴν 21ην Ὁκτωβρίου ἐγκατέλειψα τὸν
Μαραθῶνα, οἱ φρικτοὶ λαθραῖοι τυμβωρύχοι τοῦ τόπου τὰ πάντα ἀγρίως ἀνέ-
τρεψαν, ἀνασκαλεύοντες δὲ τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφὲν ἔδαφος καὶ βυθίζοντες εἰς
αὐτὸ τοὺς βαρεῖς σιδηροὺς αἰχμηροὺς λοστούς των μάτην ἐδοκίμασαν νὰ ἀνεύ-
ρωσι καὶ ἄλλους τάφους ὑποκειμένους, ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν λειψάνων τῶν
ἀνευρεθέντων ὑπ' ἐμοῦ νεκρῶν ὡς ὕσιναι κατὰ θνησιμαίων. 'Ενίστε μάλιστα
καὶ ἐκ κιτηνωδίας ἀπλῶς, διὰ νὰ κάμουν κακόν, φθείροντες ἀνευ φανεροῦ
τινος κέρδους διτὶ καλῶς εἰς τὴν θέσιν του στέκεται, διότι ὡς φαίνεται ἐνοχλεῖ
αὐτοὺς τοῦτο εῦ καὶ καλῶς κείμενον.

§ 2.

Ολίγον πορφωτέρω τοῦ προσφάτου τούτου δρύγματος καὶ τῶν μικροτέρων πυρῶν ἐν αὐτῷ, ἔναντι δὲ καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὸ γυμνὸν νῦν βουνὸν Κοτρῶνι, κεῖται ὁ ναΐσκος (Εἰκὼν 4), τὸν δποῖον πρὸ δύο ἑτῶν ἀνεκάλυψα μὲ τὰ λείψανά του σωθέντα εὐθὺς ὑπὸ τὸ ὑνίον πάλιν τοῦ ἀρότρου. Τὸ ἄροτρον, σημειωθήτω, εἰς τὸ πετρῶδες ἐδῶ ἔδαφος δὲν ἥδυνατο νὰ εἴνε καὶ ἄλλο εἰ μὴ τὸ Ἡσιόδειον, μόλις περὶ τὰ δέκα ἔκατοστὰ τοῦ μέτρου εἰσχωροῦν εἰς τὸ χῶμά του. Τίς δῆμος οἶδε κατὰ ποῖον χριστιανικὸν αἰῶνα, ἀπεμαρτύνθησαν τὰ μαρμάρινα τοῦ ναϊδίου ἐρείπια, διὰ νὰ χωνευθοῦν ἵσως εἰς τινὰ πλησίον ἀσβεστοκάμινον ἢ ἀπαχθοῦν ἀλλοῦ, δλίγη ἐπομένως βλάστησις καὶ δλίγον, πολὺ δλίγον χῶμα, ἐκάλυψε τὸ δάπεδον, ὥστε ἐπ' αὐτοῦ ἔπειτα νὰ συρθῇ τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ. Τοιουτορόπως δὲν ἔμειναν πλέον εἰς τὸ ἔδαφος ἢ αἱ κατώταται τῶν μαρμάρινων τοίχων στρώσεις καὶ ἔνα δάπεδον λιθόστρωτον, ἀσυγχρίτως δῆμος ἐπιμελέστερον συντεθειμένον παρὰ τὸ δμοιόν του κάπως, εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα γνωστόν, τουρκικόν, ὡς διακρίνει τις ἀπὸ τὴν σχετικὴν εἰκόνα. Ἄλλα πλὴν τῶν παμπληθῶν μικρῶν θραυσμάτων ἀγγείων ἔρυθρομόρφων τοῦ τετάρτου ἢ καὶ τοῦ τρίτου πρὸ Χρ. αἰῶνος καὶ τῶν κεράμων, μετὰ τῆς πηλίνης λεοντοκεφαλῆς ὡς ὑδροφρόης, τὰ δποῖα ἐσημείωσα ἀλλοτε, εὑρόν ἐδῶ φέτος καὶ τεμάχια μαρμάρινου θρόνου καὶ κομψούς βραχίονας καὶ χεῖρας καὶ πόδας ἀγάλματος μαρμάρινου γυναικείας θεότητος (Εἰκὼν 4^a). Τὴν θεὰν ταύτην, ὑποθέτω, δυνάμεθα νὰ ταῦτισωμεν πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν. Τέμενος ἀλλο τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Μαραθῶνι, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς εὑρεθείσης κατὰ χώραν ἐπιγραφῆς (Ηορος τεμένος Ἀθενάς· ἰδὲ Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1933 σ. 42), εὑρέθη χίλια περίπου μέτρα ἀπὸ τοῦ ἥμετέρου ναϊδίου τοῦ παρὰ τὴν Νεκρόπολιν, εὐθὺν πρὸς ἀνατολάς. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Μιλτιάδην, ἔξελθόντες ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐγγύς που δλίγον κατωτέρω καὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ τάφου φαλαγγηδὸν παραταχθέντες, παρὰ τὸ τέμενος τοῦτο ἀκριβῶς τῆς «Ἀθενάς» θὰ διηλθαν διὰ νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ προσεγγίζοντος πλέον ἢ προσεγγίσαντος ἡδη ἔχθρον πρὸς τὸν νῦν Σωρὸν ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ Σταυροκοράκι πεδιάδος διὰ τῆς χαλικοπληθοῦς κατωτέρω τοῦ Μπέη Ἑηρᾶς κοίτης τοῦ ποταμοῦ Χαράδρας. Εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ εὑρέθη, ἔξεθαψα καὶ ἐγὼ Μάρτιον τοῦ 1934 μέγαν λίθον μὲ ἐγκοπὰς πρὸς ἐνσφήνωσιν διὰ μολυβδοχοῖας στηλῶν ἐνεπιγράφων. Καὶ δωμάτια καλλιστα διακρινόμενα ἔτι μεταξὺ κλημάτων ἀμπελῶνις εὑρέθησαν, μόλις δλίγον ἀνεσκαλεύθη τὸ ἔδαφος. Φυσικά, ταῦτα ἐκθαπτόμενα ἀπαξ, δὲν σέβεται πλέον κανεὶς γεωργὸς ἢ ἀμπελουργός. Τὰ καταστρέψει ἀμέσως. Παρακειμένως δὲ εἰς τὸν μνημονευθέντα «Ορον τοῦ Τεμένους τῆς Ἀθενάς ἀνέσκαψα καὶ ἀγροτικόν τινα πιθαιῶς, ἀρχαίον οἰκίσκον. Ὡς λείψανον οἰκιακοῦ σκεύους

εὐρέθη ἐνταῦθα πίθος τεμαχισμένος, δτε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἥτο ἐν χρήσει ἀκόμη, εἰς πολλὰ τεμάχια, ταῦτα δμως θαυμασίως συνεργαμμένα οὔτως εἰπεῖν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπίσης διὰ μολυβδίνων συνδέσμων, διότι θὰ εἰχε πάθη βέβαια ὁ πίθος κάποιαν φθορὰν προηγουμένως. Ταῦτα εὑρέθησαν, τὰ μὲν δωμάτια ἐντὸς τῆς ὁηθείσης ἀμπέλου τοῦ Μαραθωνίτου Δημητρίου Χαράμη τὸ δνομα· ὁ δὲ τεμαχισμένος πίθος εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Μαραθωνίτου ἐπίσης Χρίστου Δημαντώνη, δστις ἀρχαιοθήρας τὸ ἐπάγγελμα ὡς πολλοὶ συγχωρίται του, είχεν δμως καὶ τὴν συγκινητικὴν καλοσύνην νὰ παραδώσῃ εἰς χειράς μου τὸν πολύτιμον Ήρόν τοῦ τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς (Ιδὲ Πρακτικὰ τοῦ ἔτους



Εἰκ. 3. Χαλκοῦς λέβης δστεοδόχος μετὰ τοῦ καλύμματός του.

1933 σελ. 42). Τὸ ἐπιγεγραμμένον μάρμαρον συνεκίνησε καὶ αὐτόν· τὸν διέφυειρεν δμως ἔπειτα ἡ λάμψις τοῦ χρυσοῦ κυπέλλου (Εἰκὼν 5) τοῦ Μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου· διὸ καὶ δρμητικὸς μετ' ἀλλων ὡς ἔγραψεν ἡ ἀστυνομία ἐπέπεσεν ἐν ἀπουσίᾳ μου κατὰ τὸν δευτέρου τάφου τοῦ αὐτοῦ Μυκηναϊκοῦ βασιλικοῦ νεκρικοῦ ἐνδιαιτήματος, ὃν ἔγὼ ἐκ λόγων τινῶν είχα προϋποθέση καὶ εἰς τοὺς περὶ ἐμὲ δυστυχῶς προεπή, ὡς ὑπάρχοντα, χωρὶς εὐθὺς τὰς ἡμέρας ἐκείνας νὰ δυνηθῶ καὶ νὰ τὸν ἀνασκάψω. Ἀσύλητον δμως κατόπιν εὐρόν καὶ αὐτόν, μὲ φανερὰ μόνον τὰ σημεῖα δτι τὴν σύλησίν του οἱ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου κατελθόντες εἰς τὴν κυψέλην τυμβωδύχοι ἀπεπειράθησαν μέν, ματαίως δμως. (Μετ' ἐμοῦ κατῆλθον εἰς τὴν κυψέλην καὶ αὐτόπται ἔγιναν τῆς κακοποιοῦ δράσσεως τῶν Μαραθωνιτῶν κλεπτῶν ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητος Μαραθῶνος καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ σχολείου τῆς).

§ 3.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω ζητήσεις ἡ προσοχὴ μου ἐστράφη εἰς τὸν νοτίως (πρὸς τὸ ὄρος Ἀγριελίκη) ἔκτεινόμενον, ἀμέσως δμως καὶ τοῦ Ἡρακλείου ἀπτόμενον τόπον, ὅστις ἐμφανῶς ἐδῶ, ἐντὸς τοῦ τεμένους τούτου πλέον καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν βιορειδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν παρὰ τὸ σημειούμενον ἐν τῷ σχεδιογραφήματι ἔκκλησίδιον (Εἰκὼν 6), ἀνυψούμενος διάγονον ὑπὲρ τὴν χαμηλοτέραν διμαλὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἔκτεινας πλατείας τῶν ἀσκήσεων τῶν ἐφῆβων, σχηματίζει ἕνα ἰδιαίτερον ἐπίπεδον. Τὰ περὶ τοῦ ἐπιπέδου τούτου ἔξήγγησα ἐν Πρακτικοῖς τῷ 1934 σ. 31¹.

¹ Πρέπει νὰ σημειώσω ἐνταῦθα πῶς τὰ ἐν σελίδι τῶν Πρακτικῶν ἔκεινων τοῦ 1934 διορθώνω ἐν τῇ ὑποσημειώσει 1) τῆς σελίδος 1ης διὰ τῆς προσθήκης τῆς λέξεως: «ἀλλαχοῦ» εἰς τό: «περὶ ἣς τὰ εἰκότα (ἀλλαχοῦ) ἐλέχθησαν». Τὸ ἐλέχθησαν τοῦτο ἀνεφόρθη ὑπὸ τοῦ τυπογραφικοῦ διορθωτοῦ εἰς τὸν Archäol. Anz., τοῦ ἔτους νοούμενου ὡς ἔτους Juli 1933 bis Juli 1934, διόπει δὲν εἰνεὶ δρόν. Καλῶς δμως δύναται νὰ προσαρμοσθῇ ἡ λέξις πρὸς τὴν παραπομπὴν Arch. Anz., νοούμενου ὡς ἔτους Juli 1934 bis Juli 1935, τὰ δποῖα ὡς γενόμενα μετὰ τὸν Ἰούνιον 1934 γραπτῶς μετέδωκα τῷ κ. Karo, διατίθονται ἐν Βερολίνῳ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1935, δτε ἐγὼ ἀσθενῶ συνέτασσον τὸ μὴ τελειωθὲν ἀρχεῖον μου διὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1934. Ἀναφερόμενος δμως ἐδῶ εἰς τὰ ὑπὸ τὸν κ. Karo εὑμενῶς σημειωθέντα ἐν Arch. Anz. Juli 1934 bis Juli 1935 συνάπτω πρὸς ἔκεινα καὶ τὰ ἀκόλουθα. Ὁμιλῶν καὶ περὶ τῆς τελειωτικῆς κατὰ τὸ ἔτος 1934 ἐν τῷ Μυκην. τάφῳ ἐργασίας μου συμφώνως πρὸς τὰς ἐμάς περὶ αὐτῆς πληροφορίας (διαπιστωθείσας καὶ κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὸν Μαραθῶνα) ὁ κ. Karo προσφέρει καὶ τὴν ἱδίαν ἑαυτοῦ πολύτιμον δι' ἐμὲ συμβολήν, παραπέμπων περὶ μὲν τοῦ χρυσοῦ κυπέλλου (Εἰκ. 5) εἰς τὸ περὶ τῶν Μυκηναϊκῶν δριζοντίων τάφων (Schachtgräber) μέγα ἔργον του εἰς σελ. 217 καὶ εἰς πίνακας 127, 168, διὸ καὶ τὸ κύπελλον τοῦτο, ὡς οἰκογενειακὸν κειμήλιον τῆς δυναστείας, ἀνάγει εἰς τὸν 16/15 πρὸ Χρ. αἰῶνα τὸν δὲ κυψελοειδῆ τοῦ Μαραθῶνος τάφον τάσσων εἰς τὸν 18^ο πρὸ Χρ. αἰῶνα, εἰς δὲν θέτει καὶ τὸν θολωτὸν κυψελοειδῆ τοῦ Μαινιδίουν. «Οτι δμως ἀλήστευτος καὶ ἀθικτος δλως διόλου παραδόξως διεσώθῃ δ ἐν Μαραθῶνι σύγχρονός του δὲν «ὑποθέτω» ἀπλῶς ἐγώ, ἀλλὰ δισφαλῶς βεβιώνομαι, πρῶτον ἐκ τοῦ δτι οὐδὲν ἀπολύτως σημειον δεικνύει παραβιασμὸν τοῦ τάφου (λεπτομερῶς τὰ περὶ τούτου ἵδε ἐν Νέῃ Ἑστίᾳ τοῦ 1934 τεῦχος 191, 192), τοῦ δποίου τὰς λιθίνας κάλλιστα ἡρμοσμένας πλάκας ὡς καλύμπατα δὲν ἔθελαν ἐφαρμόσῃ βέβαια τόσον θαυμασίως πάλιν συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχικήν των θέσιν οἱ λησταὶ καὶ τυμβωρύχοι, ὡς αὐτοπροσώπως αὐτάς ενδῆκα παρόντος καὶ τοῦ κ. Fernand Ghioi μηχανικοῦ — ἀρχαιολόγου μετά τῶν ἐργατῶν μουν δεύτερον, διότι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου τῆς κυψέλης δὲν θὰ εὑρίσκετο τόσον θαυμασίως καλῶς σιρωμένη διὰ καθαρᾶς τέφρας πάχους δέκα εκατοστῶν τοῦ μέτρου, ὡς κατακαθίσματος τῆς ὑπεροχεν αὐτῆς πυρᾶς, καθόσον οὔτε τὴν τέφραν οἱ λησταὶ θὰ ἐπανέθετον ἐπιμελέστατα καὶ σοφώτατα ὡς καλοὶ οἰκοκυραῖοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἐπάνω τῆς δὲ καὶ δλην τὴν πυρὰν αὐθίς, ὡς εἶχεν αὐτὴν πρότερον, πρὶν ἐγώ τὴν ἐγγίσω· ἀλλ' οὔτε ἀθικτον καὶ κατὰ χώραν ἔθελε μείνη ὅλον τὸ σῶμα τῆς πυρᾶς ἀπὸ τῆς τέφρας καὶ ἀνω εἰς ὑψος δύο μέτρων ἐντὸς τῆς δλης περιφερείας τῆς κυψέλης μέχρι τῶν παρειῶν αὐτῆς· τρίτον, διότι περιεργοι φάσιν

Καὶ εὐθὺς ἐδῶ τὸ συναπτόμενον, ὑπὸ τοῦ κ. Féernand Ghiol ἐκπονηθὲν σχεδιογράφημα τῆς περιοχῆς τοῦ περιτειχίστου Ἱεροῦ τοῦ Ἡρακλέους, μετὰ τῶν προσαρτημάτων αὐτοῦ, περιτειχίστων ὁσαύτως καθ' ἔαυτά, δίδει μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ μοναδικοῦ τούτου τεμένους, καὶ μοναδικοῦ ὅχι μόνον διὰ τὸν Μαραθῶνα — ἐξ ὅσων τοῦλάχιστον τὰ τοιαῦτα Ἱερὰ ἐν Ἑλλάδι γνωρίζομεν ἡ εἰκάζομεν ποίαν ἔκτασιν εἶχον, ἐξαιρουμένων ἐννοεῖται τοῦ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἐν Ὁλυμπίᾳ τοῦ Διός: διότι ταῦτα εἶνε δλῶς διόλου ἄλλης φύσεως. Τὸ διμέτερον ἐν Μαραθῶνι μὲ μόνην ἥδη τὴν πλατείαν του, πλατείαν τῶν ἀσκήσεων, ὡς εἶπα, τῶν ἐπὶ διε-

ἥσαν, νὴ τὸν Κύνα, οἱ λησταὶ οὗτοι, ἔαν ἥνοιγον τὸν τάφον ὅχι μόνον ὡς ἄσυλα πνεύματα, ἄλλὰ καὶ ὡς Ἀγγελοι τοῦ Θεοῦ δὲν θὰ ἥγγιζον καν τὸ ἀπαστράπτον χρυσοῦν κάπελλον δπερ εἰς τὰς χειράς του ἐκράτει ὁ νεκρὸς βασιλεύς, διὰ νὰ εὑρωμεν ἡμεῖς αὐτὸ σήμερον μετὰ εἰκοσιδύο ἑκατονταετίας ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν του, μόλις δλίγον καλυπτόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου στρώματος τοῦ εἰσρεύσαντος εἰς τὸν τάφον ἐπὶ αἰῶνας καὶ χιλιετηρίδας λεπτοτάτου καὶ ἐν εἴδει ἀλεύρου ὑγροῦ χώματος τοῦ καλύψαντος τὸ νεκρόν σῶμα. Ἀλλὰ τοιαῦτα πράγματα ὑποθέτω διτὶ δὲν εἰνε καν νὰ λέγωνται, διότι θὰ ἥσαν μωρότατα. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν δὲ ἀδιατάρακτον ἐντελῶς τέφραν μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς εἰκός πυρᾶς ὑπὲρ αὐτὴν εὐρέθη πλήν τοῦ πρώτου καὶ δευτερος τῆς κυψέλης τάφος, δ τῆς βασιλίσσης ὡς ὑπέθεσα, ἡ δποία Ἰωας συνυπέθανε κατὰ τύχην μετὰ τοῦ βασιλέως, ἡ καὶ ἐσφαγιάσθη, ἡ καὶ ἡ ἴδια ἀπέσφαξεν ἔαυτὴν ἐπὶ τὸν τάφον τοῦ ἀνδρός της. Ἀκριβῶς δμως παρὰ τὸν τάφον τοῦτον τῆς «βασιλίσσης» ἀς εἰπὼ οὕτω πρὸς εὐκολίαν, καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς παρειᾶς τῆς κυψέλης, είχα ἀφήση προσωρινῶς τοῦλάχιστον ἀθικτον μέρος τι τῆς πυρᾶς, διὰ νὰ δυνηθοῦν καὶ ἀλλοι ἐπισκέπται τοῦ Μυκηναϊκοῦ τούτου νεκρικοῦ ἐνδιαιτήματος νὰ ἴδουν πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἀρχικῶς ἐν αὐτῷ διά τινος «μάρτυρος», τῆς σκαφῆς, καθὼς τὰ ἐπίτηδες ὑπολειπόμενα ταῦτα πάσης σκαφῆς, π. χ. καὶ τῶν νεοσκαφῶν δδῶν, συνήθως παρ' ἡμῖν λέγονται. Ἀλλ' οι βαρβαρικοὶ σημερινοὶ εἰσιθολεῖς εἰς οὓς χώρους ἔσκαψα, δσοὶ ὡς ὑποπτοι ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας θεωρηθέντες ἐφυλακίσθησαν, νεωστὶ δὲ ὑπὸ τοῦ πλημμελειοδικείου ὡς ἔνοχοι κατεδικάσθησαν, καὶ τὸν «μάρτυρα» τοῦτον κατέσκαψαν καὶ ἐν γένει ἔκαμαν δ, τι ἀλλο ἥδύναντο ἔτι νὰ κάμουν (τις θὰ τοὺς ἐμπόδιζε;) ἐντές τῆς κυψέλης. «Οταν πᾶσα ἀνασκαφὴ ἔνεκα ἐλλειψεως πόρων εἶχε διακοπῇ, αὐτοὶ ἀφήρεσαν καὶ συναπτήγαγον καὶ πάσας ἔτι τὰς δοκούς καὶ τὰ λοιπὰ στηρίγματα τῶν παρειῶν τῆς κυψέλης, τὰ δποία ἐθεωρήθησαν ὑπ' ἐμοῦ ἥδη κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1938 ἀπαραιτητα ἐκ δικαιολογημένου φόβου μήπως ἐπὶ τῶν κεφαλῶν μας καταρρεύσουν τὰ τοιχώματα αὐτῆς· κατεθραύσθη δὲ καὶ ἡ κλιμαξ ἡ φέρουσα δνωθεν ἀπὸ ὑψους δκτω μέτρων εἰς τὸ βάθος τῆς κυψέλης, λυσσαλέως καταστραφέντος καὶ παντὸς τεμαχίου αὐτῆς. Ἐξηφανίσθη τέλος καὶ δ σφηνοειδοῦς σχήματος δγκώδης λίθος, τὸν δποὶν εὐρῆκα μεταξὺ τῶν παμπλείστων ἐκ τῆς κυψέλης ἐξαχθέντων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν κοινῶν λίθων, διότι ἐπὶ τῆς πλατείας αὐτοῦ ἐπιφανεῖς ἐφερε χαραγμένα σχήματα παραδόξον δεικνύοντα δμοιότητα πρός τινα σχήματα τῆς Μινωικῆς ἀλφαβήτου. — Συνάπτω ἐνταῦθα καὶ τὴν ἐν τῷ αὐτῷ Arch. Anz. παρατήρησιν τοῦ κ. Karo ὁσαύτως, διτὶ καὶ ἐν τῷ Ἀθήνησι Κεραμεικῷ εὑρέθησαν τάφοι μικρῶν παιδίων, ὡς εὑρέθησαν καὶ ἐν τῇ Νεκροπόλει τοῦ Μαραθῶνος ἀποτελοῦντες χωριστάς δμάδας; Ιδὲ Arch. Anz. τοῦ 1932, 200.

τίαν ὡς νεοσυλλέκτων τρόπον τινὰ τοῦ στρατοῦ ὑπηρετούντων ἐφήβων, ὅμοιον μὲν διαφορὰν τεμάχιον τοῦ παρακειμένου ὑψηλοτέρου κατά τι τῆς πλατείας ἐπιπέδου, ἐπὶ τοῦ ὅποιον σημειώνεται τὸ μνημονευθὲν ἐκκλησίδιον μήκους 4 περίπου μ. καὶ πλάτους τριῶν, ἔχει συνολικὸν ἐμβαδὸν εἰκοσιδύο περίπου χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων. Ἄλλὰ τὸ ὑπολειπόμενον μέχρι καὶ πέραν τῆς πλατάνου (Εἰκὼν 8) καὶ ἵκανῶς δεξιόθεν ἦτοι βορείως τῆς αὐτῆς πλατάνου εἶνε κατά τι μόνον μικρότερον. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ τῆς ὀρχαίας «κρήνης», ὡς ἔγω πάντα λόγον ἔχω ἀνενδοιάστως νὰ ὀνομάζω αὐτήν, παρὰ τὸ σημερινὸν φρέαρ καὶ τὴν πλάτανον, καί, κοντὰ εἰς αὐτήν, ἔνα ἄλλο πάλιν μέρος σημειούμενον μὲ δύο κυκλοτερῆ τείχη ἥ καὶ δλίγον ἔξω αὐτῶν ἐκτεινόμενον ἀμέσως παρὰ τὸν σημερινὸν καρρόδρομον, δστις κατ' εὐθεῖαν φέρει πρὸς τὸν Βρανᾶν. Εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον διακρίνεται καὶ εἰς τὸ σχεδιογράφημα καὶ



Εἰκ. 3α. Σύνδεσμοι λέβητος καὶ καλύμματος.

εἰς τὴν εἰκόνα 7 ἥ ἔηρά, βαθεῖα καὶ βραχωδεστάτη κοίτη τοῦ χειμάρρου, δστις κατερχόμενος ἀπὸ τὴν ἐπιβλητικὴν βραχώδη καὶ δασώδη χαράδραν τῆς Ραπεντόζας, ἥ ἄλλως τοῦ ὑψηλοτέρα κειμένου γνωστοῦ Διονύσου, διευθύνεται ἔπειτα μέχρι τοῦ καταντικρὺ βουνοῦ Κοτρῶνι, ἐκεῖ δὲ στρεφόμενος πρὸς ἀνατολὰς κατ' εὐθεῖαν γραμμήν, σκορπίζει ἐν καιρῷ βροχῶν τὰ νεφά του εἰς δεῦμα πλατὺ φερόμενον διὰ τοῦ ἐλαιῶνος. Διὸ καὶ λαμβάνει ἐδῶ τὸ δνομα Σκόρπια νερά. Ταῦτα δὲ ἔπειτα καταπλημμυροῦντα τοὺς περαιτέρω πυκνοὺς ἀμπελῶνας, μετ' δλίγον χάνονται εἰς τὴν ἀμμωδεστάτην τοῦ διασκορπιζομένου τούτου δεῦματος προέκτασιν, καθόσον ἐδῶ προσεγγίζουν τὴν παρακειμένην δημοσίαν ἀμαξιτὴν κατὰ τὸ 3^ο χιλιόμετρον αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δ «Σωρὸς» κοινῶς λεγόμενος (διότι εἰς τὰ δματα τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων παρουσιάζετο ἀλλοτε ὡς ἀπλοῦς χωμάτων σωρός), ἦτοι δ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων, ἀπέχει δικτακόσια μέτρα. Ταῦτα λοιπὸν τὰ δικτακόσια μέτρα, προστιθεμένων εἰς αὐτὰ καὶ ἄλλων ἔξακοσίων περίπου δση εἶνε ἥ ἀπὸ τῆς ἀμαξιτῆς μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου ἀπόστασις ἀρκετὰ δπωσδήποτε ἀνατολι-

κῶς τοῦ Μυκηναϊκοῦ τάφου, ὅπερ ἀνωτέρῳ ἐσημείωσα ὡς θέσιν παρατάξεως τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Μιλτιάδην, ἀποτελοῦν τὰ δκτῷ στάδια ἥτοι τὰ 1500 περίπου μέτρα περὶ ὃν δὲ Ἡρόδοτος ἐν VI 112, λέγει: «ἥσαν δὲ στάδιοι οὐκ ἐλάσσονες τὸ μεταίχμιον αὐτῶν ἦ δκτῷ». Δὲν πρέπει μόνον νὰ νομίσωμεν δτι δὲ Ἡρόδοτος διμιλῶν περὶ τοῦ μεταίχμιου τούτου καὶ προσθέτων εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ ἀφήγησίν του δτι οἱ Ἀθηναῖοι «δρόμῳ ἵεντο εἰς τοὺς βαρβάρους» ἔννοει, ὡς ὑπετέθη, δτι καὶ διὰ πάσης τῆς ἀποστάσεως τῶν δκτῷ σταδίων «δρόμῳ ἐπιόντες» ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Περσῶν. Οἱ ιστορικὸς ἀναφέρει τὸ γεγονός τῆς ἐν ταχεῖ βαδίσματι ἐπιθέσεως κατὰ τῶν ἑτοίμων ἥδη



Ἐικ. 4. Τὸ λιθόστρωτὸν τοῦ δαπέδου τοῦ ναϊδίου (Ἀθηνᾶς;).

νὰ τοὺς δεχθῶσι («παρεσκευάζοντο ὡς δεξόμενοι») ἐχθρῶν. Δὲν εἶχεν δμως ἀνάγκην νὰ ἔξηγήσῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του δτι ἀπὸ τῆς ἀσυγκρίτως μικροτέρας τῶν 1500 μέτρων ἀποστάσεως, ἥτοι δεκάδων τινῶν μέτρων βολῆς τόξου, ἀλλάξαντες τὸ βῆμά των, ἀπὸ βάδην εἰς ταχύ, «δρομαῖον» μάλιστα, τρέχοντες δηλαδὴ αὐτὸ τοῦτο πλέον, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀντιμετώπων πολεμίων. Διότι τοῦτο θὰ ἐφαίνετο εἰς πάντα ἀρχαῖον περιετὴ ἐπεξήγησις, γνωστοῦ δντος πόσον δ βαρεῖαν πανοπλίαν φέρων δπλίτης ἥδυνατο ἀλματικῶς οὗτως εἰπεῖν νὰ δράμῃ. Περισσότερον δὲ πρέπει νὰ προσέξωμεν εἰς τὸ δτι ἐνῷ ἐν κινήσει πλέον εὑρίσκοντο οἱ Ἀθηναῖοι φαλαγγῖται, οἱ Πέρσαι ἥδη ἔτοιμοι ἥσαν καὶ νὰ τοὺς δεχθοῦν ἐπιτιθεμένους. "Οπερ σημαίνει δτι καὶ αὐτοί, ἀποφασι-

σμένοι πλέον νὰ μετρηθῶσι μὲ τὸν ἔχθρὸν ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ ὅχι ἄλλην, ἐσπευσμένως μάλιστα μόνον ἐκείνην καὶ οὐδὲ τὴν ἐπαύριον καῦν, ἔξηλθον ἐκ τοῦ ἰδικοῦ τῶν στρατοπέδου, καθὼς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ τοῦ ἰδίου ἐστῶν ἐν τῷ Ἡρακλείῳ, διότι ἀμφοτέρους δ αὐτὸς λόγος ὠθεῖ νὰ πράξωσι τοῦτο. Ἡτο δὲ ὁ λόγος οὐτος ὅτι οἱ μὲν ἐμπειροπόλεμοι Πέρσαι δὲν ἥσαν βέβαια μωροὶ ὥστε τὴν μάχην νὰ ἀναβάλωσι μέχρι τῆς γνωστῆς πλέον εἰς ὅλους ἡμέρας, καθ' ἣν οἱ δισχίλιοι Σπαρτιάται ἐπίκουροι ἀναποδάστως θὰ εὑρίσκοντο παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἀθηναίων ἐν Μαραθῶνι, οὕτω δὲ ίνα καὶ τὴν νίκην δώσωσιν εἰς αὐτούς· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, διότι, βέβαιοι περὶ τῆς νίκης διὰ τῆς ἰδικῆς τῶν μόνον ἀνδρείας καὶ ἐθελοθυσίας, δὲν ἥθελον συμμετόχους αὐτῆς νὰ κάμουν καὶ τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε καὶ ὡς σωτῆρές τῶν μάλιστα οὗτοι νὰ φανοῦν εἰς τὸν κόσμον.

Ἄλλὰ ταῦτα κατωτέρω μόνον καὶ εἰς ἄλλην συνέχειαν λόγου θὰ ἔξηγήσω ἀκριβέστερον. Παρεκβατικῶς δὲ προδηλῶ ἀπλῶς αὐτὰ ἐνταῦθα, ὡς στενῶς συνδεόμενα πρὸς ὅσα πολλάχοι ἐν τῷδε τῇ ἐκθέσει μνημονεύω ἐπιμένων συχνὰ περὶ τὰ τοπογραφικά, ἔστω καὶ μετὰ περισσῆς ἀκόμη ἀκριβολογίας. Ἄλλος ἔνδει ἔνδεις ἐσχημάτισα τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲ Ἡρόδοτος εἶνε πολὺ πιστότερος καὶ ἀκριβέστερος ἴστορικὸς ἀφηγητής, παρ' ὅσον κοινῶς πιστεύεται, περὶ τε παμπόλλων ἄλλων ἀναμφιβόλως καὶ οὐχ ἡττον προκειμένου ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ μεγάλου ἴστορικοῦ γεγονότος τοῦ Μαραθῶνος, ἔξι ἑτέρου δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἀπομακρύνθω διόλου ἐκ τοῦ περιφήμου διδάγματος, τὸ δποῖον διὰ τοιαύτην περίστασιν ἀκριβῶς, ὅποια εἶνε καὶ ἡ περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ Μαραθῶνος, πρὸ πολλοῦ μέγας στρατάρχης, δὲ Μόλτκε, ἔδωκεν εἰς τοὺς ἴστοριολογοῦντας, ὅτι «τὸ μόνον ὑπόλοιπον πραγματικότητος ἐκ παλαιοῦ τινος γεγονότος εἶνε δ τόπος, die Örtlichkeit, ἐν φ τοῦτο συνέβη». (Πρβ. περὶ τῶν τοπογραφικῶν μου συμβολῶν ἐν Μαραθῶνι, Karo, ἐν Arch. Anz. Juli 1933 bis Juli 1934 ἐν στήλῃ 147^η καὶ τὴν ἔμὴν αὐτόθι σημειουμένην μελέτην ἔτους 1928).

Ἄλλος ἐπανέρχομαι τώρα εἰς τὰ ἔξι ών καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα παρεξέβην.

§ 4.

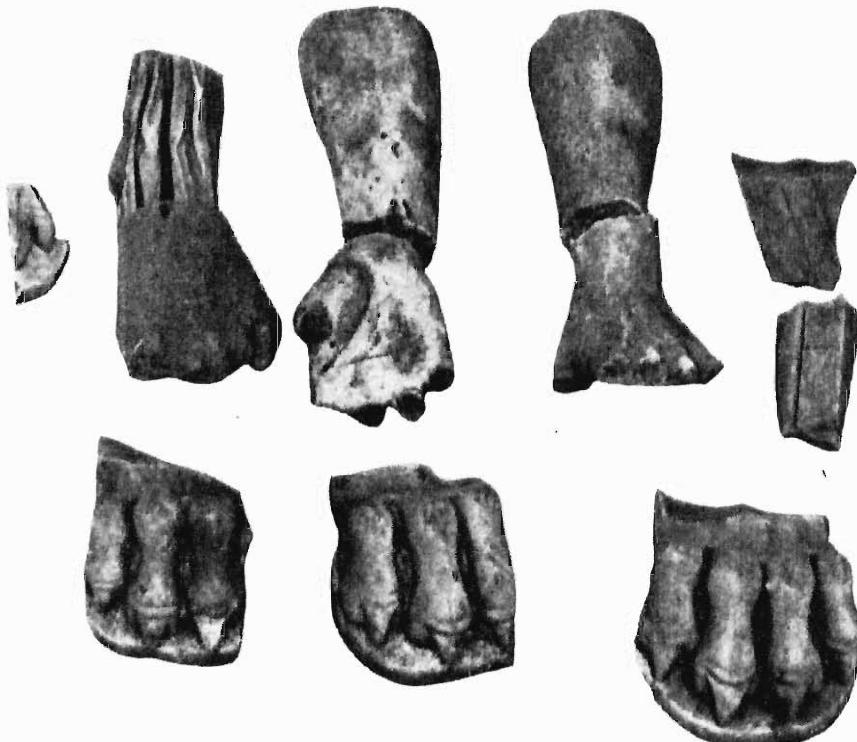
Εἰς τὸ ὑψηλότερα λοιπὸν τῆς πλατείας τοῦ Ἡρακλείου σχηματιζόμενον ἐπίπεδον, καὶ μόνον ἐπ' αὐτοῦ, καθόσον μάλιστα καὶ διὰ τοίχου ἀρχαίου τοῦτο ἀπὸ τῆς πλατείας ἐμφανῶς διαστέλλεται, δι' ὅλους τοὺς λόγους, τοὺς δποίους ἀνέφερα εἰς τὰ προπερουσινὰ Πρακτικά (τοῦ 1934 ἐν σελ. 31 καὶ 32), ἐστοχάσθην τότε ἦδη ὅτι ἐξάπαντος πρέπει νὰ ἐκείτο καὶ δὲ βωμὸς καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἡρακλέους, ἀκόμη καὶ τῶν Ἑλλανοδικῶν αἵ ἐδραι καὶ δι', τι ἄλλο τοιοῦτον. Τὰ εὐρήματά μου τὰ ἐκεῖ σημειωθέντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν σελίδι 34

ώσαύτως μέχρι 35 μνημονευθέντα, διαπιστώνουν ότι, καὶ ἄνευ ἄλλων ἐνδείξεων, μόνον ἐκεῖ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ότι ἔκειντο τὰ εἰρημένα διὰ πᾶν τοιοῦτον ἱερὸν ἄμα καὶ στρατῶνα, ἀλλὰ καὶ στάδιον ἐπίσης κατὰ Πίνδαρον ἀγώνων, ἀπαραίτητα τῆς λατρείας στοιχεῖα¹). Ἐσημείωσα δμως εἰς τὰ τοῦ 1934 Πρακτικὰ ἐν σελίδι 32 καὶ τινα περὶ συντριμμάτων μαρμάρων ὡς τῶν μόνων λειψάνων κτισμάτων τοῦ Ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀκριβῶς ἐπιπέδου, τῆς σημασίας τῶν δποίων τὴν διάγνωσιν ὡς δυνατὴν τότε παρέστησα μόνον όταν ἥθελα κατὰ τὸ ἀκόλουθον πλέον ἔτος (τὸ 1935) ἀναλάβῃ τὰς ἀποτόμως τότε, ὡς ἀνωτέρω εἶπα, τὴν 16 Αὐγούστου τοῦ 1934 ἔνεκα ὀχρηματίας διακοπείσας ἀνασκαφάς. Ἰδοὺ λοιπὸν ἐδῶ τί ἐκ τῶν ἐπαναληφθεισῶν πράγματι κατὰ Σεπτέμβριον καὶ Ὁκτώβριον τοῦ λήξαντος ἔτους 1935 ἀνασκαφῶν, χάρις εἰς τὴν ἀμείωτον πρὸς ἐμὲ ἐμπιστοσύνην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τὴν ἔγκαιρον πρόνοιαν τοῦ κ. Γενικοῦ Γραμματέως, περὶ τῶν πραγμάτων τούτων ἐπιστολήσα.

Τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος μάρμαρα (Εἰκὼν 8 καὶ 9), ἄλλα μὲν ὡς οἰκοδομικοὶ ἀρχαῖοι λίθοι, ἄλλα δὲ ὡς κατασυντεριμμένα καὶ πολλαχῶς βεβλαμμένα δγκώδη τεμάχια δγκωδῶν ἐπίσης ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ αὐτοῦ βεβαίως ἐν ταύτῃ τῇ θέσει ὑπάρξαντός ποτε κτίσματος κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς τούλαχιστον χρόνους, εὐρῆκα ἐντειχισμένα ἐν ὑστάτοις νεωτέροις χρόνοις εἰς τὸ μνημονευθὲν καὶ ἀνωτέρῳ εὐτελέστατον ἐκκλησίδιον ὡς κατασκεύασμα τοῦτο πρόχειρον τῶν μοναχῶν ἀναμφιβόλως τοῦ μεγάλου ποτέ, ἐπιβλητικοῦ καὶ εἰς τὰ ἔρεπτα του σήμερον Μετοχίου Βραντ. Διεσώθησαν ταῦτα καὶ μετὰ τὴν 21 Ὁκτωβρίου τοῦ λήξαντος ἔτους 1935, δτε τὴν αὐτὴν ἥμέραν ἀρξαμένων τῶν χειμαρρωδῶν τοῦ φθινοπώρου βροχῶν ἡναγκάσθην νὰ διακόψω αὐτίς τὴν ἔργασίαν εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἀν καὶ ὅχι νὰ ἔγκαιταλεψώ αὐτὴν ἐντελῶς.

¹ Ἐν σελίδι 32 στίχῳ 7 κάτωθεν, τὸ λεγόμενον «κατὰ τὰ προειρημένα» περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πινδάρου δὲν λέγει τίποτε, διότι .δὲν προετάχθη» τίποτε, ἐμνημονεύθη δμως εὐτυχῶς ὡς παραπομπὴ ἐμὴ ὑπὸ τοῦ κ. Karo ἀνθίς ἐν Arch. Anz. 1934 - 85 στήλῃ 188 συμφώνως πρὸς τὰ Πρακτικὰ ταῦτα τοῦ 1933 ἐν σελίδι 82 σημ. 1 καὶ πρὸς τὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ 1934 σ. 14. Τοῦ Πινδάρου ἡ μαρτυρία κεῖται ἐν Ὁλυμπιονικῶν φῦδῃ IX στίχῳ 89: οἰον! δ' ἐν Μαραθῶνι σαλαθεῖς ἀγενείων | μένεν ἀγῶνα Πρεσβυτέρων ἀμφ' ἀργυριθεσσιν (οἰον! ἐπιφώνησις εἰνε θαυμάζοντος) κατὰ τὴν παράφρασιν τοῦ Νεοφύτου Δούκα: .·Ω! πῶς ἀν ἔξεπτοι τις ἀξίως, δπως αὐτὸς ἔστιν ὑπεξελῶν τῶν ἀγενείων παιδῶν (καθόσον ὡς παῖς είχε νικήση ἐν τοῖς Παναθηναίοις τῶν Ἀθηνῶν), τελείων ἀνδρῶν ὑπέστη ἀγῶνα παραδέξως, ἐπ' ἀργυροῖς φιάλαις» (αἱ δποῖαι ὡς βραβείον ἔδιδοντο εἰς τὸν νικητήν). Ο νικητὴς Ἐφάρμοστος είχε νικήση καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργους, πρὸς οὓς, ὡς καὶ πρὸς τὰ Ἰσθμια, παραβάλλονται οἱ ἐν τῷ Ἡρακλείῳ τοῦ Μαραθῶνος. Περὶ τῶν Ἡραίων τοῦ Ἀργους Ἰδὲ καὶ Christ, Pindari carmina, ἐν Λειψίᾳ 1896, Prolegomena p. 88. Ο Ἐφάρμοστος ἐνίκησε (στ. 86) καὶ .ἐν Κορίνθου πύλαις, ἥτοι εἰς τὰ Ἰσθμια, ἐνίκησε δὲ καὶ ἐν Νεμέᾳ (στ. 87).

“Οταν δὲ λίγον κατόπιν ἐπανηλθον εἰς τὸ Ἡράκλειον, εὐρῆκα ὅτι δὲ ἴδιοκτήτης τοῦ παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον ἀγροῦ δὲ λίγων τετραγωνικῶν μέτρων Μαραθωνίτης ἀγρότης Ἀθανάσιος Μπαϊρακτάρης, ἀφοτριάσας ἐν τῷ μεταξὺ τὸν ἀγρόν, βιαίως μετετόπισεν δὲ τὰ περὶ ὅν δὲ λόγος μάρμαρα, καὶ ἐν μὲν ἐξ αὐτῶν ἔξαφανίσας, ἄλλο δὲ εἰς βαθὺν βόθρον καταρρίψας, διέλυσε καὶ αὐτὸν εἰς τεμάχια. Εὗτυχῶς δές παρατηρητὴς ἐκεῖ τῶν ἀγροίκων τάσεων τῶν ἀνθρώπων



Εἰκ. 4α. Λείψανα τοῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος τῆς θεᾶς καὶ τῶν ποδῶν τοῦ θρόνου αὐτῆς.

καὶ μὴ ἀπατώμενος ὡς πρὸς τὰς ἥκιστα ἀγαθὰς αὐτῶν διαθέσεις εἶχα τὴν πρόνοιαν, κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀκόμη τοῦ Σεπτεμβρίου νὰ μετακαλέσω ἐξ Ἀθηνῶν φωτογράφον καὶ λάβω φωτογραφίας τῶν μαρμάρων, καθὼς καὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐν γένει εἰς τὸ ἐκκλησίδιον. Τοιουτορόπως διὰ τὰς ἐπὶ τῶν μαρμάρων παρατηρήσεις δὲν ἔζημιώθην πολύ, ἐπεδόθη δὲ καὶ εἰς τὸ Ὅπουργεῖον τῆς παιδείας ἐν δέοντι ἡ περὶ τῶν κυριολεκτικῶν βαρβαρικῶν τούτων πράξεων κακοβούλων καὶ βαναύσων ἀνθρώπων ἀναφορά μου. Ἐχουσι λοιπὸν τὰ κατὰ τὰ λείψανα ταῦτα ἀρχαίου κτίσματος ἐνταῦθα καὶ τὰ περὶ τὸ ἀξιοπούδαστον ὠσαύτως ἐκκλησίδιον ὡς ἔξῆς.

§ 5.

Τὸ ἐκκλησίδιον, ὡς ἔξηλθεν εἰς φῶς διὰ τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν εἶνε τὸ πρῶτον κτισθὲν ἐνταῦθα. Προϋπήρχεν ὑπ' αὐτὸ δὲλλο παλαιότερον, εὑδιάκριτον γενόμενον μετὰ τὴν ἀνασκαφῆν. Ἀλλὰ τὸ ἐκκλησίδιον (Εἰκὼν 16), καὶ τὸ ἐπάνω - ἐπάνω νῦν φαινόμενον καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸ προϋπάρχεν, ἰσομέγεθες πρὸς αὐτό, δὲν εἶνε προσανατολισμένον, ὡς πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι μας, πρὸς ἀνατολάς, ἀν καὶ πάντα τὰ δὲλλα στοιχεῖα τῶν, τὸ «Ιερὸν» πρῶτα ἥ τὸ



Εἰκ. 4 β. Πηλίνη λεοντοκεφαλὴ ύδροφρόν τοῦ ναϊδίου.

· "Αγιον Βῆμα" ὅπως καὶ κατὰ τοὺς δύο τρόπους δνομάζομεν ἡμεῖς σήμερον τοῦτο, είτα τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐκκλησιδίου, τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς ἐκκλησιαζομένους, καὶ τέλος τὸ πρὸ αὐτοῦ (ἐκ δυσμῶν ἐννοῶ) προαύλιον ἥ υπόστεγον τοῦ ναϊδίου, ἔνθα κεῖται ἡ εἰσόδος εἰς τοῦτο, συμπίπτοντιν ὡς φαίνεται ἐντελῶς. Ἀλλὰ δ βόρειος ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιδίων τούτων τοῖχος δὲν ὅμοιάζει κατὰ τὸ κτίσιμόν του οὗτε πρὸς τὸν νότιον τοῦ νεωτέρου (τοῦ ἐπάνωθεν) οὗτε πρὸς τὸ εὐτελέστατον τοῦ εἰκονοστασίου τοίχωμα αὐτοῦ, εἰς τὸ δποῖον δεξιόθεν καὶ δριστερόθεν τῆς λεγομένης «Ωραίας Πύλης» ἥσαν ἐντειχισμένα, τοποθετημένα μᾶλλον πρὸς σχηματισμὸν ἐνδὲ τειχίου μετ' ἄλλων λιθαρίων, τὰ περὶ ὧν δ λόγος μάρμαρα. · Ο βόρειος τοῖχος, διακρινόμενος ἀρκετὰ καὶ πρὸν ἐγώ σκάψω ἔδω, ἐθεωρήθη

εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἐργασίας ὑπὸ ἐμπειρογνωμόνων παρατηρητῶν ὡς ἐλληνιστικῶν χρόνων, καὶ ὅπ' ἔμοι δὲ ὁσαύτως, διστις πρὶν σκάψῳ ἐπίστευα ὅτι θὰ εὑρισκα ἐκεῖ ἔνα δωμάτιον ἀρχαίων πάντως χρόνων, καὶ δχι ἔνα χριστιανικὸν ναΐσκον· διότι τὸ κύριον ἐνὸς τοιούτου ναΐσκου παρ' ἡμῖν γνώρισμα, ἢ πρὸς ἀνατολὰς δηλαδὴ κατεύθυνσις, μοῦ ἔλειπε. Τοιουτορόπως ὡς πρὸς τὴν περὶ τῶν πραγμάτων τούτων κρίσιν μου ἦχθην εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ μὲν παλαιότεροι κτίσται τοῦ πρώτου ἐκκλησιδίου, ἀποβλέποντες εἰς τὸν ἔτοιμον ἐκ χρόνων προχριστιανικῶν, τῶν ἐλληνιστικῶν δηλονότι, τοῖχον, δὲν ὥκνησαν νὰ χρησιμοποιήσουν αὐτὸν διὰ τὸ ἰδικόν των χριστιανικὸν ναΐδιον, μὲ θυσίαν τῆς εὐθὺς πρὸς ἀνατολὰς ἐπιβαλλομένης κατευθύνσεως τούτου· οἱ δὲ ἀνακαινισταὶ αὐτοῦ, πολὺ νεώτεροι, τῶν ἐσχάτων δηλαδὴ χρόνων χριστιανοί, ἀπλῶς ἐπὶ τῶν φανερῶν λγνῶν του ἀνφοδόμησαν τὸ ἔαυτῶν, χρησιμοποιοῦντες τὰ μόνα περισωθέντα οἰκοδομικά τε καὶ ἀρχιτεκτονικά μέλη ἐκ τοῦ πάλαι ποτέ, πρὸ πολλῶν αἰώνων, προϋπάρχεντος ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κτίσματος, ὡς παρουσιάζονται αὐτὰ σῆμερον ἐκεῖνα μὲν κατὰ χώραν, ταῦτα δὲ ἐπὶ τῶν φωτογραφιῶν, ἀφοῦ ἀπετείχισθησαν ἐκ τοῦ εἰκονοστασίου. Πάντως δμως ἔχομεν ἐνταῦθα λείψανα ἀρχαίου κτίσματος, καὶ τούτου λίαν ἀξιολόγου προφανῶς, ὡς μαρτυροῦσιν αὐτὰ ταῦτα τὰ μεγαλόσχημα καὶ καλοειργασμένα μαρμάρινα ὑλικά του. Τώρα, διατί εἰς τὸν τόπον τοῦτον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνδειχθῇ τι περισσότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀρχαίου κτίσματος παρὰ τὸν βωμὸν καὶ παρὰ τὸ ἀγαλμα τοῦ λατρευομένου ἥμιθέου, ἐξήγησα ἥδη εἰς τὰ προηγηθέντα Πρακτικά τοῦ 1934 ἐν σελίδι 33. Τί περισσότερον ἀληθῶς ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ εἰς τὸ ἐλάχιστον ἐκεῖνο στρῶμα φυτικοῦ χώματος, τὸ μυριάκις διὰ τῶν αἰώνων ὑπὸ τοῦ ἀράτρου ἀνασκαλευθέν, δπερ ἐν τούτοις δὲν μᾶς ἐστέρησεν δλοτελῶς ἐνδεικτικωτάτων τινῶν ὥραίων εὑρημάτων ἐκ τῶν λαμπρῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων τῶν πλησιεστάτων εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ πράγματα τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου καὶ τοῦ τέλους τοῦλάχιστον τοῦ ἔκτου πρὸ Χρ. αἰώνος; Ἐξήγησα δὲ ἐκεῖ καὶ ποίαν σημασίαν είχαν, καὶ τίνα χρῆσιν ἐπομένως, καὶ οἱ περιτείχιστοι ἀλλοι χῶροι, οἱ πολὺ πέραν τοῦ πλησιεστάτου εἰς τὴν πλατεῖαν ἐπιπέδου παρατηρούμενοι. Διότι οὔτε εὐάριθμος, οὔτε ἀσήμαντος πρὸ πάντων, ἦτο δυνατὸν νὰ είνε ἡ τε ἱερατικὴ καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ ὑπηρεσία — τὰ ἱερατικὰ δηλαδὴ πρόσωπα διὰ τὸ ἱερόν, ἀξιωματικοὶ δὲ καὶ κοσμηταὶ διὰ τοὺς ἐφῆβους, καὶ ἀγωνοδίκαι καὶ ἕτοι ἐλλανοδίκαι διὰ τοὺς ἀγῶνας — ἡ δροία μάλιστα δχι πρόσκαιρα, ἀλλὰ διαρκῆ καὶ μόνιμα μᾶλλον ἐνδιαιτήματα ἔχρεισετο ἐν τῷ ἱερῷ. Ἄλλα περὶ τούτων δὲν είνε ἀνάγκη νὰ προσθέσω τι πλειότερον ἐνταῦθα. Διότι αὐτονότα μοὶ φαίνονται τὰ πράγματα καὶ ἐκ τῶν δλίγων τούτων παρατηρήσεών μου. Διὰ τῆς προσφάτου μου δὲ κατὰ τὸ παρελθόν φυινόπωρον ἐργασίας κατάδηλον ἔγινε καὶ τοῦτο, δτι εἰς τὸν ἀγρὸν τὸν παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον, εἰς βάθος τοῦ φυτικοῦ χώματος

ἔδω μόνον παρουσιασθέν, τῶν ὁγδοήκοντα ἔκατοστῶν τοῦ μέτρου ἥ καὶ ἐνὸς μέτρου, κρύπτονται ἔτι τοῖχοι ἀρχαῖοι καὶ πολυάριθμα ἀγγέων θραύσματα τῶν ὑστέρων τούλαχιστον τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος χρόνων. Τοῦτο δμως ἀποδεικνύει συνεχῆ χρῆσιν τοῦ τόπου πρὸς παντοῖα διαφόρων χρόνων κτίσματα, ἐξ ὧν φανερὸν γίνεται πῶς τὸ ἐν ἔτει 490 ἥδη πρὸ Χρ. γνωστότατον πλέον Ἱερὸν ὡς Ἡράκλειον, διὸ καὶ ἀμέσως διὰ τῆς χρονολογίας ταύτης μὲ τὸν ἔκτον σχετιζόμενον αἰῶνα, δύναται νὰ συνδεθῇ ὀπισθοδρομικῶς καὶ μὲ τοὺς πολὺ πέραν αὐτοῦ ἀρχαιοτέρους, μὲ αὐτοὺς δηλαδὴ τοὺς παναρχαῖους χρόνους, ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς τοῦ Ἡρακλέους ἐν αὐτῷ λατρείας. (Πρβ. τὴν περὶ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ παλαιοτάτην ἐν τῇ Ἀττικῇ παράδοσιν ἐν Παυσανίου Α' κεφ. 32, 4 ἐ.). Ἐξ ἄλλου πρέπει ἐνταῦθα νὰ παρατηρήσω



Εἰκ. 5. Τὸ χρυσοῦν κύπελλον τοῦ Μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου.

καὶ περὶ τῶν ἀμέσως εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν σκέλος τοῦ περιβόλου τοῦ ἡμετέρου Ἱεροῦ προσηρτημένων ἀξιοσημειώτων ἀρχαϊκῶν λειψάνων τειχῶν, ἀρχαϊκωτέρων ὡς φαίνεται καὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος, δπον ὑπώπτευσα τὴν ὑπαρξίν ναοῦ, νὰ παρατηρήσω, λέγω, δτι διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ὡς τείχη μὲν ταῦτα ναοῦ αὐτὸ τοῦτο μετὰ βεβαιότητος τούλαχιστον δὲν ἀπεδείχθησαν. Τὸ παραλληλόγραμμον δπερ ὑπέθεσα δτι σχηματίζουσι τὰ τείχη μήκους μ. 32 καὶ πλάτους ἔνδεκα δὲν ἀφῆκεν ἵχνη εἰς τὰς ἄλλας δύο πλευράς του, τὴν νοτίαν καὶ τὴν ἀνατολικήν, ὅν καὶ ἄλλως διὰ τοῦ σχήματός του τὸ κτίσμα καὶ διὰ τοῦ μήκους καὶ πλάτους του καὶ διὰ τοῦ προσανατολισμοῦ του (βλέπει ενθῦ πρὸς ἀνατολάς) μόνον ναὸν στενόμακρον ἔνθυμιζει. Ἄλλὰ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ εὑρήματα διὰ πλείστων μέν, σωρῶν δλων μάλιστα, εἰς βάθος ἐνὸς μέτρου εὑρεθέντων μεγάλων κεφαλῶν στέγης, καλυπτήρων δηλαδὴ καὶ στρωτήρων, ὡς ἐστεγασμένων μὲν πάλιν ἔξαπαντος αὐτὸ ἀποδεικνύουσι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔστω καὶ

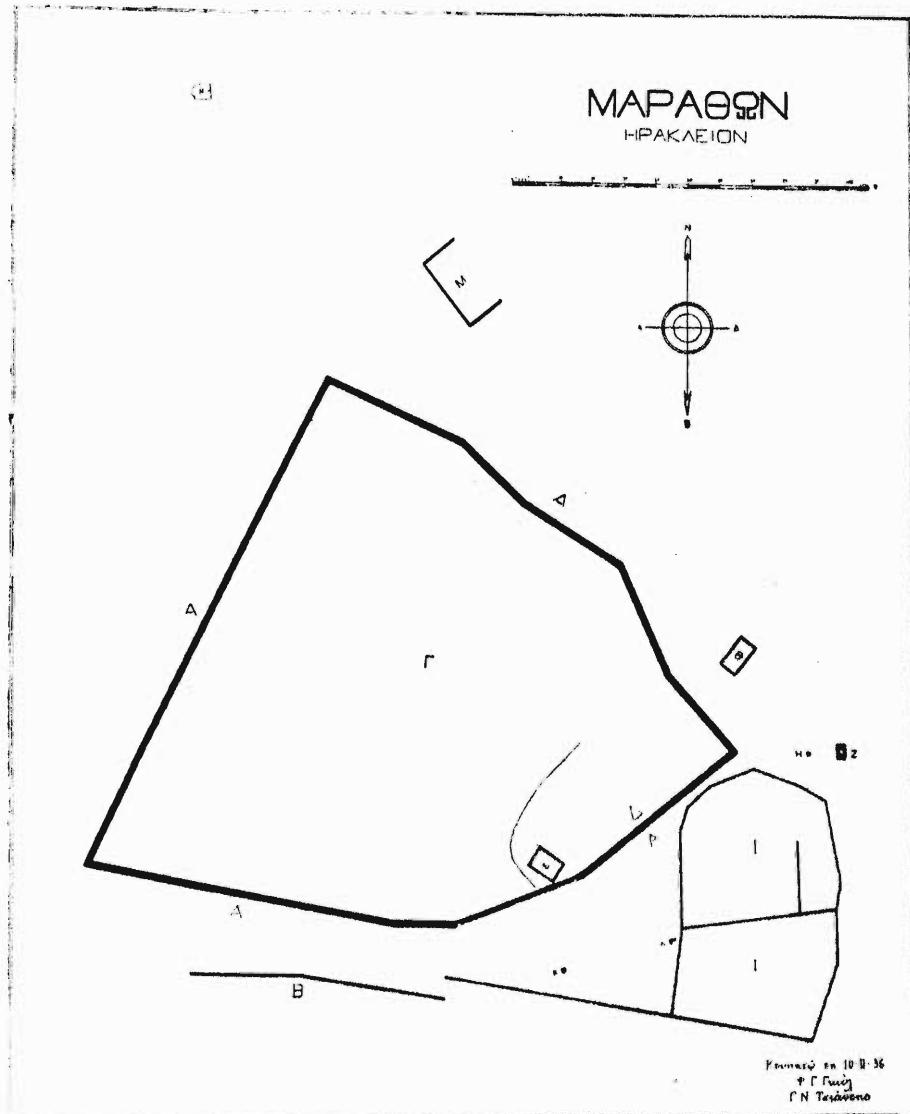
τὴν ύστέραν· αὐτῇ δὲ διὰ λειψάνων τινῶν όραυσμάτων ἀγγείων στιλπνοῦ μέλανος ἐπιχρίσματος, τὰ δόποια εἰς τὸ αὐτὸ διάθησαν, δύναται καλλιστα νὰ ἀναχθῇ καὶ μέχρι τῶν κλασικῶν χρόνων. "Ηδη λοιπὸν καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, συνημμένως δμως πρὸς τοῦτον, ύπηρχον κτίσματα ἀρχαῖα, τὰ δόποια καὶ ἔξ ἄλλων πρὸς τούτοις ἀναλημμάτων ἢ τοίχων δυτικῶς τοῦ «παραλληλογράμμου» (ἀς δνομάσω αὐτὸ ἀπλῶς οὕτω) πρὸς τὴν πλάτανον κατάδηλα ἐνιαχοῦ γίνονται. Καὶ ἐπειδὴ πάντα μὲν ταῦτα λίαν πιθανῶς, τὰ δὲ τοῦ παραλληλογράμμου ἀσφαλῶς μᾶλλον — εἴπα! κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα διόλου δὲν εἰνε πολὺ ἐνωρίς νὰ θέσωμεν μνημεῖα ἀρχαϊκωτάτης τειχοδομίας ἀναμιμνήσκοντα λατρείαν ἀνερχομένην μέχρι τῆς δευτέρας πρὸ Χριλιετηρίδος! — εἰς τὸν ἔβδομον ἀνήκοντιν αἰῶνα, συζητήσιμον τόσον ὀλίγον πλέον δύναται νὰ εἰνε ὅχι μόνον τὸ περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ ἡμετέρου τεμένους θέμα, καθόσον τοῦτο τὸ θέμα καὶ ἐκ τῶν εὑρημάτων τοῦ τεμένους διαλευκαίνεται¹, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τῆς ταῦτιτητος ὥσπαντως τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ, εἰς δ καὶ δ Μιλτιάδης διὰ πάντας ἡδη τοὺς τοπογραφικοὺς καὶ σιρατηγικοὺς λόγους φυσικώτατον ἡτο νὰ δηγήσῃ πρὸς στρατοπεδείαν τοὺς ἀθανάτους δεκακισχιλίους ἢ ἐννεακισχιλίους τοῦ Ἀθηναίους. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον ἔνα σπουδαιότατον ἐπίσης λόγον, ὃς ἐξηγοῦμαι ἀμέσως.

§ 6.

Τὸ Ἡράκλειον, καθὼς καὶ ἄλλοτε ὅητῶς παρετήρησα (πρβ. Πρακτικά τοῦ ἔτους 1932 σ. 4 καὶ τοῦ 1933 σ. 34, σ. 40, σ. 41 - 42· καὶ Ἀνακοίνωσίν μου τῆς 18 Ἰανουαρίου ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, Πρακτικῶν αὐτῆς 9, 1934 σ. 15), δὲν θὰ ἡτο δυνατὸν νὰ εἰνε τὸ τέμενος στρατιωτικῶν ἀσκήσεων τῶν ἐφῆβων (ἐκτὸς δτι ἡτο καὶ στάδιον ἐπίσης ἀγώνων ἐλληνικῶν ὡς προανέφερα, κατὰ Πίνδαρον), δὲν δὲν ἡτο ἐφωδιασμένον δι' ἀφθόνου ποσίμου ὕδατος. Καὶ ἐπειδὴ ἀδύνατον ὥσπαντως ἡτο νὰ παρέχεται τὸ ἀναγκαιότατον τοῦτο ὕδωρ ἀνεπαρκέστατα ὑπὸ φρέατος ἀπλῶς (πέντε μέτρων βάθους) ὡς σήμερα, ἐξήγησα μὲν πῶς καὶ τὸ λεγόμενον σήμερον φρέαρ ἡτο πηγὴ ἀφήνουσα κατὰ

¹ Ἐνθυμίζω δτι ταῦτα εἰνε όραυσματα ἀγγείων στιλπνοῦ χρώματος (γανώματος) τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου πρὸ Χρ. αἰῶνος· καλυπτῆρες κέραμοι μικροῦ κτίσματος κλασικῶν χρόνων χάραγμα ἐπιγραφῆς μὲ στοιχεῖα τῆς ἀλφαριθμοῦ τῶν περὶ Μιλτιάδην καὶ Θεμιστοκλέα χρόνων. Ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν δτι ταῦτα εἰνε εύρηματα τοῦ ἔσωτερικοῦ τοῦ Ἡρακλείου, τὰ μὲν όραυσματα καὶ οἱ καλυπτῆρες κέραμοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὑπερκειμένου τῆς πλατείας τῶν ἀσκήσεων καὶ παρὰ τοὺς τοίχους τοῦ ἐκκλησιδίου, τὸ δὲ χάραγμα ἐπιγραφῆς παραπλεύρως τοῦ παρὰ τὴν πλάτανον κρηναίου τόπου καὶ ἐντὸς τῶν περιτειχίστων χώρων, οἵτινες περιείχον λείψανα κτισμάτων πρὸς χρῆσιν τοῦ ποικίλου προσωπικοῦ τοῦ ἱεροῦ. Σήμερον εἰνε ἀγροὶ δημητριακῶν οἱ τόποι οὗτοι καὶ καπνοφυτείαι.

διαλείμματα χρονικὰ πρό τινων ἀκόμη ἔτῶν νὰ ἐκφέη διαρκῶς τὸ ὕδωρ τῆς ἐκ τῶν χειλέων τοῦ φρέατος πρὸς σκοποὺς μάλιστα ἀρδευτικοὺς τοῦ παρακειμένου ἀγροῦ· προσέθεσα δὲ καὶ δτι, δσονδήποτε καὶ ἀν ἥτο ποτε τὸ οὔτω

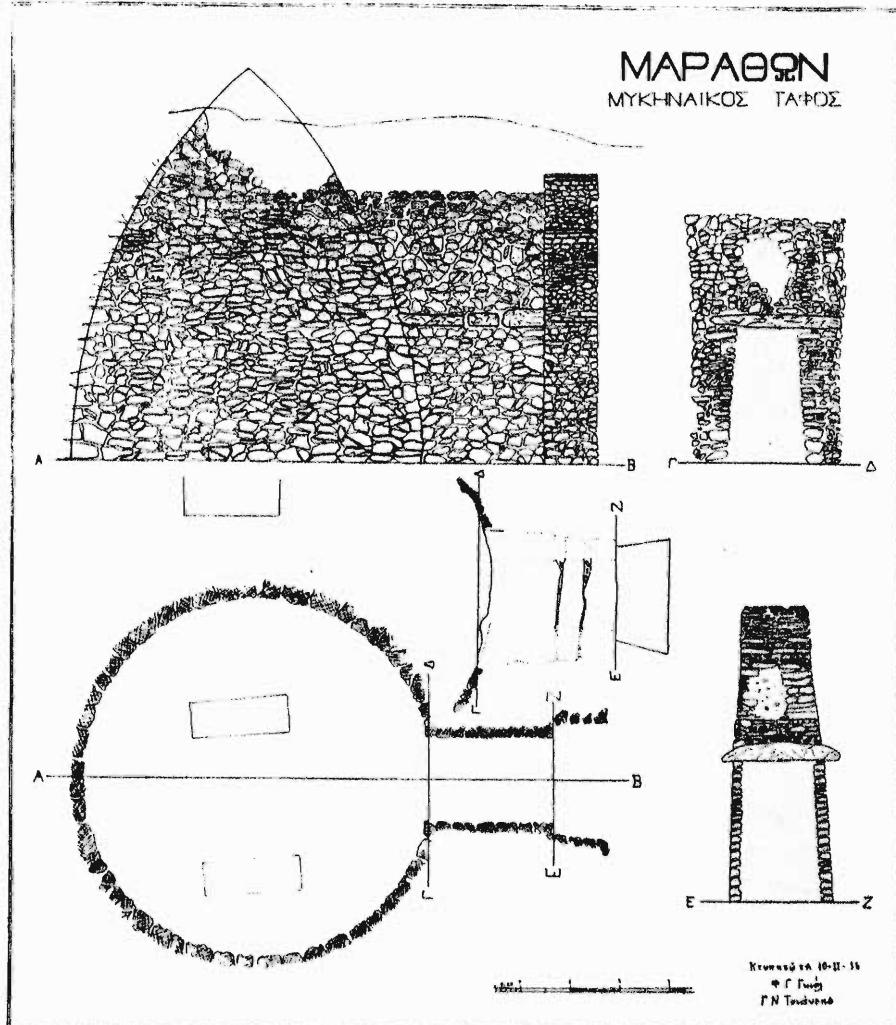


Εἰκ. 6. Σχεδιογράφημα τοῦ τεμένους τοῦ Ἡράκλεους.

παρεχόμενον τοῦτο ὕδωρ, δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ προέρχεται ὡς πᾶν φρεατιαῖον ἐκ βαθυτέρου τινὸς στρώματος γῆς τῆς δλης παρὰ τὸ Ἡράκλειον πεδιάδος μέχρις Αὐλώνας καὶ Κορωνή, ἐπειδὴ κατάξηρος αὗτη πᾶσα ἀπε-

δείχθη καὶ ἄνυδρος ἐντελῶς δπουδήποτε ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ καὶ ἀν ἔγινεν ἀπόπειρα ἀνορύξεως φρέατος. Ἐντὸς ἀκριβῶς τοῦ Ἡρακλείου ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἀνόρυξιν φρέατος ματαίως ἔγινε μέχρι βάθους εἴκοσι καὶ ἐννέα μέτρων! Τοιουτορόπως συνεπέρανα ὅτι τὸ νῦν ὡς φρεατιαῖον ἐκλαμβανόμενον ὕδωρ ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπίφρυτον. Ἄλλα καὶ τοῦτο τὸ ἐπίφρυτον, παρετήρησα τότε ἥδη, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐκ τῶν παρὰ τὴν χαράδραν τοῦ Βρανᾶ δυτικωτέρων κλιτύων τοῦ ὄρους Ἀφορισμοῦ, ἐξ ὧν καὶ ἀπ' αἰώνων οἱ μοναχοὶ δι' αὐλακος μετωχέτευσαν τὸ ὕδωρ εἰς τὰς σωζομένας ἔτι δεξαμενάς, καὶ σήμερον δὲ ἔτι τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἀρδευσιν φυτειῶν τῶν παρὰ τό ποτε Μετόχιον μικροαγρῶν οἱ πρόσφυγες καλλιεργηταὶ αὐτῶν μετοχετεύουσι. Παρηκολούθησα μέχρι τῆς πηγῆς του τὸ τεχνητὸν τοῦτο αὐλάκιον κατεσκευασμένον εἰς τὰ δεξιόθεν τῷ ἀνερχομένῳ τὴν χαράδραν Βρανᾶ ἢ Ραπεντόζας - Διονύσου δασώδῃ καὶ ἀπότομα αὐτῆς πλάγια, ἐνταῦθα δὲ εἰς τὴν θέσιν «Δέση» ἐντὸς τῆς βαθείας καὶ στενωτάτης διασφάγος (φευματίας) τῆς λεγομένης Μακρυμποῦρι παρετήρησα τὰ ἔξης. Παρετήρησα πῶς καὶ οἱ πρόσφυγες νεωστὶ ἔχρησιμοποίησαν τὸ παλαιὸν τῶν μοναχῶν ἔργον διὰ τὰς ἴδιας των τώρα ἀρδευτικὰς ἀνάγκας, ἀφοῦ ἀνενέωσαν μὲν τὴν Δέσην, τουτέστι τὸν γεφυροειδῆ ἔγκλινον ἀνοικτὸν αὐλακα πρὸς διοχέτευσιν τοῦ ὕδατος ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῆς διασφάγος εἰς τὴν ἀντίπεραν πλευράν. Κάλλιστα δὲ φαίνεται ἐδῶ πῶς μία ὡραία πηγὴ σχηματίζεται ἐξ ὕδάτων ἀποσταζόντων ἐκ τοῦ βράχου, διόθεν ἡ παλαιὰ πλέον αὐλακ ἀπὸ στρώσεως σιμέντου διασκευασθείσα ἐπὶ τῶν αὐτῶν παλαιῶν ἀκριβῶς ἰχνῶν της πρὸς τὸ αὐτό, ἔγκαταλειμένον σήμερον παλαιὸν μοναστηριακὸν Μετόχιον μεταφέρει ἐπίσης τὸ ὕδωρ. Τὸ ποσὸν δμως τοῦτο ὅχι μόνον εἰνε πολὺ δλίγον σχετικῶς διότι εἰνε φανερὸν ὅτι καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους "Ἐλληνας ὕδωρ ἀρκετὸν θὰ ἔχρειάζετο ὅχι δλιγώτερον παρὰ διὰ τοὺς μοναχοὺς τῶν μέσων καὶ νεωτάτων χρόνων (μέχρι τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος καὶ δλίγον κατόπιν) ἀπὸ αὐτῆς τῆς εἰσβολῆς του εἰς τὸ Μετόχιον πρὸς πλήρωσιν δεξαμενῶν ἡ χρηνῶν, ὡς πόσιμον ἄμα καὶ ποτιστικόν, καθὼς χρειάζεται καὶ σήμερον διὰ τοὺς πρόσφυγας. (Ο τόπος χωρὶς νὰ ἥτο ποτε πόλις, καθὼς ἐσημείωσα καὶ τοῦτο πρὸ πολλοῦ ἐν σελίδι 13 τῆς μελέτης μου περὶ τῆς Τερραπόλεως τοῦ Μαραθῶνος καὶ περὶ τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Ἡροδότου, συνοικισμόν τινα χωρικὸν δμως θὰ ἔτρεφε πάντοτε. Ἰδὲ καὶ Πρακτικά τοῦ 1932 σ. 40 περὶ τὸ μέσον). Τούναντίον οἱ ἀρχαῖοι "Ἐλληνες, πρὸς τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς πόσεως καὶ ἀρδεύσεως, ἐὰν τυχὸν ἥθελαν νὰ διοχετεύσουν ἐντεῦθεν ὕδωρ ἀφθονώτατον καὶ ἀριστον μέχρι τοῦ Ἡρακλείου των, πρῶτον μὲν θὰ ἔκαμνον χρῆσιν τοῦ δύακος ὅλου, δεστις ὑπὸ τὸ δνομα Μακρυμποῦρι ὑπὸ τὴν Δέσην ἀκριβῶς δέων, ἄνωθεν δὲ ἐκ τῶν πλαγίων τοῦ ὄρους Ἀφορισμοῦ (ψήφους μ. 572) ἀρχόμενος, εἰς τὴν χαράδραν τῆς Ραπεντόζας - Διονύσου - Βρανᾶ ἐκβάλλει παρὰ τὴν θέσιν Παλιόμυ-

λος, μῦλον πραγματικῶς ἄλλοτε, ὡς δεικνύουν καὶ τὰ ἔρείπια του, εἰ καὶ ἵσως ὅχι νερόμυλον κυρίως ἀλλὰ νεροτριβεῖον.⁷ Άλλ' οὔτε παρὰ τὸν Παλιόμυλον τοῦτον (εἴτε νερόμυλος οὗτος ἡτο εἴτε νεροτριβεῖον) οὔτε παρὰ τὴν Δέσην οὔτε καὶ ὑψηλότερα αὐτῆς, δῆθεν ἄρχονται αἱ πηγαὶ τοῦ μεγαλορρύακος μάλιστα



Εἰκ. 6α. Τομή τοῦ Μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου.

Μαχρυμποῦρι, οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια δύναται νὰ ἔκφρασθῇ διτὶ ὑδραγωγείον τι κατεσκευάσθη ποτέ, διὰ νὰ διοχετευθῇ δι' αὐτοῦ δσον ὕδωρ ὥστα ἥρκει δχι μίαν μεγάλην κρήνην νὰ τροφοδοτήσῃ, δση ἔπειτε νὰ είνε ἡ τοῦ Ἡρακλείου, ἀλλὰ καὶ μέγα τῆς Μαραθωνιακῆς πεδιάδος μέρος νὰ προκίσῃ μὲ

κρήνας και τὸν τόπον νὰ ἀρδεύσῃ. Οὐδὲν ἐδῶ ἀπολύτως λείψανον ὑδραγωγείου ὑπάρχει, τὸ δποῖον ἄλλως θὰ ἡτο ἀνάγκη ἢ διὰ μεγάλων ὑπογείων, ὑπὸ τὸ ὅρος, στοῶν ἢ ὑπονόμων νὰ διέλθῃ, καὶ οὐχὶ ἄπαξ μάλιστα ἄλλὰ πολλάκις, ἄλλὰ καὶ ἀν τοῦτο ἔβαινεν ἐν ἀρχῇ μὲν παρὰ τὰ πλάγια τῆς κοίτης τοῦ μεγαλορύακος Μαχρυμπούρι μέχρι τοῦ Παλιῷμυλου, εἰτα δὲ ἀναγκαίως παρὰ τὰς βραχωδεστάτας πλευρὰς τῆς στενωτάτης κατὰ τὸ πλεῖστον κοίτης τῆς χαράδρας Ραπεντόζας - Διιονύσου μέχρι Βρανᾶ, πάλιν τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατον θὰ ἡτο νὰ μὴν εἰχεν ἀφῆσῃ ἐμφανέστατα τὰ ἵχνη του ὅχι εἰς ἐν, ἀλλ' εἰς πάμπολλα σημεῖα καὶ καθ' ὅλην μάλιστα τὴν διαδρομὴν τῆς κοίτης τῆς χαράδρας. Ἀφήνω ὅτι τὸ ἀνήκουστον τοῦτο διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἔργον θὰ ἀφηνε πλεῖστα τὰ λείψανά του ὁπωσδήποτε μέχρι τῶν χρόνων τοῦλαχιστον τῆς γενέσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ Μετοχίου τοῦ Βρανᾶ. Τοιαῦτα δὲ λείψανα θὰ εἰχαν ὁδηγήσῃ καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς ἀκόμη ἐκείνους ἀνθρώπους εἰς κάποιαν χρησιμοποίησιν τῶν ἀφθονωτάτων τοῦ ὑδραγωγείου ὑδάτων, χρησιμοποίησιν σπουδαιοτέρων πάντως παρὰ τὴν ἀπαιτουμένην χάριν ἐνὸς μόλου μόνον ἢ νεροτριβείουν, δποῖος εἰνε δ σήμερον ἀπὸ προγενεστέρων ὁπωσδήποτε χρόνων, νέων δμως δλως διόλου πάλιν γνωστὸς «Παλιῷμυλος».

Ταῦτα πάντα πρὸ πολλοῦ, ὡς εἴπα, στοχαζόμενος, ἐγκατέλειψα ἐνωρίς πᾶσαν σκέψιν νὰ ζητήσω εἰς τὸν ὑπὲρ τὸν Βρανᾶν δρεινὸν τόπον τὴν πηγὴν τοῦ ὕδατος, ἥτις θὰ ἐτροφοδότει τὸ νῦν φρέαρ τοῦ Ἡρακλείου παρὰ τὴν πλάτανον, ἥτοι τὴν πρώην ποτὲ κρήνην ἐνταῦθα, καθόσον αὕτη ἀσφαλῶς ἡδύνατο νὰ εἰκάζεται ἡδη ἐνεκα τοῦ ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ νῦν φρέατος δέοντος ἄλλοτε ὕδατος. Ἐπανέλαβα ἐν τούτοις τὴν ζητησιν εἰς τοὺς εἰρημένους τόπους καὶ κατὰ τὸ τελευταῖον φθινόπωρον (Σεπτέμβριον καὶ Ὁκτώβριον τοῦ 1935), καὶ είδα ἔτι ἄπαξ τὰ πράγματα ὡς οὗτω ἀκριβῶς ἔχοντα, δπως αὐτὰ καὶ περιέγραψα ἀνωτέρω.

§ 7.

Πρὸς δδηγίαν δμως ἐπισκεπτῶν τυχὸν καὶ ἔξεταστῶν τῶν τόπων, οἱ δποῖοι καὶ ἔξ αὐτοψίας θὰ ἐπεθύμουν νὰ διαπιστώσωσι τὰς ἐμὰς παρατηρήσεις, προσθέτω ἐνταῦθα καὶ τὰ ἔξης:

«Οταν τις, ἀπὸ τοῦ Βρανᾶ ἀναχωρῶν, ἀνέλθῃ διὰ τῆς δμαλῆς κοίτης πρῶτον τῆς χαράδρας Ραπεντόζας - Διιονύσου δεξιὰ εἰς τὴν ἀνωφερὴ ἀτραπόν, θὰ εὑρεθῇ μετὰ ἐν μόνον τέταρτον τῆς ὥρας εἰς τὸ ὑψηλότατον ταύτης σημείου. Βραχωδέστατος γίνεται δ τόπος ἐδῶ, καθόσον προεκβάλλεται τὸ πρὸς τὴν κοίτην τῆς χαράδρας ἀριστερόθεν τῷ ὅδεύοντι μέρος αὐτοῦ. Ὁλίγον λοιπὸν πρὶν πατήσῃ τις ἐπὶ τῶν γυμνῶν αὐτοῦ βράχων, παρετήρησα πρὸ ίκανῶν ἐτῶν, δλίγον μετὰ τὸ 1914, ἀνερχόμενος ἀπὸ τοῦ Βρανᾶ εἰς τὸν Διόνυσον μετὰ τοῦ τότε πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσσίας κ. Démidoff καὶ ἄλλων ἔνων,



Εἰκ. 7. Ἡ βαθεῖα βρυχώδης κοίτη τοῦ ἐκ τοῦ Μετοχίου Βρανᾶ εἰς τὴν πεδιάδα ἐνθόλλοντος χειμώνος Ρουπεντύζας - Διορύσου.

φανερώτατα σημεῖα ἀρχαίων τροχιῶν ἀμαξῶν, ὅποια πάμπολλα μάλιστα δύοτεία ἔτη πρωτίτερα ἔτυχε τότε νὰ ἀνεύδω ἐν τῇ Λακωνικῇ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Οἰνούντος, παραποτάμου τοῦ Εὐρώτα, ἀναμφήριστα ταῦτα σημεῖα ὁδῶν ἔκει ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἀμαξιτῶν, τὰς ὅποιας περιέγραψα εἰς τὰ περὶ τῆς ἐν Σελλασίᾳ μάχης δημοσιεύματά μου ἐν *Bulletin de Correspondance hellénique* τοῦ 1911. Τὰς τροχιὰς τοῦ Βρανᾶ ἔδειξα τότε καὶ εἰς τὸν κ. Démidoff, καὶ εἰς ἄλλους ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ· δὲν ἀνεῦρον δμως αὐτὰς πρὸ δύο ἐτῶν ὅτε τὰς ἀνεζήτησα αὐθις, χωρὶς νὰ καταλαμβάνω πῶς τοιαῦτα ἐν τῷ βράχῳ λίαν εὐδιάγνωστα διαυλακώματα ἦτο δυνατὸν νὰ ἔξαφανισθοῦν τόσον ὀλοσχεδῶς. (Ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν σώζονται τοιαῦται τροχιαὶ ἀμαξῶν ἀρχαίων ἐν τῇ Ιερᾷ ὁδῷ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα παρὰ τὸ Δαφνὶ καὶ εἰς τὰ πλάγια τοῦ Ὑμηττοῦ παρὰ τινα ἀρχαῖα λατομεῖα, τὰ ὅποια πολλάκις μετ' ἄλλων ἐπεσκέφθην). Κατὰ τὸ παρελθὸν δμως φθινόπωρον, ἐνῷ πάλιν ἐπέμενα νὰ ἐπανεύρω αὐτὰς καὶ συνωμίλουν περὶ τούτου, τὸν τόπον διερχόμενος, μὲ τὸν συνοδεύοντά με ἐργατικὸν Στέλιον Γκίκαν, κατοικοῦντα παρὰ τὴν Νέαν Μάκρην, οὗτος μοῦ ἀπεκάλυψεν διτὶ πρότερον ἐργαζόμενος ἔκει πρὸς ἀνανέωσιν τῆς μεσαιωνικῆς ποτιστικῆς αὐλακος τοῦ Βρανᾶ, παρετήρησε μὲν πραγματικῶς εἰς τὸν βράχον τὰ ἔκδηλα τροχιῶν ἀμαξῶν ἵχνη· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔκει τοῦ ἔχοντος οὐσίαν πλακίδια καὶ πλάκες διὰ τὴν ἐργασίαν του εἰς τὸ ἐπισκευαζόμενον καὶ ἀνανεούμενον αὐλάκιον τῶν ἄλλοτε μοναχῶν, ἀφήρεσεν ἀκριβῶς τὰς πρὸ τῶν ποδῶν του τοιαύτας, ἐπ' ὅν φανερά εἰς τοὺς δφθαλμοὺς καὶ τοῦ τυχόντος διαβάτου θὰ προσέπιπτον τῶν ἀρχαίων τροχιῶν τὰ ἵχνη. Οὔτω ἐλύθη ἡ ἐμὴ ἀπορία περὶ τοῦ μεταξὺ Μαραθῶνος-Διονύσου οὗτως εἰπεῖν «τροχιοδρόμου» εἰς δ σημεῖον ἀκριβῶς οὗτος ἐχρησιμοποιείτο διὰ πᾶσαν μὲν τὴν συγκοινωνίαν ἐν γένει μέσω τῆς Πεντελικῆς χώρας μεταξὺ Μαραθῶνος καὶ Ἀθηνῶν, χρήσιμος δὲ ἀπέβαινεν δ αὐτὸς πολλαχῶς καὶ διὰ τὸν Μιλτιάδην στρατοπεδεύοντα ἐν τῷ Ἡρακλείῳ, πρὸ πάντων δὲν οἱ Πέρσαι δι' ἐπικαίρου ἀποβίβάσεως μοίρας στρατοῦ ἥθελον καταστῆσῃ ἐπικίνδυνον τὴν διὰ Μεσογαίας εἰς Ἀθήνας δδόν. Ἄλλὰ δύναται τις νὰ δεχθῇ καὶ ἄλλο τι ὡς πιθανώτατον καὶ ἐπιβεβλημένον μάλιστα, προκειμένου περὶ τῆς συντομωτέρας ταύτης δρεινῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Μαραθῶνα δδοῦ. Τὴν 5^η Μεταγειτνιῶνος, ὡς θὰ ἐξηγήσω κατωτέρῳ ίδιαιτέρῳ, εἶχε φθάση ἐνωρὶς ἀναμφιβόλως εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἀγγελία περὶ τῆς ἀποβάσεως τῶν Περσῶν εἰς τὸν Μαραθῶνα, καταπλευσάντων εἰς αὐτὸν μετὰ τὴν ἀλωσιν καὶ τὸν ἔξανδραποδισμὸν τῆς Ἐρετρίας (Ἡροδότου VI 102). Τὴν 6^η, ἐνωρὶς ἥδη εἶχεν ἡ ἀφ' ἐσπέρας συγκληθεῖσα ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀπὸ πρωΐας συνέλθη καὶ τελειώσῃ περὶ μεσημβρίαν τὸ ἔργον της, τὴν 7^η δὲ ἀπὸ βαθείας βέβαια πρωΐας εἶχεν ἐκκινήσῃ τὸ πλείστον μέρος τοῦ στρατοῦ μεθ' ἐκατοντάδων ἀναμφιβόλως ἀμαξῶν καὶ ὑποζυγίων φορτωμένων τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια, ὥστε νὰ φθάσῃ αὐθημερὸν



Eix. 8. Τὸ νοτιανατολικὸν σκέλος τοῦ περιβόλου τοῦ Ἡρακλείου. Εἰς τὴν ὑπώρειαν δὲ πλάτανος καὶ παρ' αὐτὸν τὸ φρέαρ.
Ἡ ὑψηλὴ κορυφὴ εἶναι ἡ τοῦ Ἀφορισμοῦ.

περὶ τὴν ἐσπέραν εἰς τὸν Μαραθῶνα. 'Αλλ' οἱ στρατεύσιμοι τῶν δήμων τῆς κοιλάδος τοῦ Κηφισοῦ καὶ πολὺ μᾶλλον οἱ τῆς περὶ τὸν Μαραθῶνα Διακρίας δὲν εἶχαν διόλου ἀνάγκην νὰ μεταβῶσι πρῶτον εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἀναχωρήσουν εἰς τὸν Μαραθῶνα ἔκειθεν. Συντομώτερα αὐτοὶ καὶ ταχύτερα ἥδυναντο νὰ φθάσουν ἀπὸ τὸν Διόνυσον ἀμέσως εἰς τὸν πρὸς δν δρόν, ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ δήμων νὰ μεταφερθῶσιν εἰς τὸ στρατόπεδόν των καὶ πολλὰ ἄλλα χρειώδη. 'Αλλὰ καὶ περὶ τῶν Πλαταιέων συμμάχων πιστεύω—εἰρήσθω καὶ τοῦτο ἐν παρόδῳ — δτι ἡ αὐτὴ δόδος ἐνεδεικνύετο διὰ νὰ σπεύσωσιν εἰς συνάντησιν τῶν Ἀθηναίων ἐν Μαραθῶνι, ἀναχωροῦντες ἐκ Πλαταιῶν, χωρὶς νὰ διέλθωσι δι' Ἐλευσίνος καὶ Ἀθηνῶν, ἄλλα δι' ἄλλων ἀπὸ Καᾶς ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν Δεκέλειαν ἀτραπῶν, γνωστῶν καὶ σήμερον.

Τοῦτο δὲ λέγω ἀναφερόμενος εἰς ἐναντίαν, ὀλοτελῶς ἀπαράδεκτον δῆμως δι' ἐμὲ γνώμην διακεκριμένου στρατηγοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συγγραφέως, ἄλλα καὶ ἔξαιρετικῶς φιλοπέρσου καὶ ἀντιηροδοτικοῦ, τοῦ Sir Frederik Maurice ἐν ἀρχῷ αὐτοῦ ἐπιγραφομένῳ *The Campaign of Marathon*, δημοσιευθέντι ἐν τῷ *Journal of Hellenic Studies* τοῦ ἔτους 1932 τεύχει I σελίδι 14-24, περὶ οὐ πάλιν ἔπιθι τὰ ἐμὰ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἔτους 1934 δημοσιευθέντα ὑπὸ τὸν τίτλον *L'expédition de Marathon d'après une récente critique* (πρβ. καὶ Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1933 ἐν σελίδῃ 31 σημ. 1 καὶ σελίδῃ 42 σημ. 1). 'Αλλὰ προκειμένου περὶ τῆς τοῦ Μακρυμποῦρι κοίτης, ἀναγκαῖον θεωρῶ ἐνταῦθα ὡς πληροφορίαν διὰ τὸν τυχόν, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴπα, ἐπισκέπτας καὶ ἔξεταστὰς τῶν τόπων τούτων, νὰ παραθέσω καὶ τὴν ἔξῆς. 'Η ἀτραπὸς ἡ δοποία παρὰ τὸν Παλλόμυλον φέρει δεξιὰ ἀνω εἰς τὴν δασώδη κλιτὺν τοῦ βουνοῦ ἀνηφορικὴ λίαν, κάτωθέν της δὲ ἐπειτα ἀριστερὰ ἀφήνει τὴν Δέσην, προχωρεῖ περαιτέρω διμαλῶς μέχρι οὐ κατέλθῃ εἰς τὴν κοίτην τοῦ Μακρυμποῦρι δύσακος, δπου οὗτος ὡς μεγαλορρύαξ δέει διὰ τῆς στενῆς διασφάγος. 'Εδῶ διερχόμενός τις αὐτὸν ἀνέρχεται εὐθὺς τὴν ἐναντία κλιτύν, ἔνθα μετ' ὀλίγον ἀπαντῷ κατεσπαρμένα εἰς τὸ ἔδαφος θραύσματα κοινῶν ἀγγείων. Μετ' ὀλίγην ὥραν φθάνει εἰς τὰ λεγόμενα Μάρμαρα, τὰ δοποία εἰνε παχύτατος τοῖχος μνημείου σπουδαίου ἐπιταφίου, συνιστάμενος ἐξ ὅγκωδῶν καλῶν ἔξειργασμένων λίθων μὲ τάφον ἀρχαίον εἰς μικρὸν βάθος παρ' αὐτὸν ἐλληνιστικῶν χρόνων, συλημένον. Παρὰ τὸ μνημεῖον ἦσαν ὡς φαίνεται καὶ ἄλλοι τάφοι, συλημένοι ἐπίσης. 'Η περίοπτος ἐνταῦθα ὑψηλὴ θέσις ἀντικρύζει καὶ τοῦ Ἀγριελίκη τὰς κορυφὰς ἐξ ἀριστερῶν, ἐκ δεξιῶν δὲ τὸ πρὸ τοῦ Διονύσου ἀκριβῶς μέγα νεώτερον λατομεῖον Μπώμαν. Πλησιέστερα, καταντικρὺ φαίνεται ἡ πανταχόθεν ἐκ τῆς παρὰ τὸν Βρανᾶ καὶ τὸ Ἡράκλειον πεδιάδος δρατὴ κορυφὴ τοῦ Ἀφορισμοῦ, παρὰ τὴν δοποίαν κείται ἡ πρὸς τὴν Σταμάταν καὶ τὸ Μπογιάτι καὶ τὴν ἔγγὺς «λίμνην τοῦ Μαραθῶνος» λεγομένην ἀτραπός. (Άλλα «τοῦ Μαραθῶνος», πρὸς δν ὑπὸ τῶν

ἀπαιδεύτων καὶ τῶν πεπαιδευμένων συγχέεται, ἡ λίμνη αὕτη βεβαίως δὲν εἶνε. Εἶνε τοῦ χωρίου Μπογιάτι, καὶ ἀρχαιοπρεπῶς θὰ ὠνομάζετο καλλίτερα «τῆς Ἀφίδνης», πρὸς ἥν πολὺ περισσότερον καὶ τοῦ Μπογιάτι πλησιάζει).

§ 8.

"Ἄλλ' ἔγκαιρως ἀπὸ τοῦ 1933 ἔτους ἥδη εἶχα λάβει ὑπ' ὅψιν μου διὰ τὸ δρός Ἀγριελίκι θὰ ἥρμοξε πολὺ περισσότερον παρὰ ὁ ἀπώτερος Ἀφορισμὸς διὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐξήγησιν τῆς ὑπάρχεως ἐνδός ὑδραγωγείου πρὸς τροφοδότησιν τῆς κρήνης τοῦ Ἡρακλείου, ἀφοῦ τοιοῦτον ὑδραγωγεῖον, ἀπὸ



Εἰκ. 9. Δεξιά τὸ γυμνὸν σήμερον δρός Κοτρῶν. Ἐν μέσῳ ἡ Αὐλώνα.
Ἀριστερά οἱ πρόποδες τοῦ δροῦς Ἀφορισμοῦ δυτικώτερα τοῦ Βρανά.

τοῦ μεγαλορρύακος τοῦ Ἀφορισμοῦ ἀναχωροῦν, πᾶς λόγος πλέον εἴδα διὰ ἀπέτρεπε νὰ θεωρηθῇ δπωσδήποτε πιθανόν. Τὰ πυκνοδασωμένα νοτιοδυτικὰ πλάγια τοῦ Ἀγριελίκι ἔξαπλουμενα ἐπὶ ἀπεράντου σχεδὸν ἐπιπέδου ἐπικλινοῦς κάπως πρὸς τὴν δυτικήν του κατεύθυνσιν ὡς ἄλλα στέρνα τοῦ ἐκτεταμένου τούτου προβούνου τῆς Πεντέλης, δέχονται κολοσσιαίᾳ ὡς εἶνε ἐπόμενον ποσὰ ὑδάτων ἐξ ὑετῶν καὶ χιόνων, διὰ νὰ ἀποθηκεύσουν αὐτὰ εἰς τὰ βαθύτερά των στρώματα. Εύνόητον ἐπομένως εἶνε διὰ, ὃν ἡ γεωλογικὴ σύστασις τοῦ βουνοῦ τούτου Ἀγριελίκι εἶνε ὡς ἡ τῆς Πεντέλης, τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ — δπως καὶ εἶνε κατὰ τὴν βεβαίωσιν τῶν γεωλόγων¹, — τὰ

¹ Ὡς βοήθημα περὶ ταῦτα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ἡ τοῦ R. Lepsius, Γεωλογία τῆς Ἀττικῆς, μετάφρασις βιβλιοθήκης Μαρασλῆ Ἀθῆναι 1906.

στρώματα ταῦτα εἶνε οὐδοφόρα ὡς ἔκεινα, καὶ ὡς τὰ τοῦ Ἀφορισμοῦ προσέτι καὶ τῶν πρὸς τὴν χαράδραν τούλαχιστον τῆς Ραπεντόζας πλαγίων αὐτοῦ. Εἰς τὸ Ἀγριελίκι, πλὴν τῆς πηγῆς τοῦ ποτιστικοῦ οὔλακος Βρανᾶ παρὰ τὴν Δέσην, παρατηρεῖται καὶ ἡ κοίτη τοῦ δύακος Μακρυμποῦρι, δστις δλως διόλου νῦν ἀμελούμενος καταπίνεται μὲν ἐν μέρει ἐν καιροῖς πολυμήνων ἀνομβριῶν ὑπὸ τῶν χαλίκων καὶ τῆς ἄμμου ἵκανῶς κατωτέρω τῆς Δέσης, σχηματίζει δμως πάντοτε τὸ ὁρεῦμα ἔκεινο, τὸ δποῖον ἥτο ἀρκετὸν ἀλλοτε, δύναται δὲ καὶ σήμερον ἔτι νὰ εἰνε ἐπίσης ἀρκετὸν εἰς τὴν θέσιν Παλιούμυλος διὰ τὴν κίνησιν μύλου ἢ νεροτριβείου, καθόσον καὶ τοῦτο καὶ ἔκεινος ἀπαιτοῦσιν δχι μικρὰν ποσότητα ὑδατος. Περιττὸν δὲ εἰνε νὰ ἀναφέρω ἐδῶ τὰ δμοια φαινόμενα τῶν πολυπληθῶν πηγῶν πολλαχοῦ τῆς ὑψηλῆς Πάρνηθος (1412 μ.), καθὼς αὐτοπροσώπως αὐτὰ ἔγνώρισα, πάντες δὲ οἱ χωρικοὶ γνωρίζουν καλῶς, ἀρκούμενος νὰ ὑπομνήσω τὰ τῶν χαμηλοτέρων βουνῶν Πεντέλης (μ. 1126), 'Υμηττοῦ (μ. 1026) καὶ τὸ τῆς ἀσυγκρίτως πολὺ χαμηλοτέρας Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὰς δύο πηγάς της, τῆς Κλεψύδρας καὶ τοῦ Ἀσκληπιείου. Ως πρὸς τὸ Ἀγριελίκι δμως πρὸ δύο ἔτῶν ἥδη συνέπεσε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ φανερόν δλίγον ὑπεράνω τῆς πλατάνου, ἐπὶ τοῦ λόφου, τὸ στόμιον τετραγωνικοῦ καθέτου φρεατοειδοῦς δρύγματος, ἀπαραλλάκτου πρός τε ἄλλα πολλὰ καὶ πρὸς τὰ πλησιέστατα τῶν Ἀθηνῶν, στρογγύλα δὲ ταῦτα, βαθέα φρεατοειδῇ δρύγματα, ἀνήκοντα εἰς τὴν γνωστοτάτην πλουσίαν ἀρχαίαν κρήνην τῆς Καισαριανῆς, τὰ δποῖα κατὰ σειράν ἀλληλα διαδεχόμενα, οὐδὲν ἄλλο εἰνε εἰ μὴ οἱ ἀνεμιστῆρες ἐνταῦτῷ καὶ φωτοδόχοι τῆς μακρᾶς ὑπογείου τεχνητῆς στοᾶς τοῦ ὑδραγωγείου τῆς περὶ ἥς δ λόγος κρήνης. Ως ὑδραγωγεῖον ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν τὸν ἄλλως νεραγὸν καλούμενον ἥτοι τὸν ἔκ τυνος πηγῆς, ἐκ τῆς γῆς ἀναβλυζούσης ἢ ἐκ βράχου ὁρούσης, διοχετεύοντα πρὸς τὴν κρήνην τὸ ὑδωρ. Πηγὴ τοῦ ὑδατος εἰνε ἐνταῦθα πᾶν σημείον τῆς μακρᾶς πρὸς τὸ βουνὸν διὰ τῶν ὑδροφόρων στρωμάτων αὐτοῦ σκαπτομένης ὑπονόμου ἢ σήραγγος, κατὰ τὸς περιστάσεις χαμηλοτέρας καὶ στενωτέρας ἢ πλατυτέρας καὶ ὑψηλοτέρας, ἢ δποία ὑπογείως παρατεινομένη δπωσδήποτε ἔχει ἀνάγκην, χάριν τῶν ἐν αὐτῇ ἐργαζομένων, ἀερισμοῦ μὲν πρὸ πάντων, ἄλλα καὶ φωτὸς ὧσαύτως. Ἄλλο ἀισθάνομαι δτι μὲ αὐτά μυν τὰ λεγόμενα ἔξηγῶ πράγματα, εἰς δλιγίστους μόνον ἵσως ὅχι πολὺ γνωστά, διὰ τοὺς ἀρχαιοδίφας δμως, ὡς καὶ διὰ πολλοὺς βεβαίως ἀλλους, γνωστάτα ἐκ παραδειγμάτων πολλῶν. Ο κ. Karo μνημονεύει εἰς τὸ Arch. Anz. τοῦ 1934/35 ἐν στήλῃ 183^η καὶ τὴν Ἐννεάκρουνον καὶ τὴν ἐν Παλαιῷ Κορίνθῳ Πειρήνην καὶ τὴν Γλαύκην καὶ ἄλλα. Τὴν Ἐννεάκρουνον δμως, γνωστήν μου ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἥδη τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτὴν μεγάλου ἐρευνητοῦ της κ. Δαΐφρεδη, ἀνέφερα πρωτίστως καὶ ἔγω εἰς τὰ ἐλλιπῆ δι' ὃν λόγον προανέφερα ἀπομείναντα γραφόμενά μου ἐν Πρακτικοῖς τοῦ 1934. "Άλλο

παράδειγμα ὅσαύτως εἶνε τὸ ἐκ τῶν κατωτάτων στρωμάτων τῆς Πάρονηθος ἀρχόμενον Ἀδριάνειον τῶν Ἀθηνῶν ὑδραγωγεῖον. Οὐχ ἡτον καὶ τὸ εἰς τὸ Γουδὶ παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον Ἀγιος Θωμᾶς αὐτόθι παρατηρηθὲν ἐκ τῶν κατωτάτων διοιώς στρωμάτων τῆς Πεντέλης προερχόμενον ἀρχαῖον ὑδραγωγεῖον.⁹ Άλλὰ μήπως καὶ δυάκιον διλόκληρον δὲν σχηματίζεται εἰς τοὺς πόδας τῆς αὐτῆς Πεντέλης δλίγον ἀνωτέρω τῶν παρὰ τὸ Ἀμαροῦσι Μελισσιῶν; Καὶ ἔξωθεν αὐτῆς τῆς Μονῆς Πεντέλης ἄλλο ξν; Καὶ τρίτον τὸ παρὰ τὴν



Εἰκ. 9 α. Εἰκὼν εἰλιγμένη ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου τῶν Μαραθωνομάχων. Ἀριστερὰ κάτω ἡ στενὴ ἀμαξιτὴ ἡ φέρουσα πρὸς τὸν τύμβον ἐκ τοῦ 36ου περίπου χιλιομ. τῆς πισσοστρώτου δημοσίας δδοῦ. Ἀριστερὰ ἐπίσης τὸ δρός Κοτρῶν. Μεταξὺ Κοτρῶν καὶ Ἀγριελίκη, διὰ τῆς μικροπεδιάδος τοῦ Βρανᾶ, ἐβάδισαν οἱ Ἀθηναῖοι, πορευόμενοι πρὸς τὸν περὶ τὸν τύμβον τόπον εἰς συνάντησιν τοῦ ἔχθροῦ.

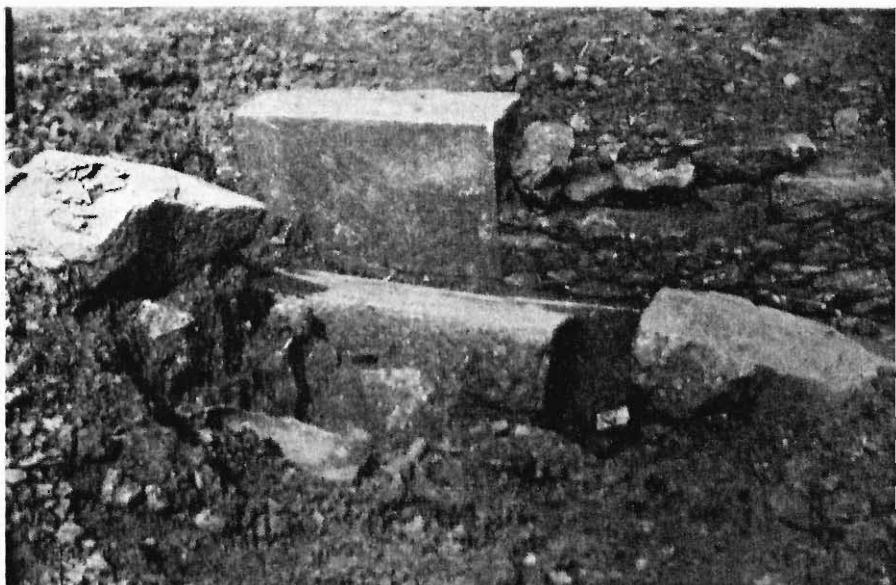
παλαιοτέραν Μονὴν «Τὰ Ἄντελην»; Καὶ τὰ τοῦ Ὅμητοῦ ἔτι τοῦ τε Ἀστερίου καὶ τῆς Καλιοπούλας (Κύλλου Πήρας τῶν ἀρχαίων); Καὶ τὸ τοῦ Ἀγίου Ιωάννου τοῦ Καρέα; Καὶ ἄλλο δέ, τῆς Κορίνθου τοῦτο, πρέπει νὰ μνημονευθῇ, τὸ πλησιέστερα εἰς τὴν Νέαν Κόρινθον μᾶλλον, λίαν ἀξιοσημείωτον, ὅχι τόσον κοινῶς γνωστόν, εἰς τὸ μέγα ἀγρόκτημα Τρίπον κείμενον, τὸ δποῖον πρώτην φοράν μετ' ἐκπλήξεως εἰδα τὸ 1893. Εἶνε στοά, σήραγγες εὔρεια καὶ τοῦτο. Τὸ πλέον πρόσφαιτον δύμως παράδειγμα τῶν τοιαύτης κατασκευῆς ὑδραγωγείων παρέχει ὅχι μόνον τὸ τοῦ Κοκκιναρᾶ τῆς Πεντέλης, ἀλλ' ἡ μεγάλη πρὸ πάντων σήραγγες ἡ παρὰ τὴν λίμνην Ἀφίδνης πρὸς τὸ μέρος τὸ Μπογιάτι, ἥτις καὶ ἔξαιρετικῶς μέγα καὶ δείφουν ποσὸν ὑδατος ἔδωκεν

εἰς τὸ νεώτατον ὑδραγωγεῖον τῶν Ἀθηνῶν, τὸ τῆς Ἐταιρείας Γιοῦλεν λεγόμενον.

9.

‘Αλλ’ ίκανα τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων ὑδραγωγείων ταῦτα. ‘Ως πρὸς δὲ τὸ τοῦ Ἡρακλείου τώρα, ὅπου πάντοτε μὲν ἔνα ὑδραγωγεῖον ἐκ τῶν κατωτέρων τοῦ Ἀγριελίκι στρωμάτων τὸ ὑδωρ αὐτοῦ ἀρυόμενον ἔχομεν νὰ κάμνωμεν, ἐπειδὴ καὶ δικαιοδόχος ἀεριστήρ του πρὸς αὐτὸ μᾶς δόηγει, τὰ πράγματα ἔχουσιν ὡς ἔξῆς. ‘Ο πρὸς ἀνόρυξιν τοῦ ἀνεμιστήρος λαξευθεὶς βράχος, μόνον ἀρχαίαν ἐργασίαν προϋποθέτει. Διότι τόσον ἐπιμελὴς καὶ καθαρὰ είνε αὕτη, δοσον πᾶσα ἀρχαία μόνον, κατὰ τὰ πολλαπλᾶ ὑποδείγματα, τὰ δποῖα ἥτις ἀρχαιότης περὶ αὐτῆς μᾶς ἀφῆκε. ‘Ο καθαρισμὸς δύμας τοῦ ὁρύγματος ἀπὸ τῶν διὰ τῶν αἰώνων καταρρευσάντων εἰς αὐτὸ χωμάτων καὶ λίθων εἰς φῶς ἔφερε καὶ ἔνα κοινὸν ἀγγεῖον, εἰς μίαν γωνίαν τοῦ ὁρύγματος ἀποτεθὲν ὑπὸ ἐργάτου τῆς ἀρχαιότητος προφανῶς, ὡς συνέβαινε εἰς τὰς τοιούτου εἴδους φῶς χρηζούσας ἐργασίας καὶ μὲ τὰς λυχνίας. ‘Αλλὰ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο δὲν ἔχει δυστυχῶς ὀρισμένην ἐποχήν, ἐπιτέρουσαν τὴν ἀναγκαιοτάτην εἰς ἡμᾶς χρονολόγησίν τοι. ‘Εντύπωσιν ἐν τούτοις μοῦ ἔκαμαν πολὺ μικρὰ ἄλλα θραύσματα ἀγγείων λεπτῶν, τὰ δποῖα βεβαίως νεωτέραν κατασκευὴν δὲν ἤλεγχον, οὗτε καὶ ἀσφαλῆ δύμας πάλιν συμπεράσματα χρονολογικὰ ἐπέτρεπον, πλὴν ἐνὸς ἕξ αὐτῶν, ὅπερ ἔφερε μέλαν στιλπνὸν ἐπίχρισμα, ὡς γνώρισμα ἔξαπαντος ἀρχαίων μόνον χρόνων. ‘Άλλ’ ἦτο ἐν καὶ μόνον. ‘Οπωσδήποτε ἥδυνατο ἀκόμη νὰ προχωρήσῃ δικαιοσύνης καθαρισμὸς οὗτος κατὰ τὸν παρελθόντα ‘Οκτώβριον μὲ τὴν ἐλπίδα δτι ἐνωρίτερα ἥτις ἀργότερα θὰ ἔφθανα πάντως μέχρις ὑδροφόρου τινὸς στρώματος στοᾶς, — δτε παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἥ σκαπάνη προσέκρουσεν εἰς σκληροτάτου ἐδῶ βράχου τὴν στρῶσιν, ὑπεράνω τῆς δποίας ἥδη καὶ τὸ ὅρυγμα τόσον διφθαλμοφανῶς κατέληγε, ὥστε νὰ ἀποκλείεται πᾶσα ἰδέα δτι θὰ είχα πλέον περισσότερόν τι ἔκει νὰ κάμω, παρὰ ἀμέσως καὶ τὴν ἐργασίαν νὰ διακόψω. ‘Ο βράχος ἦτο ὑπὸ τοὺς πόδας μας συμπαγέστατος — κατ’ ἀγαθὴν συγκυρίαν παρέτυχεν εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην δικαιογητῆς κ. Peter Goessler, μετ’ ἄλλων ὡς ἐπισκέπτης τοῦ Μαραθῶνος δεντέραν τότε φοράν· τὴν ἀκόλουθον δὲ ἡμέραν διῆλθεν ἔκειθν ἐκ Ραμνοῦντος προερχόμενος καὶ δικαιοδόχος κ. Schiuchihardt. Οἱ ἐργάται ἄρα τοῦ ἐργού κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, συνεπέραν ἐγώ, ἀποπειραθέντες τὴν διάτρησιν τοῦ ἐδάφους διὰ νὰ παρασκευάσουν ἔκει ἔνα ἀνεμιστήρα φωτοδόχον, ἥναγκάσθησαν νὰ παραιτηθοῦν αὐτῆς, ἐκλέγοντες ὡς εἰκάζω διλίγον ἵσως παρέκει καλλιτέραν πρὸς τὸν σκοπόν των θέσιν. ‘Αλλὰ τὴν θέσιν ταύτην ἐγὼ δὲν ἐπανεῦρον, καθόσον μάλιστα δλος δ τόπος εὐθὺς ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀδφου, δπου ἔως εἰς τὴν στιγμὴν ἔκεινην μετὰ τόσον ἀγαθῆς ἐλπίδος εἰσ-

γάσθην, εἶνε θαμνωδέστατος. Ὁλίγον παρέκει μάλιστα ἀρχῆς εἰ καὶ τὸ πυκνότατον τοῦ Ἀγριελίνι ἀπέραντον δάσος, οὐδὲ ἀνωτέρῳ ἐμνήσθην. Ἐκεῖ ἡ ζήτησις τῆς ἀβεβαίας καλλιτέρας θέσεως ἀποβαίνει δυσχερεστάτῃ, ἵσως δὲ ἥθελεν ἀποδειχθῆ καὶ ματαία, διότι εἰς τοὺς κοίλους ἔκείνους καὶ ἥκιστα κατηφορικοὺς τόπους πιθανώτατον εἶνε δτι ὁρύγματα φρεατοειδῆ εἰς τὸ ἔδαφος ἀπροφύλακτα μένοντα, ἀνευ δηλαδὴ ἔξεχόντων κτιστῶν στομίων, καὶ ἐντὸς ἥδη ὀλίγου μόνον χρόνου δυνατὸν εἶνε νὰ ἐμφραχθῶσι, πληρούμενα παντοίας ὕλης. Ἐντὸς δὲ αἰώνων δύνανται καὶ νὰ ἔξαφανισθῶσι τελείως, ἰσοπεδούμενα μὲ



Εἰκ. 10. Οἰκοδομικὰ μαρμάρινα ὑλικὰ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κτίσματος εἰς τοίχους πενιχροῦ ἐκκλησιδίου.

τὸ ἔδαφος. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοιούτων ἀφανῶν φρεάτων ὑδραγωγείου σήμερον δὲν σκέπτομαι διόλον νὰ ἐπιδοθῶ. Ἄλλὰ μελετῶ μᾶλλον τὸ ἔξης. Πολὺ κατωτέρῳ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐπὶ τῆς δποίας εὑρέθη ὁ ἀνεμιστήρ - φωτοδόχος, καὶ μᾶλλον παρὰ τὴν οὗσαν τοῦ λόφου, νὰ δοκιμάσω τὴν ἀνόρυξιν φρέατος καθέτου, ἢ ἵσως ὑπονόμου κατηφορικῆς πρὸς τὰ ἔνδον μᾶλλον καὶ μᾶλλον, μήπως καταστῇ δυνατὸν εἰσδύων οὕτω μέχρι καὶ τῶν βιαθυτέρων τῆς ἐπιφανείας τῆς πεδιάδος στρωμάτων τοῦ ὅρους, νὰ γνωρίσω τὴν φύσιν αὐτῶν ὑπὸ τὸν λόφον κατ' ἀρχὰς καὶ περαιτέρῳ ἔπειτα ὑπὸ τὸ ὅρος, ἀφοῦ ἐμπειρογνώμων τις πρῶτον ἔξετάσῃ τὰ πράγματα καὶ κρίνῃ αὐτὸς κάλλιον περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐμπειρογνώμων τις φρεατωρύχος ἀνάγκη εἶνε

νὰ ἔξετάσῃ καὶ τί συμβαίνει εἰς αὐτὸν τὸν πυθμένα εἰς ὃν καταλήγει τὸ νῦν φρέαρ τοῦ Ἡρακλείου, ἐφόσον τὸ ὕδωρ αὐτοῦ δύλοσχερῶς συχνάκις ἔκλειπει, ἐπειδὴ δι’ ἀρυτῆρος ἐκ τοῦ φρέατος ἀντλούμενον καταντῷ εἰς τὸ μηδὲν ἐνίστε περὶ τὸν Ὁκτώβριον μετὰ προηγηθεῖσαν μακρὰν ἀνομβρίαν. Ἡ ἔρευνα εἰς τοιαῦτα ἔτη μέχρι τοῦ ἐσχάτου βάθους τοῦ φρέατος καὶ τοῦ κύκλω αὐτοῦ κενοῦ πλέον μένοντος πυθμένος, ἀποβαίνει εὔκολωτάτῃ, ὡς οἱ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὸ πότισμα τῶν ποιμνίων των βοσκοὶ μὲ ἐβεβαίωσαν. Τὴν ἐπάνοδον ὅμως τοιαύτης περιπτώσεως πρέπει νὰ περιμένῃ κανεὶς ἐπὶ ἔτη πολλάκις. Δὲν ἔξαρταται δὲ τὸ πρᾶγμα τόσον ἐκ τῶν θερινῶν ἀνυδριῶν ὅσον ἐκ τῶν μὴ δριμέων χειμώνων, δταν ἐλαχίστη ἐνίστε εἰνε ἡ πτῶσις χιόνων¹.

Ἐγὼ ὅμως δὲν ἀπομακρύνομαι διόλου ἀπὸ τὴν ἵδεαν ὅτι τὸ Ἡράκλειον τὸ ἄφθονον καὶ ἀριστον ὕδωρ τοῦ ἐλάμβανε μόνον ἐκ τῶν φλεβῶν τοῦ ὅρους Ἀγριελίκη, καὶ τοῦτο ὅχι βέβαια διὰ νὰ γεμίσῃ ἔνα φρέαρ ἀπλῶς. Τοῦτο θὰ ἦτο γελοῖον μᾶλλον καὶ ἀλλως ἀπαράδεκτον ὅμως καθιστῶσιν αὐτὸ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα περὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ὑδραγωγείων τῆς Ἀττικῆς ὅλης καὶ τόσων ἀλλων ἔτι τόπων τῆς Ἑλλάδος. Τὸ «φρέαρ» δὲ λεγόμενον, καλῶς ἀς σημειωθῇ τοῦτο, δὲν εἰνε εὶ μὴ νεώτατον μόνον κτίσμα, ὅπερ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οὐδέποτε ὑπῆρξε². Ἀδιάφορον δὲ ὅτι εἰς τινας

¹ Μόλις είχα γράψη ταῦτα, καὶ μεταβάς ἐκ συμπιώσεως εἰς Μαραθώνα εὑρῆκα ὅτι οὐδὲ σταγόνα ὕδατος ἔχει φέτος (κατ’ Ἀπόλλιον τοῦ 1936) τὸ φρέαρ. Εύκαιρία ὅμως οὗτω παρέχεται δι’ ἐμπειρῶν ἐργατῶν καὶ γεωλόγου ἐμπειρογνώμονος νὰ ἔξετασθῇ τὸ φρέαρ, τὸ δποτον τόσον μόνον ἐγὼ βεβαιοῦμαι σήμερον, ὅτι διόλου δὲν εἰνε ἀρχαῖον φρέαρ ἀπὸ βάθους ἥδη μ. δ τοῦ νῦν περικτίστου νεωτάτου φρέατος, ἀλλ’ δλως διόλου νεωτέρων χρόνων κτίσμα. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ φρέαρ συμβαίνει κατὰ καιρούς καὶ νὰ ἀνέρχεται μέχρι χειλέων τὸ ὕδωρ καὶ νὰ ἔκλειπῃ παντελῶς. Ἀλλὰ ἀνήκουστον πρᾶγμα εἰνε, φρεατιαίον ὕδωρ •όπερ ἐκ τοῦ πυθμένος ἀναβλύζει• νὰ ἀνέρχεται μέχρι τῶν χειλέων! Τοῦτο ἐννοεῖ πᾶς ἀνθρωπος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δύναται νὰ αὐξάνῃ εἰς καιρούς οὔτεν καὶ χιόνων, νὰ ἔλαττώνεται δὲ ἡ καὶ νὰ ἔκλειπῃ τὸ θέρος, ἀλλ’ οὐδέποτε μεταβάλλεται εἰς πηγὴν αὐτὸ τοῦτο τοῦ ὑπεδάφους ἐκρέουσαν ἐπειτα ἐκ τῶν χειλέων. “Ολη ἡ χαμηλοτέρα πεδιάς τοῦ Μαραθώνος εἰνε πλήρης φρεάτων, εἰ καὶ ἡκιστα ἀγαθοῦ ποσίμου ὕδατος, ἀλλ’ οὐδὲν ἔξ αὐτῶν μεταβάλλεται ποτε εἰς πηγὴν τοιαύτην. Πλειστάκις δὲ ἐπανέλαβα ὅτι ἡ περὶ τὸν Βρανᾶν καὶ τὴν Αύλώνα καὶ παρὰ τὸ Κοιράνη καὶ τὸ Ἀγριελίκη πεδιάς οὐδὲ εἰς μεγάλα βάθη παρέχει ὕδωρ πρὸς ἀντλησιν δι’ ἀρυτῆρος. Μόνον ἄρα κατοικία φλέψ ἐκ στρώματος ὑδροφόρου τοῦ ὅρους Ἀγριελίκη δύναται νὰ εἰνε ἔκεινη, ἡ δποία ἔδειξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ποῦ ὕδωρ πραγματικῶς ἀνέβλυζε, ὥστε νὰ κατασκευάσουν καὶ ἔνα φρέαρ αὐτόθι . . . μὲ ὕδωρ ἐπίρρυτον ἐκ τοῦ ὅρους, ἀλλ’ ὅχι ὑπὸ τοῦ παρὰ τὸ δρός ὑπεδάφους τῆς πεδιάδος παρεχόμενον. Ἡ φλέψ δὲ αὖτη ὕδατος πηγῆς πρέπει νὰ ἦτο τὸ τελευταῖον λείψανον στοῖς ἡ σήραγγος, ὥπως μαρτυροῦν δαι αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι κρῆναι καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῶν.

² “Ἄν ἦτο ποτε φρέαρ τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ μὴ εἰχαν μείνη εἰς τὸν πυθμένα του λείψανα θραυσμάτων ἀρχαίων ἀγγείων. Πλὴν ὅμως λίθων

νεωτέρους χρόνους κατεσκευάσθη δύπως δήποτε εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἔνα φρέαρ, βεβαίως ὅχι ἐξ ἀναδιδομένου ἀπὸ τὸν πυθμένα ποσοῦ ὕδατος, τὸ δύποιον οὐδέποτε ὑπῆρχε εἴς τι στρῶμα τοῦ καταξήρου τούτου ἐδάφους καὶ ὑπεδάφους, ἀλλ' ἐκ λειψάνου τινὸς τοῦ ἐκ τοῦ ὅρους Ἀγριελίκι προερχομένου ἀρχαίου ὑδραγωγείου, τοῦ δύποιον τὴν ὕδατοδότειράν ποτε πηγὴν εἰκάζομεν ἐκ τῶν λειψάνων τῆς κρήνης αὐτοῦ ἐν τῷ Ἡρακλείῳ. Τὰ λέψανα ταῦτα εἶνε



Εἰκ. 10α. 'Ομοίως ὡς τὸ ὑπὸ' ἀριθ. 10.

ῶραια πεντελήσια μάρμαρα σκορπισμένα περὶ τὸ νῦν φρέαρ εἰς τὴν θέσιν, εἰς τὴν δύποιαν καὶ ἡ κρήνη ἔχειαίτετο. Δύο ἐξ αὐτῶν δγκώδη τιμήματα δγκωδεστάτου, παχυτάτου δηλαδὴ καὶ μεγίστου, καλῶς ἀμα εἰργασμένου πεντελησίου μαρμάρου, ἔχεισιμευσαν ἀργότερά ποτε ὡς στόμιον τοῦ φρέατος, καθὼς αἱ διαβρώσεις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν σχοινίων τῶν ἀρυτήρων δεικνύουσι." Ἐνα τρίτον ἐκοιλάνθη ποτὲ ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἐπίτηδες ὡς σκέφη διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ποτιστήριον τῶν ὑποζυγίων καὶ τῶν αἰγοπροβάτων. Τὰ ἀλλα μικρότερα μάρμαρα εὑρίσκουν τὴν θέσιν των εὐκόλως εἰς μίαν ἀρχαίαν κρήνην, τῆς δύποιας

καταρρευσάντων ἐκ τῶν τοιχωμάτων τοῦ περικτίστου νῦν φρέατος οὐδὲ ἵχνος θραύσματος οἰουδῆποτε ἄγγειον εὑρέθη εἰς τὸν ἀποξηρανθέντα πρὸ μικροῦ τοῦτον πυθμένα, ὡς εἰπα εἰς τὴν προηγηθεῖσαν σημείωσιν 1.

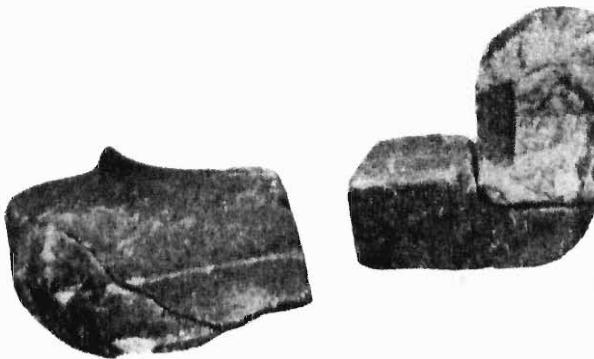
τὴν πιστὴν εἰκόνα παρουσιάζουσιν εἰς ἡμᾶς ἀγγεῖα γνωστά, ὑδρίαι, τῆς κλασικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ ἔκτου ἥδη πρὸ Χρ. αἰῶνος.

Τὸν ἔκτον δὲ ἀκριβῶς πρὸ Χρ. αἰῶνα ἀδιστάκτως πιστεύω ὅτι καὶ τὸ Ἡράκλειον ἐκοσμήθη καὶ ἐλαμπρύνθη, καὶ ἡ κρήνη του ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Πεισιστράτου ἦ τῶν υἱῶν του κατεσκευάσθη. Εἶνε ὁ περίλαμπρος αἰών οὗτος τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος, οἱ δόποιοι πανταχοῦ τῆς χώρας ἔνδοξα μνημεῖα τῆς καλλιτεχνικῆς των δράσεως κατέλιπον, ὁ Πεισίστρατος δὲ καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι δὲν ἤσαν οἱ μικρότεροι μεταξὺ αὐτῶν διὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τοὺς ἄλλους τόπους τῆς Ἀττικῆς. Οἱ Μαραθῶνες ἔξαιρέτως, πᾶς λόγος ὑπῆρχε νὰ ἐλκύσῃ τὴν Ἰδιαιτέραν αὐτῶν προσοχήν. Οἱ λόγοι ἤσαν πολιτικοὶ πρὸ πάντων. Διότι γνωστὸν εἶνε πόσον στενοὶ ἤσαν οἱ δεσμοὶ οἱ συνδέσαντες τὴν οἰκογένειαν τῶν βασιλικῶν τούτων ἀνδρῶν μὲ τὴν σημαντικὴν καὶ ἄλλως διὰ τὸ μέγεθος, διὰ τὴν ψέσιν καὶ διὰ τὸν πλούτον τῆς περιφέρειαν τοῦ Μαραθῶνος, εἰς ἣν συμπεριελαμβάνετο καὶ ἡ Διακρία δλη ὡς κέντρον τῆς ἴσχυρᾶς φαριάς τῶν Διακρίων, εὐθὺς ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς εἰσόδου τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φαριάς Πεισιστράτου εἰς τὴν λαμπρὰν ἴστοριαν τῶν Ἀθηνῶν (Ἡροδότου I 61, 62 ἐ.). Ὅταν δὲ ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν ὁ Ἰδιος δ Πεισίστρατος καὶ οἱ υἱοί του μετ' αὐτὸν διὰ τὰς Ἀθήνας περὶ τε τῶν ἄλλων μεγάλων ἔργων καὶ περὶ τῆς ὑδρεύσεως αὐτῶν δχι διηγώτερον μεγαλοπρεπέστατα ἐφρόντιζον, τί καλλίτερον θὰ εἰχαν νὰ πράξουν καὶ διὰ τὸν οἰκεῖον εἰς αὐτοὺς Μαραθῶνα, εἰ μὴ τοὺς στασιῶτάς των καὶ ὑποστηρικτὰς αὐτόθι περιποιούμενοι, τά τε ἵερά αὐτῶν ἐν γένει νὰ κοσμήσουν — δσον καὶ δν ἡμεῖς σήμερον τίποτε δὲν ἡξεύρομεν περὶ τούτου—καὶ τὸ ὡς ἵερὸν ἀναμφιβόλως δνομαστὸν Ἡράκλειον νὰ προικίσουν, κοντὰ Ἰσως εἰς μίαν καὶ ἐδῶ, ὡς ἐν Ἀθήναις, «Καλλιρρόην» πρότερον, μὲ μίαν ὡσαύτως, ὡς ἔκει πάλιν, «Ἐννεάκρουνον». Ἰδοὺ ἄλλως ὅτι καὶ τὰ ἀσφαλῆ τοιαύτης τινὸς κρήνης λείψανα εἰς τὸ Ἡράκλειον τοῦτο, δὲν μᾶς λείπουν. Δὲν μᾶς λείπουν μάλιστα εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς ὅπου πρέπει!

§ 10.

Σημασίαν τινὰ διὰ τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦ Ἡρακλείου δύναται νὰ ἔχῃ καὶ τὸ ἐκ πηλίνων σωλήνων ὑδραγωγεῖον, Ἡρώδειον ἔξαπαντος ἔργον, τὸ δόποιον καὶ ἄλλοτε ἀνέφερα, σημειώνων ποῦ εὑρον αὐτὸ διοχετεῦον τὸ ὑδωρ του καὶ ποῦ ἔπειτα ἥδυνήθην νὰ τὸ παρακολουθήσω εἰς τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν πηγήν του (πρβ. Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1933 ἐν σελίδῃ 40ῃ καὶ Karo ἐν Arch. Anz. Juli 1933 bis Juli 1934 ἐν στήλῃ 147ῃ). Τὸ τελευταῖον δμως φθινόπωρον ἥδυνήθην νὰ βεβαιωθῶ πόσον προσωτέρω ἐκ τῶν ἀμπελῶνων δπου τὸ συνήντησα ἄλλοτε (ἀμπελῶνες Ἀναστασίου Τσίρκα καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δυτικῶς τῆς πισσοστρώτου δημοσίας δδοῦ Ἀθηνῶν - Μαραθῶνος), ἔξακόσια

δηλονότι ἀκόμη μέτρα ἔτι δυτικώτερα, τοῦτο προβαίνει καὶ πολὺ ἐγγύτερα ἐπομένως καταντῷ πρὸς τὸ Ἡράκλειον (ἀμπελῶν τοῦ ἐξ Ἀνω Σοῦλι ἀγρότου Εὐαγγέλου Ζεγγίνη). Εἶναι εὐνόητον ὡς ἐκ τούτου δτι ἡ πηγὴ τοῦ ὑδραγωγείου ἀλλή δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἰναι παρὰ ἡ αὐτὴ καὶ τοῦ ἐν λόγῳ ὑδραγωγείου τοῦ Ἡρακλείου διότι ἀλλή εἰς τὸν περὶ τὸ Ἡράκλειον τόπον δὲν ὑπάρχει οὔτε ὑπῆρχε ποτε. Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ἀλλή ἀπόδειξις δτι τὸ νῦν φρέαρ, τὸ δρόιον καὶ στειρεύει πολλάκις δλότελα (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 116 σημ. 1), δὲν ἦτο ἡ ἀπ' εὐθείας πηγὴ τοῦ ὑδατος τοῦ Ἡραδείου ὑδραγωγείου, ἀλλ' ἀλλο τι ἐμεσολάβει προφανῶς ἐνταῦθα, τοῦτο δὲ τὸ μεσολαβοῦν ἦτο τὸ ὑδραγωγείον, ἐξ οὐ καὶ ἡ κρήνη ἐνταῦθα ἐτρέφετο. Ἡ προσεχῆς προσπάθειά μου διὰ τοῦτο θὰ εἰναι, σκάπτων ἀπὸ τοῦ τελευταίου σημείου ἔνθα



Εἰκ. 10 β. Μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ αὐτοῦ ἀρχαίου κτίσματος εἰς τοῖχον τοῦ ἐκκλησιδίου.

εὑρέθησαν ἐν τῷ ἀγρῷ Ζεγγίνη οἱ σωλῆνες τοῦ Ἡραδείου ὑδραγωγείου, νὰ εῦρω τὴν κατεύθυνσιν αὐτοῦ ἔτι δυτικώτερα καὶ Ἰσως-Ἰσως νὰ φθάσω μέχρι τοῦ Ἡρακλείου. Χαρακτήρε τοῦ ὑδραγωγείου τούτου εἶναι δτι πανταχοῦ δπου εἰς φῶς ἥλθε κείται εἰς δλίγιστον βάθος, μόνον τεσσαράκοντα ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, δπου ἐν τούτοις ἀσφαλέστατον αὐτὸν καθιστᾶ ἡ δωματικὴ τῷ τρόπῳ στερεότης τῆς κατασκευῆς του, καθὼς περιέγραψα αὐτὴν εἰς τὰ μνημονευθέντα Πρακτικὰ τοῦ 1933. Ἀλλὰ ἀκολουθοῦντες μὲ τοιοῦτον βάθος τῶν τεσσαράκοντα μόνον ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου τὴν περαιτέρω πρὸς δυσμάς κατεύθυνσιν τοῦ Ἡραδείου ὑδραγωγείου ἐπὶ μιᾶς διαρκῶς ὡς εἰναι ἐπόμενον ὑψουμένης γραμμῆς— ἐνεκα τῆς ἐκ δυσμῶν δύσεως τοῦ ὑδατος αὐτοῦ—, ἥθελαμεν καταντῆσῃ μετά τινας ἑκατοντάδας μέτρων καθόσον πλησιάζομεν τὸ φρέαρ, μὲ τοὺς τελευταίους πρὸς τὸ φρέαρ σωλῆνας εἰς ὅψις πολὺ ὑπέρτερον τοῦ πυθμένος τοῦ φρέατος, Ἰσως μάλιστα εἰς ἐπιφάνειαν Ισούψῃ μὲ τὰ χείλη αὐτοῦ. Τότε δημοσίειαν θὰ εἰχε πλέον διὰ τὸ ὑδραγωγείον τοῦτο τὸ

φρέαρ, μὲ στάθμην τοῦ ὕδατός του μέτρα τινὰ πάντοτε κατωτέρω τῶν χειλέων του, ἐνῷ πρὸς ταῦτα μόνον θὰ ἴσοσταθμιζαν τοῦ ἡμετέρου Ἡρωδείου ὕδραγωγείου οἱ σωλῆνες; Φανερὸν βεβαίως δτὶ οὐδεμίαν, ἐφόσον τοῦ φρέατος τὸ ὕδωρ συχνότατα θὰ εὑρίσκετο περὶ τὸν πυθμένα μόλις, πολλάκις δὲ καὶ ἐντελῶς θὰ ἔξελειπε· ἐνῷ πᾶσαν σημασίαν δι' αὐτὸ θὰ εἰχε τὸ ὕδραγωγεῖον στοᾶς τοῦ ὅρους Ἀγριελίκη, καθόσον τοῦτο καὶ τὴν κρήνην τοῦ Ἡρακλείου θὰ ἔτρεφε, ὡς ἔξεχουσαν τοῦ ἐδάφους καὶ ἵκανῶς ἐπομένως ὑπερκειμένην τοῦ φρέατος, ὥστε διαρκῇ τὸ ὕδωρ νὰ ἔχῃ τὴν ὁύσιν.

Ἄλλ' ἐδῶ διακόπτω πάντα πρὸς τὰς τελευταίας μου ταύτας λέξεις σχετιζόμενον λόγον. Διότι ἐδῶ ὅπου ἔφθασα, ἀλλο τι μόνον πολὺ μᾶλλον ἐπεῖγον πρὸς ἔξετασιν παρουσιάζεται· τί δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἡμᾶς ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα μόνη ἀλάθητος σκαπάνη, προκειμένου περὶ τῆς τελικῆς κατευθύνσεως τοῦ Ἡρωδείου ὕδραγωγείου. "Ἡδη μάλιστα ἔθεσα αὐτὴν εἰς ἐνέργειαν αὖθις καὶ τὸ ἔργον της ἵσως δὲν θὰ βραδύνῃ πολύ, ὥστε καὶ ταχέως νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἀσφαλεστέραν παντὸς λόγου ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀπορίαν, ἡ δοποίᾳ καὶ τὰς ἐμάς σκέψεις νῦν διασταυρώνει, ἐπειδὴ καὶ πρῶτος ἐγὼ ἐπείγομαι πᾶν μέσον νὰ ἔξαντλήσω φέρον πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀλάθητας, δόσον καὶ ἄν αὖτη ἐκ πάντων τῶν ἄλλων περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀνωτέρω λεχθέντων πρόδηλος νομίζω καθίσταται!.

§ 11.

Μεταξὺ τοῦ 34ου περίπου καὶ τοῦ 35ου χιλιομέτρου (τὸ σταδιόμετρον τοῦτο ἔξηφανίσθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀλλ' ἡ θέσις του δύναται κατ' εἰκασίαν εὐκόλως νὰ προσδιορισθῇ) τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Μαραθῶνος κεῖται

¹ Καὶ δυτικάτερα τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος ἀγροῦ Εὐαγγέλλου Ζεγγίνη, εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς ἀμπέλους τῶν Μαραθωνιτῶν καλλιεργητῶν Ράφτη καὶ Πίτσα, κατὰ ἄλλα τριακόσια δηλονότι μέτρα ἐγγύτερον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Ἡρακλείου, εὐρέθησαν λείψανα τοῦ Ἡρωδείου ὕδραγωγείου, ἐνῷ αἱ σελίδες αὗται ἔξετυποῦντο ἄλλα καὶ πολὺ ἀπωτέρω τοῦ σημείου τούτου, ἐπὶ ἔκαποντάδων μέτρων, μὲ ἔξακολουθοῦσαν τὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν προσέγγισιν εἰς τὸ Ἡράκλειον, καὶ μόνον τὸ Ἡράκλειον, διά τῶν δμοίων λειψάνων τῶν πηλίνων σωλήνων, τὰ δοποία διεπιστώθησαν εἰς τὰς ἀμπέλους καὶ τοὺς ἀγροὺς τῶν ἔξῆς καλλιεργητῶν: τοῦ Μαραθωνίτου Ἰωάννου Ρούση, τοῦ ἐκ Γραμματικοῦ Ἰωάννου Παπᾶ, τοῦ τοῦ χωρίου Μάζι (παρὰ τὸ Καπανδρίτι) Πέπα ἦ Βασιλάκου καὶ τῶν βοσκῶν-γεωργῶν Φλώρου καὶ Σωτηρίου Ζορμπᾶ, ποραπλεύρως πλέον πρὸς τὴν πλησιάζουσαν τὸν Ἀγιον Λημήτρον (ὑπερθεν τοῦ Ἡρακλείου), δίκαιαν τοῦ Ἀγριελίκη. Οὗτω δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ διατί μετά τόσης ἐμπιστοσύνης ἀποβλέπω εἰς τὸ ἔργον τῆς σκαπάνης, καθὼς εἴπα ανωτέρω, δρκεῖ μόνον νὰ εύνοηθῇ τοῦτο ὑπὸ τῇ; ἀγαθῇ; τύχῃ; μέχρι τέλους, δπως μέχρι τοῦδε ηγένηθη εἰς διάστημα ἥδη χιλιομέτρων τινῶν ἀπὸ τῆς παρακτίου ἐκβολῆς τοῦ ὕδραγωγείου εἰς ἐν Ἡρώδειον κτίσματι μέχρι τόσον ἐγγύς, ἐγγύτατα μάλιστα τοῦ Ἡρακλείου πρὸς δυσμάς.

τὸ λεγόμενον Μικρὸν ἔλος τοῦ Μαραθῶνος, κοινῶς Μπρεξίζα. Εἶνε ἀπεξηραμένον σήμερον (πρβ. Πρακτικὰ τοῦ 1932 ἐν σελίδι 36^η). Ἀλλὰ τεναγώδης παραμένει εἰσέτι ὁ τόπος, εἰ καὶ πᾶσα προσπάθεια καταβάλλεται ὑπὸ τῶν προσφύγων κατοίκων τῆς Νέας Μάκρης (χιλιόμετρον 32^{ον}) πρὸς τελείαν ἐκχέρσωσίν του. "Αν τις δύμως, ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς θέσης ὅπου ἐγείρεται ἡ εἰς τὸν Ροκφέλλερ ἀναθμητικὴ στήλη, κατέλθῃ παρὰ τὸ δεξιὸν χεῖλος τῆς αὔλακος μέχρι τῆς δικτακόσια περίπου μέτρα ἀπεχούσης θαλάσσης, ὅπου εὑρίσκετο τὸ ἐπίνειον τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος (πρβ. περὶ τούτου τὰ αὐτὰ Πρακτικά), θὰ παρατηρήσῃ ὅτι εἰς βάθος ἐνὸς μέτρου, εἰς ὅσον καὶ τὸ νερόν τῆς πηγῆς Μάτι ἐντὸς τῆς αὔλακος δέει, τὸ νῦν τεναγώδες ἔδαφος εἶνε τὸ σχηματισθὲν ἀφότου κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς αἰῶνας, πολλὰ ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ὑποστᾶσα ἡ χώρα, καὶ τὴν μορφὴν τῆς πολλαχοῦ παρήλλαξε. Τούναντίον κατὰ τοὺς δωματικούς, ἔξαπαντος δὲ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἐπὶ Ἡρώδου ἀκόμη, ἥτοι κατὰ τὸν δεύτερον πλέον μετὰ Χρ. αἰῶνα, διετηρεῖτο ἡ ἀρχαία κατάστασις. Τότε λοιπὸν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἔδαφους ἔκειτο ἐν δλον μέτρον ὑπὸ τὸ σημερινὸν τεναγώδες, ὃς πείθεται τις καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ἔδαιρος ὅχι μόνον εἰς τὸ βάθος τοῦτο τῆς αὔλακος, ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ ὅπου ἔδοκίμασα παρουσιάζεται μεστὸν θραυσμάτων κεράμων. Εἴς τινα ἀπόστασιν μάλιστα δεξιόθεν τῆς εὐρείας καὶ βαθείας πηγῆς ὑδατος, τὸ Μάτι κοινῶς λεγομένης, παρειήρησα καὶ ὅδον(;) ἀρχαίαν διατέμνουσαν τὸ τέλμα, ἀν τὸ δρυθαλμοφανὲς τοῦτο ἀνάχωμα δὲν εἶνε ἵσως μᾶλλον τὸ ἐκ μιᾶς πλευρᾶς περιθώριον τῆς κατωτέρῳ ἐμφανιζομένης τάφρου μὲ πλάτος τεσσαράκοντα μέτρων, τὴν δποίαν τὸ 1926 ἀνεκάλυψα, ὑπὸ παχυτάτων ἔτι καὶ καταπρασίνων ὑδροχαρῶν χόρτων καλυπτομένην, ἐνῷ τὰ χεῖλη τῆς εὐρον ἐκατέρωθεν προστατευόμενα ἀπὸ κάλλιστα σωζομένους Ισχυροὺς δωματικῶν χρόνων τοίχους.

Ἄλλὰ τὰ περὶ τοῦ δημέντος ἀναχώματος ἡ ὄδοι, ἡ ὄποια θὰ ἔφερε πάντως μέχρι τῆς θαλάσσης, δὲν ἥτο δυνατὸν διὰ σκαφῆς νὰ ἐξακριβώσω καλλίτερα. Εὐθὺς δύμως παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ τενάγους καὶ παρ' αὐτὸ τὸ ξηρὸν ἔδαφος τὸ παρὰ τὴν δημοσίαν σήμερον ὄδόν, πλησίον δὲ ἐνὸς μικροῦ ἀβαθεστάτου φρεατίου, ἐντὸς τοῦ βιορβόφου παρειήρησα τὸν κορμὸν ὑπερφυσικοῦ μαρμαρίνου ἀγάλματος (εἰκὼν 11), τὸ ὄποιον εὐδιάκριτον ἐπερόβαλλεν ἀπὸ



Εἰκ. 10 γ. 'Ομοίως ὡς τὸ ὑπό' ἀρ. 10 β.

ἀρχετὰ βαθὺν χάνδακα ἀνορυχθέντα ἐν τῷ βιοβόρῳ τοῦ τενάγους ὑπὸ χωρι-
κοῦ. Καὶ ὁ χωρικὸς ἥδη εἶχεν ἀναγνωρίσῃ τὸ παραμορφωμένον ὑπὸ τοῦ
συμπαγοῦς πηλοῦ δγκωδέστατον μάρμαρον ὡς λείφανον ἀγάλματος. Ἄλλὰ
κατὰ τὴν ἀπόπειράν του νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτὸ ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ χάνδακος,
διερράγη τοῦτο εἰς δύο τεμάχια, μεθ' ὃ καὶ τῆς προσπαθείας του ὁ εὐθὼν
ἀπέστη, ἀποταθεὶς πρὸς ἐμὲ διὰ τὰ περαιτέρω. Ὁ κορμὸς ἔξορυχθεὶς τοιου-
τορόπως διὰ τῶν ἐργατῶν μου διερρηγμένος κατὰ μῆκος εἰς δύο τεμάχια,
μετεφέρθη εἰς τὸ προσαύλιον τοῦ σχολείου τῆς Νέας Μάκρης. Μὲ συνηρμο-
σμένον δὲ τὸ ἀποσπασθὲν τεμάχιον καὶ μετὰ πλήρῃ καθαρισμὸν ἀπεδείχθη
αὐτὸ παριστάνον ἄνδρα γυμνὸν καθήμενον ἐπὶ θώκου. Λείπει ἐξ αὐτοῦ
ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ τράχηλος μὲ μέρος τοῦ στήθους. Λείπουν καὶ οἱ βραχίονες,
ώσαυτως δὲ κάτιο τῶν μηρῶν καὶ οἱ πόδες. Σώζεται ὅμως τὸ ἀριστερὸν γόνυ,
ἐφ' οὐ κατέπιπτε τὸ ἴματιον τοῦ ἄνδρος. Καλῶς διακρίνονται αἱ πτυχαὶ τοῦ
ἵματίου. Εὑρέθη ὥσαυτως καὶ τὸ ἄκρον τῆς χειρός, διὰ τῆς ὅποίας φαίνεται
ὅτι ἐκράτει λαβὴν ξίφους. Τὸ στήθος καὶ ἡ κοιλία διακρίνονται καλῶς μέχρι
τῶν μηρῶν. Καὶ ἡ γυμνὴ ὁσάχη καλῶς διακρίνεται. Μοὶ φαίνεται καλὸν ἔργον
τοῦ δευτέρου μετὰ Χρ. αἰῶνος, παριστάνον ὡς ὑποθέτω Ῥωμαϊον αὐτοκρά-
τορα, τὸν Ἀδριανὸν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Ἡ Εἰκὼν 11 ἀμυδρῶς μόνον
δεικνύει κλίνοντα πρὸς τὰ δεξιὰ τὸν ἄνδριάντα, ὅπως ἦτο δυνατὸν νὰ τοπο-
θετηθῇ διὰ νὰ φωτογραφηθῇ.

§ 12.

Παρὰ τὸν ἄνδριάντα τοῦτον ἐτοποθετήθη προσωρινῶς εἰς τὸ προσαύλιον
τοῦ σχολείου Νέας Μάκρης καὶ στήλῃ ἐνεπίγραφος, τὰ περὶ τὴν δποίαν
ἔχουσιν ὡς ἔξης. Κατὰ τὸ 1926 ἥδη ἔχω σημειώσῃ εἰς τὴν περὶ τὴν ἀρχαίαν
Προβάλινθον προπεδιάδα τοῦ καθ' αὐτὸ πεδίου τοῦ Μαραθῶνος τὴν ὑπαρξίν
ἀρχαίας δεξιαμενῆς ὀλίγον κατωτέρω τῆς παρὰ τὸ βουνὸν θέσεως Κακό -
Μελίσσι. Βουνὸν ἐννοῶ τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψιν τοῦ δροῦς Ἀγριελίκη, τὸ
ὅποῖον ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος
κατευθύνεται δλοὲν χαμηλούμενον πρὸς νότον. Ἡ θέσις Κακό - Μελίσσι κεῖ-
ται παραπλεύρως καὶ βορειότερα ὀλίγον τοῦ λεγομένου Μεγάλου Μετόχη, εἰς ὃ
μεταβαίνει τις ἀπὸ τὸ 30^{ον} χιλιόμετρον τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἀμαξιτῆς κατ' εὐθεῖαν
πρὸς δυσμὰς πρὸς τὸ βουνόν. Μέγας παλαιὸς ἔλαιων μὲ ἔνα κτίσμα τῶν
γεωργῶν τοῦ τόπου κάμνει εὐδιάκριτον τὴν θέσιν του. Ἀπὸ τοῦ Μεγάλου
Μετοχίου ἀτραπὸς φέρει διὰ μικρᾶς ὁρυματιᾶς ὑπὲρ τὰ ὑψώματα τῶν προ-
πόδων πλέον τῆς Πεντέλης (ὅπου φαίνονται ἵχνη συνοικισμοῦ ἀρχαίου ἔλλη-
νικοῦ) εἰς τὴν περιοχὴν τῆς παλαιᾶς ἐρειπωμένης μονῆς τῆς λεγομένης Ταὼ-
Πεντέλης, ἡ δποία τὸν 17^{ον} αἰῶνα κατεστράφη ὑπὸ πειρατῶν κατὰ τὴν

παράδοσιν. Ή περὶ ᾧς ὁ λόγος ἀρχαία δεξαμενὴ τὸ ὄντωρ τῆς ἑλάμβανε ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ Κακὸ - Μελίσση, παρὰ τὴν ὅποιαν φύεται καὶ πλάτανος. Τὰς παρειάς της ἡ δεξαμενὴ ἔχει ἐπικεχρισμένας διὰ στερεωτάτου ἀσβεστοκονιάματος (ἥτοι ἀσβέστου μετ' ἀναμίκτου χονδρῆς ἀμμού). "Ομοιον εἰνε τὸ κονίαμα καὶ τῆς δεξαμενῆς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης, ὅπερ κεῖται δεξιόθεν τῆς Ἱερᾶς ὄδοις εἰς τὴν κατωφέρειαν ἀπὸ τοῦ Δαφνίου πρὸς τὴν θάλασσαν τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίνος. Περὶ τὴν δεξαμενὴν τοῦ Κακὸ - Μελίσση πρέπει νὰ ἡγείρετο καὶ ἀρχαῖόν τι κτίσμα, τὸ ὅποιον μαρτυροῦσι μὲν καὶ πολλοὶ ἔξειργασμένοι διγκόλιθοι, ἀλλ' ἡ θέσις κατήντησεν ἀπὸ πολλοῦ πρόχειρον λατομεῖον διὰ τὴν στρῶσιν τῆς δημοσίας ἐξ Ἀθηνῶν πισσοστρῶτου νῦν ὄδοις μὲ χάλικας. Ἐπὶ τοῦ ἐνώπιον ὅμως τῆς δεξαμενῆς φέροντος καρροδρόμου πρὸς τὸ 30^ο χιλιόμετρον τῆς δημοσίας ὄδοις παρετήρησα τὸ 1934 καὶ ὅχετὸν ὄδραγωγείου ἀρχαίου, τὸ ὅποιόν ποτε ἔφερε πόσιμον ὄντωρ μέχρι τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης ὡς φαίνεται εἰς τὴν θέσιν, ὅπου σήμερον ὑπάρχει ἀγρόκτημα καὶ κατοικία Καρυστηνοῦ τινος καλλιεργητοῦ τὸ δνομα Ζούμπερης. Τὸ δρός λοιπὸν Ἀγριελίκι ὡς πρόβουνον τῆς πολὺ ὑψηλοτέρας καὶ μεγαλειτέρας Πεντέλης, ἀφοῦ ἐκ τῆς βορείας του κλιτύος τῆς παρὰ τὸν Βρανᾶν ἐποιμήθευεν ἀφθονον καὶ κάλιστον πόσιμον ὄντωρ εἰς τὴν κρήνην τοῦ Ἡρακλείου, ἐκ ταύτης δὲ δι' ὄδραγωγείου πηλίνων σωλήνων ὄντωρ ἔδιδεν ὑποθέτω καὶ εἰς τὰ Ἡρώδεια μνημεῖα τῆς παρὰ τὴν Μπρεξίζαν ἀκτῆς, εἰς τὴν αὐτὴν ἀκτὴν νοτιώτερον εἰς τὴν θέσιν Ζούμπερη ἔπειμπεν ἐξ ἀλλῆς ἰδικῆς του ἐπίσης πηγῆς, τῆς τοῦ Κακὸ - Μελίσση, δπως ἀπὸ τῆς Προβαλίνθου λαμβάνει σήμερον τὸ ἔαυτῆς ἡ Νέα Μάκρη. Ἀλλὰ τὸ Κακὸ - Μελίσση διὰ τοῦ ὄδατος τῆς ἰδικῆς του πηγῆς ἐπλήρου καὶ τὴν δλίγον κατωτέρω αὐτοῦ δεξαμενὴν ὡς εἴπα δι' ἀρδευτικοὺς μᾶλλον ὡς φαίνεται σκοπούς. Διὰ σκοποὺς δὲ ἀρδευτικοὺς ἔγω καὶ τὸ 1926 πάλιν ἥδη ἐσημείωσα μίαν ἀλλην δεξαμενὴν ἀρχαίαν εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Νέας Μάκρης καὶ τῆς Προβαλίνθου πεδίον, τὴν δποίαν ὅμως ἀναζητήσας αὐθις κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1935 παραδέξως δὲν κατώρθωσα νὰ ἐπανεύρω, ἀν καὶ δὲν ἀπελπίζομαι ἀκόμη περὶ τῆς αὐθις εὑρέσεως τῆς, ἀναζητῶν αὐτὴν καὶ ἀλλην μίαν φορὰν προσεχῶς εἰς τὴν πυκνὴν λόχμην δπου καὶ τὰ δεύματα κατέχωσαν ἀρκετοὺς τόπους. Η δεξαμενὴ ὅμως ἐκείνη, ἣν τελευταίως δὲν ἀνεῦρον, δὲν είχεν ἐπικεχρισμένας τὰς παρειάς. Ἀλλ' είχε τὸ σχῆμα διπλοῦ χωνίου, ἐνὸς δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ στομίου μέχρι βάθους τινὸς καὶ ἐνὸς ὑπ'



Εἰκ. 10δ. Ὁμοίως ὡς τὸ ὑπ' ἀρ. 10β καὶ γ.

πάλιν ἄλλου, δπερ δι' ὅπης εἰς τὸν πυθμένα τοῦ πρώτου συνεκοινώνει μετ' αὐτοῦ. Παρὰ τὴν δεξαμενὴν λοιπὸν τὴν ὀλίγον κατωτέρω τοῦ Κακὸ-Μελίσσι εἰς τὴν πεδιάδιν κατέκειτο καὶ ἡ στήλη, ἐφ' ἣς διαγινώσκονται ἐπὶ κορυφῆς μέν, ὅπου τὸ μάρμαρον ἀπεκόπη, λείψανά τινα μόνον γραμμάτων, δι' ὃν ἵσως ἀνεγινώσκετο ποτε τὸ ὄνομα γνωστοῦ καὶ ἄλλως δήμου τῆς Ἀττικῆς, τῆς Φηγαίας, ἥ δημότου αὐτῆς Φηγαίων· κατωτέρω δῆμως καθαρῶς ἀναγινώσκονται τὰ ὀνόματα (Π)υθάργελος (Π)υθόδωρος Φηγαιεύς.

§ 13.

Ἐπανερχόμενος τώρα εἰς τὰς παρατηρήσεις μου σχετικῶς πρὸς τὴν ἔργασίαν μου παρὰ τὸ τέλμα τῆς Μπρεξίζας, προσθέτω ἔτι τὰ ἔξης.

Ἀνέσυρα μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ ἑδάφους καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μάρμαρα, τὰ διποῖα, κατερθαρμένα κατὰ τὴν φαινομένην των ἐπιφάνειαν, ἀπεδείχθησαν ὡς κολοσσιαῖα λείψανα μνημείου τινός (εἰκὼν 12), τὸ διποῖον παρὰ τὸ σημερινὸν ἀκριβῶς φρεάτιον (βάθους ἐνὸς μέτρου) ἥγειρετο ἐκεῖ κατὰ τὴν ὁμαϊκὴν ἀρχαιότητα, καθὼς ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἑδάφους ἀναφανὲν θεμελίωμα τοῦ ἐν λόγῳ μνημείου ὑπὸ τὸν ἐκλειπόντα στερεοβάτην. Παρὰ τὸ ἐκ πωρίνων λίαν ἐφρυαρμένων λίθων θεμελίωμα τοῦτο εὑρέθη καὶ ἔνα μέγα κιονόκρανον ὁμαϊκῶν χρόνων (Εἰκὼν 13). Ἐκ τοῦ ὄλου μνημείου δῆμως δὲν φαίνεται ὅτι κρύπτεται εἰς τὸν βόρροδον τοῦ τενάγους ἄλλο τι περισσότερον. Ἄλλ' ἡ ὑπαρξίας ἐνὸς μνημείου εἰς ταύτην τὴν θέσιν δεικνύει ὅτι ἔλος δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ είνει κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δ ἀμέσως ὅπ' αὐτὸ τόπος, καθὼς μὲ μίαν ἐλώδη ἐν γένει καὶ τεναγώδη ἔκτασιν ἐδῶ ἔξαπαντος οὐδεμίαν ἥδυναντο νὰ ἔχουν σχέσιν οὔτε τὰ παράκτια ὕσσαύτως μνημεῖα, τὰ διποῖα δ Ἡρώδης ἀνήγειρεν εἰς τοὺς φύλους του. Εἰπα αὐτὸ καὶ ἄλλοτε, ἐπαναλαμβάνω δὲ ἐδῶ καὶ τώρα καὶ ὅχι μόνον διὰ τὴν Ἡρωδείαν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τοῦ πέμπτου πρὸ Χρ. αἰῶνος, τὴν καθόλου ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα. Δι' ἔκείνην ἀρχοῦν τὰ μνημεῖα τῆς ἔξαιρέτου δράσεως ἐνταῦθα τοῦ μεγάλου Μαραθωνίου πολίτου, πλὴν τῶν θαυμαστῶν ἀποστραγγιστικῶν καὶ λιμενικῶν αὐτοῦ ἔργων, περὶ δὲ πάντων τότε τὰ δέοντα ἀνέφερα. Τώρα προστίθεται καὶ τὸ εἰς τὴν δυτικὴν δύνην τοῦ τέλματος ἀποκαλυφθὲν μνημεῖον, δπερ μετὰ τῆς ἀνωτέρω παρατηρήσεώς μου περὶ τοῦ πραγματικοῦ ποτε ἑδάφους τοῦ ἔλους παρὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καὶ κυριωτάτην πηγὴν ὕδατος ἀναβλύζοντος δυακίου δίκην, αἱρει πάντα περὶ τοῦ πράγματος δισταγμόν. Διότι τὸ ἐγγὺς αὐτοῦ κατὰ ἐν πάντως μέτρον βαθύτερα κείμενον ἀρχαῖον ἑδαφός; Θὰ ὑπέκειτο εἰς εὐκωλωτάτην ἀτοτελμάτωσιν, ἐὰν καὶ κατὰ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα δὲν είχαν ληφθῆ καὶ ὅλην τὴν μέχρι θαλάσσης ἔκτασιν ἀνάλογα πρὸς τὰ Ἡρώδεια ἀποστραγγιστικὰ

μέτρα ώς ἀποδεικνύει ἡ σημερινὴ κλίσις τοῦ αὐλακος ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ ὑδατος μέχρι τῆς θαλάσσης. Μὲ μικροτέραν κλίσιν ἡ δοὴ αὐτοῦ θὰ ἡτο ἀδύνατος. Ἀλλ' ἀφοῦ πᾶσα ἀνάγκη ὑπῆρχε νὰ ἀπαλλάσσεται ὁ τόπος ἀπὸ κατακλυζόντων αὐτὸν ὑδάτων, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ ἔλος ἐν γένει εἰς αὐτόν, οὕτε πλησίον διπωσδήποτε τοῦ παρὰ τὸ φρεάτιον μνημείου οὔτε δυμας καὶ πολὺ ἀπωτέρω πρὸς τὸ παραθαλάσσιον τοῦ τέλματος ὅριον. Ἐνταῦθα τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ καθιστῶσιν ἥδη ἀδύνατον τὰ μεγαλοπρεπῆ ὑστερον ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου εἰς τοὺς φίλους καὶ συντρόφους του ἀνεγερθέντα μνημεῖα, καθόσον δὲν ὑπάρχει βέβαια τρόπος νὰ ὑποθέσωμεν δτι πολὺ χαμηλοτέρα μὲν ἡτο κατὰ τὸν πέμπτον πρὸς Χρ. αἰῶνα ἡ νῦν ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, ὥστε νὰ ὁρῇ εὐκόλως εἰς αὐτὴν τὸ ἐκ τῆς πηγῆς Μάτι δυάκιον, δλος δὲ ὁ ξηρὸς ἐπὶ Ἡρώδου ἥδη παρὰ τὰ μνημεῖα αὐτοῦ τόπος ἐσχηματίσθη μεταξὺ τοῦ πέμπτου πρὸς Χρ. καὶ τοῦ δευτέρου μετὰ Χρ. αἰῶνος ἀπαραλλάκτως ώς ἔχει καὶ μέχρι σήμερον¹. Ἀλλὰ καὶ μνημείον πολυτελὲς εἰς τιμὴν αὐτοκράτορος πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ φαντασθῇ τις ἐγειρόμενον εἰς τὴν παρυφὴν ἀκριβῶς βιοβορωδεστάτου τέλματος;

§ 14.

Ολίγον περαιτέρω τοῦ ἐν λόγῳ μνημείου πρὸς τὸ 34^{ον} χιλιόμετρον παρὰ τὴν δημοσίαν δδὸν ἐξ ἀριστερῶν τοῦ πρὸς τὴν Νέαν Μάκρην (32^{ον} χιλιόμετρον) διδεύοντος, διέκρινα πρὸ ἐτῶν ἥδη μικρὸν κύρτωμα τυμβοειδὲς, δπον ἐκ τινων θραυσμάτων ἀρχαίων ἀγγείων εἰκάζων ἐπίστευσα δτι θὰ ὑπῆρχε τάφος τις, συλημένος βέβαια, διότι φανερὰ ἡσαν καὶ σκαψίματα ἀρχαιοθηρῶν ἔνταῦθα. Ο ἀγρὸς ἀνήκει εἰς τὸν ἐκ Νέας Μάκρης Χατζηκυριάκον. Ἐοκαψα τὸ τελευταῖον φθινόπωρον καὶ εὑρῆκα πολλοὺς λίθους τοίχου οἰκοδομῆς ἀρχαίας, ἀλλ' ὑπ' αὐτοὺς ώς καὶ ὑπὸ τὰ χώματα τοῦ κυρτοῦ ἐδάφους ἀπήντησα τοῖχον ἐκ μαρμάρων καὶ ὑπ' αὐτὸν ὥραῖα ἔξειργασμένα ἀλλα μάρμαρα ἀρχιτεκτονικὰ καταπεσμένα παρὰ τὴν θεμελίωσιν ἀκριβῶς τοῦ μαρμαρίνου τοίχου, δστις κατὰ τὴν ἀρχαιότητα θὰ ἔξειλε τοῦ ἐδάφους ἀρκετά. Περὶ τὸ κέντρον τοῦ κυρτώματος σκάψας ὥσταύτως, εὑρῆκα ἀρκετὴν τέφραν. Τὰ ἐν αὐτῇ κρυπτόμενα θραύσματα ἀγγείων είχαν ἐπίχρισμα μέλαν στιλπνὸν. Ταῦτα καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ τοῦ τε μαρμαρίνου τοίχου δψις καὶ ἡ τῶν παρ' αὐτὸν ἐκ τινος θρηγοῦ καταπεσόντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἔξειργασία κατέδειξαν δτι τὸ

¹ Δὲν γνωρίζω τί πραγματικῶς πρέπει νὰ πιστεύῃ κανεὶς περὶ τῆς ὑψώσεως τῆς θαλάσσης κατὰ τρία μέτρα ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σήμερον, καθὼς διδάσκουσι σοφοὶ ἀνδρες, δριμώμενοι ἐκ πολλῶν παρατηρήσεων γενομένων εἰς τὰς ἀκτὰς τῶν νήσων τοῦ Αιγαίου καὶ εἰς τοὺς μώλους τῶν λιμένων ὡρισμένων νήσων, ώς π. χ. τῆς Αιγίνης. Εννοῶ τὰς σχετικάς γνωστὰς μελέτας τοῦ μακαρίτοι Φωκιώνος Νέγρη.

οἰονδήποτε κτίσμα ἐδῶ ἀνηγέρθη κατὰ τὴν πέμπτην ἢ τὴν τετάρτην πρὸ Χρ. ἐκαπονταετίαν. Ἀλλὰ τὴν ἐργασίαν δὲν ἦτο δυνατὸν περισσότερον καιρὸν νὰ ἔξακολουθήσω, ἐνῷ δὲ χωρικὸς ἡτοιμάζετο νὰ καλλιεργήσῃ τὸν ἄγρον. Ἐκάλυψα μάλιστα ἀμέσως μετὰ δύο ἡμέρας καὶ τὰ ἀποκαλυφθέντα μάρμαρα μὲ χῶμα πολὺ, διότι οἱ βοσκοὶ τὸν περὶ αὐτὰ ἀκριβῶς σκαφέντα λάκκον μετεχειρίσθησαν πρὸς ἄλλον σκοπόν. Τὴν ἐκ τῆς τέφρας δύμας καὶ τινῶν

δοταρίων κατάδηλον γενομένην πυρὰν ἔξηγησα ὡς προερχομένην ἐκ θυσιῶν αὐτόθι ἐπὶ τάφου ἢ ἐπὶ βωμοῦ. Δὲν γνωρίζω δὲν προσεχής μου αὐτόθι ἀπόπειρα σκαφῆς θὰ ἐμφανίσῃ καὶ ἄλλα λείψανα τοῦ κτίσματος, δοσον διὰ νὰ βεβαιωθῇ ἀν τάφος ἦτο τοῦτο ἐνταῦθα ἢ μνημεῖον τι μᾶλλον ἄλλο. Διότι ὀλίγον περαιτέρω ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς δημοσίας δδοῦ εὑρέθη ἄλλοτε Ἱερὸν, Διονύσιον πιθανῶς. (Ἡ αὐτόθιν ἔξαχθεῖσα μαρμάρινη κεφαλή, ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὕστερον κλαπεῖσα, ἦτο τοῦ Διονύσου, ἀρχαῖστικὴ ρωμαϊκῶν χρόνων). Ἡ ὅδος ἐνταῦθα ὡς φαίνεται συμπίπτει ἀκριβῶς μὲ τὴν ἀρχαίαν. Δεξιόθεν δύμας αὐτῆς, πρὸς δυσμάς, τίποτε μέχρι τοῦτο δὲν ἀπεκαλύφθη ἢ τάφος ἢ μνημεῖον οἰονδήποτε. Σήμερον ἐκτεταμένος ἔλαιων κατέχει ὅλην τὴν δυτικὴν τῆς ὅδοῦ πλευράν. Καταντικρὺ δὲ καὶ ἀριστερόθεν τῆς οὔζης τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως, εἰνε βραχωδέστατος δ τόπος, ἐνῷ δεξιόθεν παρ' αὐτὴν τὴν οὔζαν πάλιν αὐτῆς, ὅπου καὶ οἱ χωρικοὶ κατὰ τὸ 1926 ἥδη μοὶ ἔδειξαν κομμάτια μαχαιριδίων καὶ ἵναφρίων



Εἰκ. 11. Ἀνδριάς μαρμάρινος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ γυμνοῦ καθημένον ἐπὶ θώκου. Λιακρίνεται καλῶς τὸ στέφνον. Ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἀποκεκρουμένου γόνατος πτυχάς τῆς χλαμύδος.

ἐξ ὀψιανοῦ, ἀργότερα εὐρῆκα καὶ ἐγὼ εἰς πᾶν σημεῖον αὐτόθι ἀρκετὰ τοιαῦτα, τελευταίως δὲ ὀλόκληρον πυρῆνα (nucleus) τοῦ ἐκ τῆς νήσου Μήλου προελθόντος τούτου δρυκτοῦ ἀπεσκληρυμένης λάβιας ἀκριβῶς παραπλεύρως τῆς δημοσίας δδοῦ καταντικρὺ τῆς ἀναθηματικῆς στήλης τοῦ Ροκφέλλερ. Τέλος ὑπὸ τὴν αὐτὴν αὐθίς τῆς ἀκροπόλεως τὴν οὔζαν δεξιόθεν εὑρῆκα εἰς ἐλάχιστον βάθος λείψανα τοίχων κτισμάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος ἀναμφιβόλως, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς δποίας καὶ ἄλλοι τοῖχοι σώζονται. Θραύσματα μικρὰ ἀγγείων μὲ τὸ αὐτὸ στιλπνὸν μέλαν ἐπίχρισμα τῶν μέχρι τοῦ 3ου πρὸ Χρ. αἰώνος χρόνων δὲν λείπουν οὔτ' ἐδῶ.

Παραπλεύρως δὲ ἔνδος ἀρχαίου προφανῶς τοίχου εὗρον καὶ ἔνα μέγα μαρμάρινον ἵγδιον (Ἐλκών 14). Σκέπασμα δὲν φέρει, ὡς δὲν φέρουν καὶ τὰ μεγάλα λιθίνια ἵγδια, ἀτινα συνηθίζοντο ἀντὶ τῶν κατόπιν καὶ νῦν μεταλλίνων «μύλων» καφὲ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς κονιοποιήσεως τοῦ ἀφεψήματος τούτου εἰς τὰς τουρκικὰς οἰκίας κοπανιζομένου διὰ τοῦ σιδηροῦ «λοστοῦ» τοῦ πρὸς τὰ κάτω μὲν πλατυτέρου, πρὸς τὰ ἄνω δὲ λεπτυνομένου διὰ νὰ κρατεῖται οὕτω ἐκ τοῦ μέσου μὲ τὸ μεγαλείτερον βάρος πρὸς τὰ κάτω ὑπὸ τοῦ χειριζομένου αὐτὸ μὲ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας. Κατ' ἀρχὰς μοὶ ἔφάνη ὡς δύστεοδόχος κάλπη ἀντὶ τῶν συνήθων δύστεοδόχων πηλίνων πίθων. 'Αλλ' ἡ θέσις του ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἥτο παρὰ τὸν τοῖχον κατοικουμένης ἀρχαίας οἰκίας. Ἰσως εἶχε βιομηχανικήν τινα χρῆσιν πρὸς κοπάνισμα ὅλης τινὸς διὰ τὴν βυρσοδεψίαν παραδείγματος χάριν. Τὸ μαρμάρινον τοῦτο «ἵγδιον» μετέφερα ὕσαύτως εἰς τὸ προαύλιον τοῦ σχολείου τῆς Νέας Μάκρης.

Β'. ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΔΙΑΔΑ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΡΕΙΝΗΝ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ

Περὶ τὸ 40^{ον} μέχρι τοῦ 41^{ον} χιλιομέτρου τῆς ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Μαραθῶνα δημοσίας ἀμαξιτῆς δόδοι, δεξιόθεν κεῖται τὸ μικρὸν χωρίον «τοῦ Μπέη»,¹

¹ Εἰνε φανερὸν δτι τὸ δνομα προηλθε ἐκ τοῦ μεγάλου γαιοκτήμονός ποτε, Ἰσως δὲ καὶ διοικητοῦ τῆς χώρας Τούρκου ἀξιωματούχου, δστις καὶ τὴν κατοικίαν του καὶ τὰς γεωργικάς του ἐγκαταστάσεις είχεν ἐνταῦθα ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Σώζονται ἔτι οἱ ἐρειπώμενοι τοίχοι αὐτῶν καὶ αἱ αὐλαί. Τὸ δλίγον παρέκει ἀπὸ τὸ Μπέη, χωρίον ἐπίσης, ἡ Μαραθώνα κοινῶς, εἰνε τῶν νεωτάτων τῆς Τουρκοκρατίας χρόνων μικρὸς ἄλλοτε συνοικισμός, σήμερον ·Κοινότης Μαραθώνος· καλούμενος, αὐξήσας νεωστὶ καὶ διά συνοικισμοῦ προσφύγων. Οἱ Μαραθωνίτες δμως τῆς Κοινότητος ταύτης εἰνε ιδιοκτῆται δλων σχεδὸν τῶν ἐλαιώνων καὶ ἀμπελώνων τοῦ πεδίου τοῦ Μαραθώνος, μὲ κέντρον αὐτοῦ, δύναται τις νὰ εἰπῃ, τὸν λερὸν τύμβον τῶν Μαραθωνομάχων. Καλλιεργηταὶ τινες ἐν τούτοις ἔρχονται καὶ ἀπὸ τὸ ὑπεροχείμενον τῆς Μαραθώνας χωρίον Γραμματικό, δλίγον ὑψηλότερα τοῦ δποίου ὑπῆρχε μέχρι πρὸ δλίγου λειτουργοῦν καὶ μεταλλείον νεώτερον, ἐπίσης δὲ καὶ ἀπὸ τὸ πολὺ ἀπέχον Καπανδρίτι. Μετὰ τὸν παλαιότερον Σούτσον, γαιοκτήμων σημαντικοῦ τρήματος τῆς πεδιάδος ὑπῆρχε πρό τινων δεκαετηρίδων ὃ ἐκ παλαιᾶς ὑθηναϊκῆς οἰκογενείας ἔλκων τὸ γένος Παῦλος Γεωργίου Σκουζές, δστις τὸν ἐκ τῶν σταφυλῶν τῶν ἀμπελώνων τοῦ ἐπιστημονικῶς παρασκευαζόμενον ἐκλεκτὸν οίνον ἔμονοπώλει ἐφ' δσον ἔη εἰς τὸ Grand Hôtel τῶν Παρισίων ὡς τὸ δνομαστὸν clos Marathon. Σώζονται ἀκόμη τὰ ἐρείπια τῶν σπουδαίων ὑδρευτικῶν καὶ οινοποιητικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ἔξαιρετικά καλῶς τότε περιποιημένου ἀγροκτήματος του, κειμένου δλίγον πρὶν φθάση τις εἰς τὸ Κάτω-Σοῦλι, παρὰ τὴν μεγάλην περιφέρμον εἰς τοὺς ἀρχαίους Λύθους πηγὴν Μαχαρίαν, σήμερον Μεγάλο Μάτι (Παυσανίου I 32, 6). Τὸ κτῆμα τοῦτο ἡγόρασε κατόπιν Σαλαμίνιος τις (·ἀπὸ τὴν Κούλουρη·) Βενετσάνος τὸ δνομα. Οἱ δειμνηστος Ἐμμανουὴλ Μπενάκης ἐπεχειρησεν δχι πρὸ πολλῶν ἐτῶν μεγάλα διοχετευτικά καὶ ἀποξηραντικά ἔργα εἰς τὸ Μέγα λεγόμενον ἔλος τοῦ Μαραθώνος καὶ περὶ αὐτό, εἰς τὸ ἔλος δηλονότι εἰς δ ἐμπίπτοντες οἱ ἐκ τοῦ πεδίου

δλίγον μόνον ἀπέχον τοῦ μεγάλου χωρίου «ἡ Μαραθώνα» ἢ τῆς «Κοινότητος Μαραθῶνος» ὡς λέγεται σήμερον, ἢ δποία κατὰ τοὺς τελειταίους τουρκικοὺς χρόνους ὡς φαίνεται τὴν θέσιν της ἐδῶ κατέλαβεν εἰς τὸ βάθος τῆς ἐν εἴδει κολπίσκου τῆς Μαραθωνιακῆς πεδιάδος, πρὸς βιορᾶν εἰσχωροῦντος, σχημα-

τῆς μάχης φεύγοντες εἰς τὰ πλοῖα τῶν Πέρσαι ἐπνίγοντο ἢ ἐφονεύοντο ὑπὸ τῶν καταδιωκόντων αὐτοὺς Ἀθηναίων, πρ. Ἡρόδοτον VI 113 καὶ Παυσανίου I 23, 6. Μετὰ τὴν διανομὴν εἰς τοὺς πρόσφυγας χιλιάδων τινῶν στρεμμάτων ἐκ τῆς δώδεκα περίπου χιλιάδων στρεμμάτων ἰδιοτησίας ταύτης καλλιεργοῦνται σήμερον ὡς κτῆμα τοῦ κ. Κωνστ. Ἀντωνίου Μπενάκη χίλια στρέμματα. Τοῦ δὲ Βενετσάνου τὸ ἀγρόκτημα ἡγοράσθη πρὸ τινος ἀντὶ δύο ἔκατομμαρίων τετρακοσίων χιλιάδων δραχμῶν παρὰ τοῦ Σμυρναίου κ. Κωνσταντινίδου, ὃστις εἰς περιοχὴν 400 ἢ 500 στρεμμάτων εἰσήγαγεν εὐθὺς καὶ καλλιέργειαν διὰ βενζιναρότρων, ὡς ὁ κ. Μπενάκης, εἰσχωρούντων μέχρι βάθους ἑξήκοντα ἔκατοστῶν τοῦ μέτρου ἀντὶ τῶν ἐπιχωρίων μὴ ἀνασκαλευόντων τὴν γῆν βαθύτερον τῶν δεκαπέντε ἔκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐντατικῶς ἥρχισε νὰ καλλιεργῆται εἰς τὰ τελματώδη ἢ καὶ ὄλως ἐλώδη ἐδάφη διάμβαξ πρὸ πάντων. Ἐλώδης ὅμως μένει ἀκόμη κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ ἀπὸ τῆς Μακαρίας πηγῆς καὶ τοῦ Κάτω-Σοῦλι τόπος, δὲν διασχίζει ἡ ὥραία πρὶν ἀμαξιτὴ δόδος, ἔργον Μπενάκειον πρὸ τῆς ἀπαλλοτριώσεως, ἀρχόμενον ἀπὸ τὸ Κάτω-Σοῦλι καὶ τελευτῶν εἰς τὸν δύο χιλιόμετρα ἀπέχοντα παραθαλάσσιον Πύργον, ὃπου πρέπει νὰ τεθῇ τὸ τῆς διοσπονδίας τῶν τεσσάρων πόλεων τῆς Ἀττικῆς Τετραπόλεως κοινὸν ἱερὸν Διονύσιον. (Περὶ ἐνὸς ἄλλου Διονύσιου παρὰ τὸ ἐπίνειον τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος ἔγραψα ἐν Πρ. Ἀκ. Ἀθ. 1932). Παρὰ τὸν Πύργον ἀνεκαλύφθησαν πρὸ πολλῶν δεκαετηρίδων ἀγγεῖα ἀρχαῖα. Ἐπιγραφαὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (C. I. A II καὶ ἐν Ath. Mitteil. III 1878 σ. 251) ἀναφέρονται εἰς τὸ Διονύσιον τοῦ Πύργου (Ιδὲ καὶ Karten von Attica herausgegeben von Curtius und Kaupert Text von Milchböser Heft II und VI). Η ἀπὸ τοῦ Κάτω-Σοῦλι εἰς τὸν Πύργον φέρουσα διὰ τοῦ ἔλους ἀμαξιτὴ εἶνε μήκους δύο χιλιόμετρων. Τὸ πόσιμον ὕδωρ τοῦ Κάτω-Σοῦλι (πρ. καὶ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 7, 1932 σ. 218 ἐ.) ἔφθανε μέχρι τοῦ Πύργου πρὸ δλίγων ἑταῖν, ἐκ τούτου δὲ τοῦ παρακτίου σημείου ἀναμφιβόλως ἡδύναντο νὰ ἰδρευθῶσι καὶ τὰ πληρώματα τοῦ εἰς τὸν ναύλοχον τοῦ μυχοῦ τοῦ Μαραθωνιακοῦ κόλπου προσεγγίσαντος Περσικοῦ στόλου κατὰ τὴν διὰ τοῦ μηνὸς Μεταγεντινῶν. Πρὸς δυσμάς τοῦ Πύργου ἀποβάς εἰς τὴν ἴππασιμον πραγματικῶς πεδιάδα (ὡς λέγει δ Ἡρόδοτος V 102 χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐπιτηδεώτατον ἐνιππεῦσαι) δὲ Περσικὸς στρατός, ἡδύνατο νὰ ὑδρευθῇ καὶ ἐκ τῆς ἀρθρονωτάτης χειμῶνός τε καὶ θέρους Μακαρίας πηγῆς, ἐξ ἣς διὰ μεγάλου ὑδραγωγείου, ἐν ἐρειπίοις ἔτι σωζομένου, καὶ δ Παῦλος Γ. Σκουζές μέχρι τῶν παρακτίων οἰνοποιητικῶν του ἐγκαταστάσεων τὸ ἀείρουν ἀρδευτικὸν ὕδωρ τῶν κτημάτων του διωχτεύει. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες δὲν θὰ εἰχαν ὑστερήση πιθανότατα τῶν νεωτέρων οὕτε κατὰ τοῦτο. Ὁ διὰ πολιτικοὺς λόγους εἰς τὴν πεδιάδα ταύτην τοῦ Μαραθῶνος καθοδηγήσας τοὺς Πέρσας Ἰππίας ἤξευρε τί ἔκαμνε προκειμένου καὶ περὶ τῆς ἐπαρκείας ὕδατος διὰ τὸν στρατόν, τὸν δποῖον καμία κριτικὴ βέβαια δὲν θὰ θεωρήσῃ ποτὲ δλιγαριθμότερον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ (ἥτοι δέκα χιλιάδων ὀπλιῶν μετὰ τῶν Πλαταιέων), ἀφοῦ τὸ μέτωπόν του ἐξισοῦτο πρὸς τὸ τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῶν Πλαταιέων δριοῦ χωρίς νὰ ὑπολογίζεται καὶ τὸ μαχητικὸν σῶμα τῶν πολυαριθμῶν τοξιτῶν του, πρὸ πάντων δὲ χωρίς νὰ συνυπολογίζωνται καὶ τὰ πληρώματα τοῦ διαβιβάσαντος αὐτὸν στόλου. Περὶ τούτου δμως παφαπέμπω εἰς τὰ Πρα-

τιζομένης λεκάνης. Ἐκ τῆς λεκάνης ταύτης, ἦν διαρρέει ὁ ποταμὸς τῆς Οἰνόης, ἡ Χαράδρα λεγομένη, ἀνέρχεται ἔπειτα ἡ ἀμαξιτὴ πρὸς τὸ πολὺ ὑψηλότερα κείμενον ἐπὶ τοῦ βουνοῦ χωρίον Γραμματικό, ἐνῷ ἀριστερόθεν τῆς Μαραθώνας ἀτραπὸς φέρει ἐντὸς ἡμισείας ὅρας ἀναμέσον ἀνθηρῶν κήπων καὶ ἔλαιωνος εἰς τὴν παλαιὰν Οἰνόην (νῦν Νοινόην), μίαν τῶν τεσσάρων πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς Τετραπόλεως. Τοῦ χωρίου δὲ Μπέη ὑπέρκειται ἐπιμήκης πετρώδης ὁράξις ὡς κατὰ νότον τείνουσα προεκβολὴ τῆς πρὸς τὸ Μπέη πλευρᾶς τοῦ γυμνοῦ βραχωδεστάτου δροῦ Σταυροκοράκι (ὑψηλοῦ μ. 310), εἰς τοὺς πόδας τοῦ δποίου ὑπὸ τὸν κύριον ὅγκον του ἐγέρονται ἀνατολικώτερα κατοικίαι τινὲς καὶ ἄλλαι γεωργικαὶ ἐγκαταστάσεις τοῦ κτήματος Μπενάκη εἰς τὴν θέσιν Κάτω Σοῦλη, παρὰ τὴν δποίαν καὶ ἡ ἀρχαία πόλις Τρικόρυνθος ἔκειτο ἐπὶ μεγάλου στρογγύλου βραχώδους λόφου, ἔνθα ἐρειπωμένα σώζονται τὰ τείχη αὐτῆς τε ὡς πόλεως καὶ τῆς ἀκροπόλεως της. (Εἰκὼν 15). Ἡ ὑπερθεν

κτικὰ ταῦτα τοῦ ἔτους 1982 εἰς τε ἄλλας αὐτῶν σελίδας (οἷον σ. 42 μετὰ τῆς σημ. 1, σ. 41 μετὰ τῆς σημ. 1) καὶ ίδιαιτέρως εἰς σημ. 1 τῆς σελίδος 88ης, διότι ἐγὼ δὲν πιστεύω διτὶ καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων τοῦ Περσικοῦ στόλου καὶ διὰ τὸ ζήτημα τῆς δυνάμεως τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλα τινὰ πράγματα, περὶ ὃν διμιλῶ ἐν τῇ ῥηθείσῃ σημ. 1 τῆς σελίδος 38 τῶν ἐν λόγῳ Πρακτικῶν, ἐμελετήθη καλῶς μέχρι τοῦδε δὲ Ἡρόδοτος. Εἰς τὸν κριτήν μου ἀρκοῦμαι διὰ τοῦτο πρὸς ἔλεγχὸν νὰ ὑποβάλω τὰ χωρία ἀπλῶς τοῦ Ἡροδότου, τὰ δποῖα, ἐκ τοῦ ἔκτου αὐτοῦ βιβλίου εἰλημένα, λεπτομερῶς εἰς τὴν σημείωσίν μου ἔκεινην ἀναγράφω.

Ἡ δὲ ἐν σημειώσει 1 τῆς σελίδος 42ας μνημονευούμενη ὡς ἐν παρασκευῇ τότε ἔτι μελέτῃ μου είναι ἡ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δημοσιευθεῖσα, ἔτους 1983-34 ὑπὸ τὸν τίτλον *L'expédition de Marathon d'après une récente critique*. Καὶ ὡς πρὸς τὸ Κάτω-Σοῦλη ἥτοι τὴν παναρχαίαν τῶν μύθων ὡς εἰπα πόλιν Τρικόρυνθον, ἡ δποία ἀγνωστος είναι εἰς τοὺς πολὺ πλείστους τῶν μέχρι τοῦ τύμβου μόνον προχωρούντων ἐπισκεπτῶν τοῦ Μαραθῶνος, κρίνω χρήσιμον νὰ προσθέσω ἐν σημειώσει τούλαχιστον τὰ ἔξης. Εὐθὺς ὑπερθεν τοῦ ἐξ δλίγων οἰκογενειῶν συγκειμένου χωρίου Κάτω-Σοῦλη κείται δι βραχώδης λόφος, τὸν δποῖον περιβάλλουσι τὰ εὐδιάκριτα ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Τρικόρυνθου (τὸ δνομα είναι προελληνικόν, δχι δηλ. νεώτερον τῆς τρίτης πρὸ Χρ. χιλιετρίδος), ἐνῷ τὴν κορυφὴν τοῦ αὐτοῦ βραχώδους λόφου περιστέφουσι τὰ εὐδιάκριτα ἐπίσης ἐρείπια τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Τρικόρυνθου. Ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων τούτων θέσεων είναι κάτοπτος ἡ θάλασσα τοῦ μυχοῦ τοῦ Μαραθῶνος, τὴν ἀκτὴν τοῦ δποίου, ὡς προεπίπα, ἐπλησίασεν δι Περσικὸς στόλος πρὸς ἀποβίβασιν τοῦ ὑπὸ τὸν ἐμπειροπόλεμον Μῆδον στρατηγὸν Δᾶτιν ὡς ἀρχιστράτηγον καὶ τὸν βασιλικὸν πρίγκιπα Ἀρταφέρην ὡς συστράτηγόν του Περσικοῦ στρατοῦ, καθοδηγουμένου ὑπὸ τοῦ ὑπὲρ ἐβδομήκοντα ἔτη γέροντος Ἰππίου (πρβ. τὰ ὑπὸ Ἡροδότου IV 107 παραδιδόμενα περὶ τοῦ ἐκπεσόντος ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἰππίου ὁδόντος). Σύνοπτος είναι ἐντεῦθεν καὶ πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Πύργου μέχρι τῆς ἐκκλησίας τῶν ἀλιέων Ἀγίου Παντελεήμονος πεδιάς, εἰς τὴν δποίαν ἐστρατοπέδευσαν οἱ Πέρσαι ἀπὸ τῆς δηις τοῦ Μεταγειτνιῶνος μηνὸς μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς μάχης, περὶ ἣς διμιλῶ ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἐκθέσεως ταύτης.

αὗτη τοῦ Μπέη ἐπιμήκης πετρώδης ὁάχις σχηματίζει μακρὸν διάσελον, εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν ἀκρον τοῦ δποίου ἔξενει τραχύτατος γυμνὸς βράχος, ἀποτόμως κατερχόμενος εἰς τὴν πεδιάδα. "Οπισθεν δὲ τῆς ὁάχεως (Εἰκ. 18), ἔνθα καὶ ἐκκλησίδιον εὑρίσκεται "Ἄγιος Γεώργιος, ἐκτείνεται πρὸς τὰ βορειανατολικὰ τὸ εὐδὺν ὅμαλὸν πεδίον τὸ μεταξὺ Σταυροκοράκι καὶ τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου τοῦ Μαραθῶνος σχηματιζόμενον, περὶ τοῦ δποίου ὡς τόπου τῆς ἀποβιβάσεως καὶ τῆς στρατοπεδείας τῶν Περσῶν ἀνωτέρω ἐν παρόδῳ τινὰ ἐλέχθησαν. 'Αλλ' εἰς τὰς βραχείας ἔκεινας ἔξηγγήσεις μου μένει νὰ προσθέσω ἐδῶ καὶ τὰς παρατηρήσεις, τὰς δποίας κατὰ τὸ παρελθόν φυινόπωρον ἔκαμα ἐνταῦθα, ἔξετάζων ἀκριβέστερα καὶ τῆς στρατοπεδείας ταύτης τὸν τόπον, καὶ τῶν πρώτων κινήσεων τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ τὴν κατεύθυνσιν εὐθὺς ὡς οὔτος ἐκ τοῦ στρατοπέδου του κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἔξηλθε πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀπὸ ἀντικρύ του, ἐκ δυσμῶν δηλαδή, ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου κατερχομένου Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ. Διότι καὶ περὶ τοῦτο τὸ οὖσιωδέστατον σημεῖον τῆς δλῆς περὶ τοῦ μεγάλου συμβάντος τοῦ 490 πρὸ Χρ. ζητήσεως ἡ συμβολή μουν ἐνταῦθα πρὸς δσον ἔνεστι περισσοτέραν διαφώτισιν τῶν γεγονότων ἐπὶ τῆς βάσεως πάντοτε τῆς «πραγματικότητος τῶν τόπων» πιστεύω ὅτι δύναται ἔτι κατά τι νὰ βοηθήσῃ¹. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὅμως εἰς τὰς ἐν λόγῳ τοπογραφικάς μου παρατηρήσεις θὰ συνάψω κατόπιν καὶ τι ἄλλο, ὅπερ ἐν τῇ συνεχείᾳ τῶν περὶ τῆς μάχης ἀκριβῶς λεγομένων μου δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ, ὡς ὑπόμνησις ἄλλως μόνον τῶν ἀλλαχοῦ περὶ τῆς ἡμέρας ὡσαύτως τῆς μάχης δημοσιευθεισῶν μου παρατηρήσεων. Ἐννοῶ τὰ ἀγγλιστὶ ἔνεκα τοῦ πρὸς δν ἀπετεινόμην ξένου συγγραφέως καταχωρισθέντα εἰς τὰ Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας ὡς ἀνακοίνωσίς μου ἐν αὐτῇ κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 18 Ιανουαρίου τοῦ 1934, περὶ ὧν καὶ κατωτέρω ἰδιαίτερος αὐθίς θὰ γίνη λόγος.

'Ἐνταῦθα, ἐν τῇ ἀκολουθούσῃ παραγράφῳ, ἀνάγκη εἶνε περὶ ὅλα ἔτι νὰ ἐνδιατέλψω.

§ 12.

'Ἐξ δσων καὶ ἀλλαχοῦ ἀνωτέρω διέλαβα, γνωρίζομεν μεταξὺ τίνων ἀκριβῶς σημείων ἐντὸς τοῦ μυχοῦ πάντως τοῦ κόλπου τοῦ Μαραθῶνος — δστις καὶ μόνος, δχι δὲ ἀδιαφόρως δποιονδήποτε μέρος τοῦ κόλπου, παρεῖχεν ἀσφαλῆ ἀπὸ τῶν κυμάτων τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους ναύλοχον — ὁ Περσικὸς στρατὸς

¹ "Ἄς μοι συγχωρηθῇ νὰ παραπέμψω δμοίως ἐνταῦθα καὶ εἰς τὴν δλίγον γνωστὴν ἔγγασίαν μου περὶ τῆς Τετραπόλεως τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Ἡροδότου (Θεσσαλονίκη, 1928) ἔνεκα τῶν ἐκεὶ λεχθέντων ἐν σημειώσει 24 (κακῶς εἶνε τυπωμένον αὐτόθι 1. ἀντὶ 2) τῇ ἐκτεινομένῃ ἀπὸ σελίδος 29 μέχρι σελ. 34.

ἐκ τῆς ἔηρᾶς, ἐκ τῆς θαλάσσης δὲ ὁ στόλος ἐτάχθησαν ἔναντι ἀλλήλων κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐκ παραλλήλου, ὥστε καὶ ἡ δυτικὴ ἀμφοτέρων πλευρὰ νὰ μὴ ἦτο δυνατὸν νὰ παρεκτείνεται περαιτέρω μιᾶς ὁρισμένης (ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ παρ' αὐτὴν) ἀποστάσεως ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, δπως οὕτε ἡ ἀνατολικὴ ἔτι περαιτέρω τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς στρατοπεδείας. Ἀνατολικῶς, ἀκτὴ καὶ θάλασσα ἔθεταν τὰ φυσικὰ καὶ ἀνυπέρβλητα ὅρια εἰς ἑκατέραν δύναμιν, καθόσον ἐπὶ τῆς ἔηρᾶς μὲν ἥγγιζον ταῦτα τὸ ἀπρόσιτον παρὰ τὸ βουνὸν τῆς Δρακονέρας παρεκτεινόμενον Μέγα λεγόμενον ἔλος τοῦ Μαραθῶνος, ἐν δὲ τῇ θαλάσσῃ τὸ ὅριον ἐσημείωνεν ἡ ἐσχάτη γωνία τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς χερσονήσου τῆς Κυνοσούρας. Καὶ ἐνταῦθα,



Εἰκ. 11α. Χεὶρ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ἀδριανοῦ.

ἀνατολικῶς δηλονότι, ἵτο ἐπόμενον ἔνεκα τοῦ στόλου καὶ ὁ στρατὸς νὰ ταχθῇ ἐπὶ τῆς ἔηρᾶς ἔναντι τῶν ἐξ ὧν ἀπεβιβάσθη πλοίων, τὰ δποῖα μάλιστα πρέπει νὰ φαντασθῶμεν καὶ οὐχὶ ἐπ' ἀγκύρας εἰς βαθύτερα δπωσδήποτε νερὰ ἥρεμοιντα, ἀλλ' εἰς τὸ ἀβαθέστερον παρὰ τὴν ἀκτὴν μέρος τῆς θαλάσσης προσωριμισμένα. Ἀλλέως δὲν θὰ ἥτο νοητὸν οὕτε τοῦ Κυναιγείου τὸ τόλμημα, δστις δχι κολυμβῶν βέβαια ἐντὸς βαθέων ὑδάτων, ἀλλ' ίσταμενος ἐντὸς τοῦ ἀβαθοῦς τῆς θαλάσσης, ἥρπασε μὲ τὰς χεῖράς του τὰ ἀφλαστα τῆς νηός, οὕτε πῶς οἱ καταδιώξαντες μέχρι τοῦ ναυλόχου τοὺς φεύγοντας εἰς τὰ πλοιά των Πέρσας νικηφόροι Ἀθηναῖοι ἥδυνήθησαν ἀναπηδῶντες βέβαια ἢ δπωσδήποτε ἀναρριχώμενοι ἐπ' αὐτῶν, «ἔπτὰ νηῶν νὰ ἐπικρατήσωσι». (Ἡροδότου VI 114, 115). Ἐχομεν δμως καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου (ἐν Ἀττικοῖς κεφ. 32, 6) δτι πράγματι εἰς τὸν ὑπερκειμένους τοῦ ἔλους βρά-

χους τῆς Δρακονέρας τὸ στρατηγεῖον τῶν Περσῶν εἶχε στηθῇ, παρ' αὐτῷ δηλαδὴ τῷ στρατοπέδῳ, τὸ δποῖον τοιουτοφύπως μᾶς ἀφῆνει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι μὲ τὴν ἀνατολικήν του πλευράν ἡγγιζε πάντως τὸ ἔλος, ἐνῷ συνάμα ἐστηρίζετο καὶ εἰς τὴν παρ' αὐτῷ ἀκτὴν τῆς γωνίας τοῦ μυχοῦ, ὥστε νὰ ἐκτείνεται ἔπειτα ἐντεῦθεν πρὸς δυσμὰς ἔξακολουθητικῶς μέχρι τοῦ δυτικοῦ του δρίου. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ, εἰς τὴν ἐσχάτην του δηλονότι δυτικὴν πλευράν, τὸ δριον εἰς τὸ ἐναντι στρατόπεδον ἔθετεν ἔξαπαντος ἡ ὑπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ναυλόχου ἥδη παρεχομένη εἰς τὴν προσόρμισιν τῶν πλοίων ἀριστερὰ πτέρυξ αὐτῶν, ἐκ τοῦ πελάγους ἐρχομένων. Ἡ πτέρυξ δμως αὐτῇ πάλιν τοῦ στόλου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτείνεται περαιτέρω τοῦ δυτικωτάτου ἀκρου τοῦ ναυλόχου, διὸ δλως τὰ ἐσχατα δυτικὰ πλοῖα εἶχον νὰ προφυλαχθῶσιν ἀμέσως μετὰ τὸ ἐσχατον τοῦ ναυλόχου δριον ἀπὸ τὰ κύματα τοῦ κλυδωνιζομένου πλέον ἐδῶ πελάγους. Ἄλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καὶ τὸ στρατόπεδον τῆς Ἑρακλαίδης δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ ἐκτείνεται, ἐναντι ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, πέραν τοῦ ἀντιστοίχου εἰς τὰ πλοῖα σημείου αὐτῆς. Τὸ σημεῖον δμως τοῦτο κεῖται περὶ τὴν ἐκβολὴν εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ ποταμοῦ Χαράδρας, τοῦ δποίου ἡ κοίτη παρατεινομένη ἔπειτα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐν τῇ πεδιάδι ἐπὶ δύο περίπου χιλιόμετρα καταντῷ μέχρι τῆς παρὰ τὸ Μπέη ἐκ τῆς λεκάνης τῆς Μαραθώνας ἔξόδου τῆς, ἐκεὶ δποῦ ἡ δημοσία ἐξ Ἀθηνῶν δδὸς διέρχεται μίαν γέφυραν παραπλεύρως τοῦ πρὸς τὴν πεδιάδα ἀνατολικοῦ ἀκρου τοῦ δροῦς Κοτρῶν. Τούτου λοιπὸν τοῦ τμήματος τῆς κοίτης τῆς ἐξ Οἰνόης καὶ τῆς λεκάνης τῆς Μαραθώνας κατερχομένης Χαράδρας τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος, καὶ, ἀκριβέστερα, τὸ μέρος τὸ μεταξὺ θαλάσσης καὶ τῆς ὑπεροχειμένης τοῦ Μπέη ἐπιμήκους βουνώδους φάγητος, ἥτις ἀρκετὰ νοτιανατολικῶς εἰσχωρεῖ εἰς τὴν πεδιάδα, τελευτῶσα ἀπὸ ἐνδὸς διασέλου εἰς ἕνα ἀποτόμως κατερχόμενον εἰς αὐτὴν τραχὺν καθὼς εἴπα βράχον, πρέπει νὰ ἀπετέλει ἔξαπαντος τὶν ἐσχάτην δυτικωτάτην πλευράν τῆς Περσικῆς στρατοπεδείας.

Τώρα, διὸ τὸ ἐν λόγῳ τμῆμα τοῦτο τῆς κοίτης τῆς Χαράδρας συνέπιπτεν ἀκριβῶς μὲ τὴν σημερινὴν δι' αὐτῆς κατεύθυνσιν τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τοῦ μεσογειοτέρου της σημείου παρὰ τὸ ἀκρον τῆς ὑπεροχειμένης τοῦ Μπέη βουνώδους φάγητος μέχρι τῆς ἐκβολῆς, δύναται ἵσως νὰ θεωρηθῇ καὶ ἀβέβαιον. Ο Ξηροπόταμος δηλαδὴ κυρίως, καὶ ὅχι ἀείφους ποταμός, ἡ Χαράδρα, δστις καὶ σήμερον δπως εἰς πάντας τοὺς αἰώνας, μόνον ἐν καιρῷ βροχῶν καὶ χιόνων ἐπὶ τῶν δρέων μεταβάλλεται εἰς καταστρεπτικόν, τὴν πεδιάδα κατακλύζον χειμαρρώδες ρεῦμα, ἥτο δυνατὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι νὰ ἐλάμβανε καὶ δλλην κατεύθυνσιν ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς πεδιάδος, δποῦ ἀπὸ τῆς εὑρείας καὶ εὖδιαβάτοι ὅχι ἐννοεῖται ἐν καιρῷ πλημμύρας — κοίτης του κατωτέρω τῆς φηθείσης γεφύρας μεταβαίνει εἰς τὸ κατόπιν μέχρι τῆς ἐκβολῆς τμῆμά της, καθόσον μάλιστα πλησιάζει τὸ δυτικὸν ἀκριβῶς δριον

τῆς Περσικῆς στρατοπεδείας περὶ τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς ὑπερκειμένης τοῦ Μπέη βουνώδους ράχεως. Ἀλλ' εἶνε ἀδιάφορον, ὅν τὴν αὐτὴν ἐντελῶς κατεύθυνσιν εἰχεν ἡ κοίτη ἀρχαιόθεν, ἦν καὶ σήμερον. Διότι εἴτε δλιγώτερον πέραν τῆς σημερινῆς δεξιᾶς, εἴτε καὶ δλίγον δισταύλων πέραν τῆς σημερινῆς ἀριστερᾶς δικλίσιζέ ποτε τὴν πεδιάδα εἰς τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν κατεύθυνσιν, ἡ διαφορὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ είνε σπουδαία. Ἐκ τῆς κλίσεως δὲ τοῦ ἐδάφους δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ σημερινὴ κοίτη είνε οὖσιαδῶς ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἀρχαία ἀπὸ τῆς ἐκβολῆς καὶ ἄνω, μέχρις ἀκριβῶς περὶ τὸ ἐπὶ τῆς πεδιάδος ἄκρον τῆς ὑπερκειμένης τοῦ Μπέη βουνώδους ράχεως, διότι καθ' ὅλην ταύτην τὴν γραμμὴν παρὰ τὰς δικλίσιζέ ποτε, εἴτε ἀριστερόθεν τῆς κοίτης ἀνεκαλύφθησαν πίθοι καὶ ἀλλα τοιαῦτα σημεῖα ὑπάρχεις ἀρχαίων ἀγροτικῶν οἰκημάτων· ὅπερ δὲν θὰ συνέβαινε ὅν ἡ ἀρχαία κοίτη εὑρίσκετο ἐντὸς τῶν σημερινῶν ἔλαιων καὶ ἀμπελώνων εἴτε δεξιόθεν ἀρκετὰ ὀπωσδήποτε, εἴτε ἀριστερόθεν τῆς σημερινῆς.

Ἐκ τούτου ὅμως συνάγομεν ὅτι τὸ στρατόπεδον τῶν Περσῶν ἐξάπαντος εὐθὺς ἐκ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐγκαταστάσεως του εἰς τὸ δμαλὸν (« ἐνιππεῦσαι ἐπιτηδεώτατον ») πεδίον τὸ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου δὲν ὑπερέβη τὴν γραμμὴν τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ. Νὰ ἐπεκταθῇ ἀλλως πέραν αὐτῆς, πέραν δηλονότι τῶν ἀντιστοίχων τελευταίων πλοιών τοῦ ναυλόχου δὲν είχε καμίαν ἀνάγκην. Τούναντίον ἐκ τοῦ μνημείου τοῦ Ἀδριανοῦ. ἀνάγκην είχε ὡς προεῖπα νὰ μένῃ ἀκριβῶς ἔναντι καὶ πλησιέστατα ἐπομένως τῶν πλοιών. Ἀλλὰ καὶ στρατηγικῶς ἐπίσης ἐπεβάλλετο εἰς τὸ στράτευμα νὰ διατηρήσῃ ἐδῶ τὴν θέσιν του καὶ νὰ μὴν ὑπερβῇ τὸ ὑπὸ τοῦ ναυλόχου ἀναγκαίως καὶ ἐπὶ τῆς ἔναντι του ἔηρᾶς ἀπαιτούμενον δριον. Ἡ βαθεῖα καὶ πλατεῖα, ἀποτόμους τὰς δικλίσιζέ ποτε τοῦ ποταμοῦ κοίτη ἥδυνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἔξαρστος φυσικὴ τάφρος πρὸς κατοχύρωσιν τῆς μόνης ἀνυπερασπίστου μενούσης ἐδῶ πρὸς δυσμὰς πλευρᾶς τοῦ στρατοπέδου, καὶ ὅν οὐδεὶς ἀκόμη παρουσιάζετο κίνδυνος ἐκ τινος οἰλαδήποτε ἐπιδρομῆς ἢ τινος οἰουδήποτε αἰφνιδιασμοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἔχθροῦ, ἐνόσφρ δὲ ἔχθρος οὐτος ὑπετίθετο ὅτι εἰς τοῦτο πρὸ πάντων είχε νὰ προσέξῃ, πῶς ἐν τῷ ἀστει μένων νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν πόλιν Ἀθήνας κατὰ τῶν προελαυνόντων Περσῶν, καὶ δχι πῶς ἐγκαταλείπων αὐτάς, νὰ τρέξῃ ἀμέσως διὰ νὰ προσβάλῃ τοὺς Πέρσας μόλις ἀποβιβαζομένους εἰς τὸν Μαραθῶνα μὲ τὸν πρόδηλον βέβαια σκοπὸν τούτων νὰ κατεύθυνθῶσιν ἐκεῖθεν καὶ τῶν



Εἰκ. 12. Μάρμαρον ἐκ τοῦ μνημείου τοῦ Ἀδριανοῦ.

Ἄθηνῶν συμφώνως πρὸς τοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ἰππίου καὶ τῶν φιλοτυραννῶν διπαδῶν του ἐν τῇ Μεσογαίᾳ ἥδη καὶ ἐν Ἀθήναις πρὸ πάντων. Ἀλλ' ὅτε ἀπροσδοκήτως βέβαια ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸν Μαραθῶνα οἱ Ἀθηναῖοι, τὴν δευτέραν μόλις ἡμέραν μετὰ τὴν ἀποβίθασιν τῶν Περσῶν εἰς τὸν Μαραθῶνα, τότε πάντα λόγον εἶχον οἱ στρατηγοὶ τῶν Περσῶν νὰ φυλάξουν τὴν λαμπρὰν θέσιν των ἐντὸς ἐνὸς πάντοθεν ὠχυρωμένου στρατοπέδου ἀπὸ τε τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ ὅρους τῆς Δρακονέρας καὶ τοῦ ὅρους Σταυροκοράκι, καὶ τώρα ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἔτι πλευρᾶς, μέτωπον σχηματίζοντες ἔμπροσθεν ἐνὸς ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπίσης διδομένου τόσον ἴσχυροῦ κωλύματος διὰ πᾶσαν τοῦ ἔχθροῦ ἐπίθεσιν, ὅσον ἦτο ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ Χαράδρας.

Ἀλλ' ἔφθανε πλέον καὶ ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς ἀδρανοῦς κατὰ τὸ φαινόμενον παραμονῆς ἐν Μαραθῶνι (πραγματικῶς ὅμως ἄριστα ἐκατέρωθεν ὑπολογισμένης) τῶν τε Περσῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἐκείνων μὲν ἀπὸ τῆς 5. Μεταγειτνιῶνος, τούτων δὲ ἀπὸ τῆς ἐσπέρας τῆς 7., ἀφοῦ ἡ αὐτὴ ἀφυκτὸς ἀνάγκη τὴν μάχην πλέον ἀμειλίκτως ἐπέβαλλε εἰς ἐκάτερον τῶν ἀντιπάλων τὴν αὐτὴν ὁρισμένην ἡμέραν καὶ ἀνευ ἀναβολῆς μηδὲ μέχρι τῆς ἐπομένης¹.

¹) *1) Εἰς τὸ σύγγραμμα La Grèce et l'hellenisation du monde hellénique, par Robert Cohen (Paris 1934, les presses universitaires de France—Clio. Introduction aux Études historiques — 2) τὸ ἔξῆς μόνον ἐν τῇ βιβλιολογίᾳ σελ. 156 κεφ. IX, σημ. ἀναφέρεται ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑπ' ἐμοῦ τοποθετήσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος ὑπὸ τὸν βράχον τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυψθείσης ἀκροπόλεως: on a cru pourvoit déterminer le site du village (δρόθερον ville, μετὰ τὸν Θησέα déme) antique de Marathon μὲν παραπομπὴν εἰς σημείωμα ἐν BCH, τόμος 51, 1926, σ. 540 καὶ Πρακτικά τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας 1932 σ. 28) ce que ne nous apprend pas grand' chose, mais on ignore l'emplacement d'un Héraklion ce qui pourrait nous fixer sur la position primitive des Athéniens. "Οἱ ἀγνοοῦνται ἐν τοῖς οὕτω λεγομένοις πάντα τὰ περὶ Μαραθῶνος κατὰ τὰς ἡμέας αὐτόθι ἀνασκαφὰς καὶ ἐρεύνας γραφέντα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τούτοις ἐτῶν 1933, 1934, ἐν Ἀνακοινώσεσι τῆς Ἀκαδημίας, ἐν Ἐπετηρίδι τὸν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (τὸ 1928 δημοσιευθέντα) καὶ ἐν τῷ Archäologischer Anzeiger ἐτι τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τοῦ κ. Karo, εἰνε φανερόν. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ τῇ ἐκθέσει εἰνε σημειωμένα ἀνωτέρω τὰ δέοντα πάντα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀγνοουμένην ἐτι περὶ Μαραθῶνος πρόσφατον βιβλιολογίαν. Συχνάκις ἐν τῷ ἐν λόγῳ συγγράμματι ἀναφέρεται ἐν συνεχείᾳ τῆς σελίδος 156 καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Ἀγγλου στρατηγοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συγγραφέως Sir Frederik Maurice ἐν JHS 1932 σ. 18, τὸ διποίον φοβερά ἐπισκοτίζει τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων διὰ πάντων τῶν ἀσυστάτων ἴσχυρισμῶν τοῦ στρατηγοῦ, εἰς τὸν διποίον ἔδωκα τὴν ἐπιβαλλομένην ἀπάντησιν διὰ τῆς μελέτης μου: L'expédition de Marathon d'après une récente critique ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Φ. Σχ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐτοῦ 1934. Εἰς τοὺς ἀναγνώστας διιως τῆς ἐκθέσεως μου ταύτης ἐλπίζω διτὶ παρέχω ὑπηρεσίαν τινά, συγκεντρώνων ἐν αὐτῇ εἰς κάθε εὐκαιρίαν πάντας τὰς ἀναγκαίας παραπομπὰς εἰς τὰ περὶ Μαραθῶνος τὸ 1926*

Καὶ πῶς μὲν ἔννοοῦ τοῦτο, ἀκριβέστερον διαλαμβάνω ἐν τῇ συνημμένῃ ὑπο-
σημειώσει¹. Ἐδῶ δὲ γενικώτερον τόσον μόνον παρατηρῶ, ὅτι ἐκάτερος τῶν

τὸ πρῶτον, ἔπειτα δὲ τὸ 1928 καὶ ἀκολούθως αὐτίς ἀπὸ τοῦ 1932 γραφέντα. Εἰς τὰς ἀνω-
τέρω προσθήτω καὶ τὴν παραπομῆν εἰς τὸ ἀγγλικὸν περιοδικὸν Great Britain and
the East τεῦχος τοῦ Ἰανουαρίου 23, 1936 ἔνεκα τοῦ ἐν αὐτῷ ἐν σελίδῃ 101 - 103 ἀρθρου
τοῦ ἐπιφανοῦς στρατιωτικοῦ συγγραφέως (A History of Persia) Brigadier-General
Sir Percy Sykes. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς συγκεντρώσεως πάσης περὶ Μαραθῶνος
πληροφορίας, ὃσον ἔξαρτῶνται αὗται αἱ πληροφορίαι ἐξ ἐμοῦ, εἰμαι καὶ εἰς τὴν ἐκθε-
σιν ταύτην διεξοδικὸς ἀρχετά, διὰ νὰ μὴ λείψῃ εἰ δυνατὸν καμία λεπτομέρεια περὶ
τῶν αὐτόθι ἄχρι τῆς ὡρας γενομένων ἐρευνῶν. Σχεδὸν ἀδύνατον είναι νὰ γνωρίζω τί²
περὶ αὐτῶν διὰ τῶν δημοσιευμάτων μου γίνεται γνωστὸν εἰς ἔνα περιοδικά, πλὴν ἐν
τῷ Archäologischer Anzeiger, ἐν αὐτῷ δὲ χάρις εὐτυχῶς εἰς τὸν κ. Καρο, δστις καὶ ἐξ
αὐτοφίας κάλλιστα γνωρίζει τὸν Μαραθῶνα. Ἐν τῇ σημειώσει ὅμως ταύτῃ θὰ μοὶ
ἐπιτραπῇ νὰ παρεμβάλω καὶ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀπάντησίν μου
πρὸς τὸν στρατηγὸν Sir Frederik Maurice διὰ ἐπιστολικαίως πέρουσι μοὶ ἀνεκοίνωσαν,
μὲ τὴν ρητήν των ἀδειῶν νὰ δημοσιεύω τὰ γραφόμενά των, δύο γνωστότατοι ἐπιφα-
νεῖς ἐρευνηταὶ καὶ συγγραφεῖς, δὲ ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις Βρυξελλῶν καὶ Καΐρου καθη-
γητής κ. Paul Graindor καὶ δὲ ἐν Freiburg in Br. καθηγητής κ. Ernst Fabricius. Ὁ
πρῶτος μοῦ ἔγραψε ὑπὸ ἡμερομηνίᾳν 4 Ἰανουαρίου 1935 τὰ ἀκόλουθα: je suis juste-
ment en train de m'occuper de Marathon avec mes étudiants. J'ai eu d'autant plus
de plaisir à leur communiquer vos conclusions qu'elles sont absolument d'accord
avec ce que je pensais de l'article de Maurice: article d'«aniaton» dont vous avez
très bien fait justice. Kai ὑπὸ ἡμερομηνίᾳν 12 Φεβρουαρίου 1935: «Je vous autorise
bien volontiers à faire état de mon opinion concernant la question que vous avez
très bien traité dans votre excellent article sur «l'expédition de Marathon». Je
deteste les excès de l'hypercritique qui sert, trop souvent, à de gents qui n'ont pas
d'idées, ou même à de simples «accusateurs», pour tâcher d'attirer l'attention sur
eux». — Ὁ κ. Ernst Fabricius μοῦ ἔγραψε τὰ ἔξῆς ὑπὸ ἡμερομηνίᾳν 12 Φεβρουαρίου
1935: «Selbstverständlich bin ich damit einverstanden, dass Sie von meiner Mei-
nungsäusserung über ihre Marathon-Abhandlung jeden Gebrauch machen, der Ihnen
gut scheint. Ich stehe auf dem Standpunkt, dass Herodot eine durchaus zuver-
lässige, innerlich wahrscheinliche Darstellung der ganzen Vorgänge, die sich um
die Schlacht bei Marathon gruppieren, gibt, nur glaube ich, dass die Perser, als sie
sahen, dass die Athener ihnen durch die Besetzung der Höhen um die Strand-
ebene zuvorgekommen waren, um aus der «Mäusefalle», wieder herauszukommen,
Anstalten gemacht haben, sich wieder einzuschiffen. Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσω
διατὶ ἔγώ ἀφοῦ τὸ 1926 ἥδη, καθὼς καὶ τότε ἀμέσως διὰ τοῦ Messager d'Athènes
ἀνήγγειλα καὶ τὸ 1928 διὰ τῆς μελέτης μου. Ἡ Τετράπολις τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὸ
Ἡράκλειον τοῦ Ἡροδότου, εὐρέως ἔξενθηκα, ποῦ καὶ πῶς τὴν Μυκηναϊκὴν ἀκρό-
πολιν τοῦ Μαραθῶνος ἀνεκάλυψα εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς πλευρὰν τοῦ ὅρους Ἀγριε-
λίκι καὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος ὥρισα (συμμαρτυροῦντος καὶ τοῦ
Στράβωνος p. 599 ἐν βιβλίῳ 9φ § 22), δι' αὐτῆς δὲ καὶ τοῦ Ἡρακλείου τὴν θέσιν
προεσήμανα ὡς ἀναγκαῖως πλησίον αὐτῆς ζητητέαν καὶ μάλιστα οὐδαμοῦ ἀλλοῦ εἰ μὴ
ὑπὸ τὴν βορείαν τοῦ Ἀγριελίκι κλιτύν παρὰ τὴν εἰσοδον τῆς ἀπὸ Διονύσου καὶ Ραπεν-
τόςας δρεινῆς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Μαραθῶνος δδοῦ, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὸ σημεῖον

ἀντιπάλων ἥθελε μὲ πάντα πλέον τρόπον νὰ προσφέρῃ τὴν μάχην πρὸς ἐμφανισθοῦν εἰς τὸν Μαραθῶνα οἱ δισχίλιοι τῶν Ἀθηναίων ἐπίκουροι Σπαρτιᾶ-

τοῦτο ἀκριβῶς ἀνεκάλυψα, φανερώτατα προσδιορίζομένην διὰ τοῦ περιβόλου ἐνὸς κολοσσιαίου τεμένους, τὸ δποῖον ὡς ἐκ τούτου καὶ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἰνε εἰμὴ τοῦ Ἡρακλέους τὸ τέμενος. Πρβ. τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ ἔτους 1932 σ. 42, τοῦ 1933 σ. 33 ἐ. καὶ ἐν Archaol. Anz. 1938/34 στήλῃ 146/147 καὶ 1934/35 στήλῃ 182. Τὴν θέσιν δὲ ταύτην διὰ τὴν στρατοπεδείαν τῶν Ἀθηναίων ὑπαινίσσεται διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων του καὶ ὁ κ. E. Fabricius. 'Ο περιβόλος του ἄλλως χωρὶς νὰ εἰνε τείχος φρουρίου, ἐπειδὴ φρούριον δὲν ἦτο κανένα τέμενος, εἰνε δῆμος διπλανούς τοῦ πάντως ἐπρεπε νὰ ἔχῃ ὡς περίφραγμα πᾶν τέμενος, αὐτὸ τοῦτο δηλαδὴ ἔνα περίφραγμα ἡ φράκτης ἀπλοῦς, ὡς σήμερον λέγεται (κοινῶς φράκτης) ἡτοι επειστε γαλλιστί, καθόσον καὶ τέμενος παρὰ τὸ τέμνω, ἡτοι ἀποτέμνω, ἀποχωρίζω ἀπὸ τὰ ἄλλα γῆπεδα, αὐτὸ θὰ εἰπῃ: διπλανούς τοῦ πάντως ἄλλην γῆν ἀποχωρίζεται καὶ περιφράσσεται ἐπομένως, χωρὶς μὲ τοῦτο νὰ γίνεται καὶ φρούριον τὸ οὗτο ἀποχωρίζομενον κτῆμα τοῦ θεοῦ, τὸ Gottesland (ein umgrenztes καθὸ καὶ geweihtes Land), ἢ τὸ Krongut διὰ τὸν βασιλέα. Περιβόλον λοιπὸν τοιοῦτον ἔχει μέγαν τὸ ἐμὸν Ἡράκλειον, ὑπὲρ εἴκοσι χιλιάδων τετραγωνικῶν μέτρων, διότι καὶ δὲν ἦτο γυμνάσιον ἀπλοῦν, ἀλλὰ μεγάλη μὲν πλατεῖα ἐν μέρει πρὸς ἐκγύμνασιν τῶν νεοσυλλέκτων τοῦ στρατοῦ ἡτοι τῶν ἀπὸ 18 - 20 ἑτῶν ἐφήβων, χώρους δὲ ἄλλους εἰχε καὶ διὰ τὴν ιερατικὴν καὶ στρατιωτικὴν του ὑπηρεσίαν—ἀφήνω διπλανούς τὸ ἡμέτερον εἰχε καὶ προσωπικὸν ἄλλο διὰ τὴν τέλεσιν ἀγώνων Ἑλληνικῶν. Ταῦτα είπα καὶ ἀνωτέρω ἐν μέρει, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐδῶ, διότι πρέπει νὰ συνάψω καὶ τὰ ἔξης ἐτι εἰς ἐκεῖνα: καθὼς θεωρῶ δλῶς διόλου ἀδιάφορον ἀν δὲν θέλῃ κανεὶς νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς μυκηναϊκὴν τὴν ἀκρόπολιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος (τότε δῆμος πῶς εὑρέθηκε ἐκεῖ, εἰς τὴν ἅμεσον περιοχὴν ταύτης δ Μυκηναϊκὸς τάφος);, ἀλλὰ ὡς ἄπλην ἀρχαίαν Ἑλληνικήν, εἴτε τῶν προκλασικῶν εἴτε τῶν κλασικῶν χρόνων, ἀν καὶ εἰνε ἀναμφιβόλως Μυκηναϊκή, ὅστε πᾶσα εἰς τοῦτο ἐναντιολογία νὰ μὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ παρὰ παραδοξολογία μόνον, οὕτω ἀδιάφορον θεωρῶ καὶ ἀν τις δὲν θέλῃ νὰ δομάσῃ ἀρχαϊκὰ τὰ τείχη τοῦ περιφράγματος τοῦ τεμένους τοῦ παρὰ τὸν Βρανᾶν, τοῦ Ἡρακλείου δηλονότι, ἀλλὰ ἀπλῶς ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἢ Ἑλληνιστικά, ἀφοῦ ὁμοιαίκα βέβαια δὲν εἰνε ἢ ὑστέρων δλῶς διόλου χρόνων, φανερώτατα δὲ εἰνε τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου αὐτῶν τρανὰ μαρτύρια τῶν ἀρχῶν τούλαχιστον τοῦ δου πρὸ Χρ. αι. (Ιδὲ σ. 102 σημ.1). Διότι καὶ δλῶς διόλου ἀπεριφρακτὸν ἀν εὑρῆκεν αὐτὸ δ Μιλτιάδης — πρᾶγμα ἀδύνατον δι' ἔνα τέμενος — τάχιστα αὐτός, ἐντὸς δλίγων ὡρῶν, μὲ μίαν-δύο χιλιάδας τοῦ στρατοῦ του, ἢ τῶν ἐκ τῆς Ἐρετρίας δλίγον πρωτίτερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Περσικοῦ στόλου καὶ στρατοῦ ἐπιστρεψάντων δι' Ὀρωποῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν Ἀθηναίων κληρούχων, θὰ ἡδύνατο ἐδῶ ν' ἀνεγείρῃ ἔνα φράκτην, ἀληθινὸν στηθαῖον ἐνὸς μέτρου πάχους καὶ ἐνὸς μέτρου ὑψους, δποῖος καὶ πραγματικῶς εἰνε ὁ περιβόλος τοῦ Ἡρακλείου, ὡς πρόχειρον προσάσπισμα κατ' ἐπιτιθεμένων ἔχθρῶν. Τοιοῦτον προσάσπισμα μόνον εἰχεν ὡς τείχη καὶ ἡ ἀρχαία ἀκόμη Ἑλληνικὴ πόλις Ολύνη ἐν Μαραθῶνι καὶ ἡ ἀκρόπολις προσέτι αὐτῆς, καθὼς κατωτέρω θὰ ἰδωμεν. 'Αλλὰ ἀσχέτως πρὸς τὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου, ὡς μὲν ἐντὸς αὐτῶν κολοσσιαία πλατεῖα εἰνε αὐτὸ τοῦτο, ὡς μεγάλου στρατῶνος πλατεῖα, ἀξια τεμένους, δποῖον μόνον ἔνα Ἡράκλειον ἡδύνατο νὰ εἰνε, ἀφοῦ τοῦτο πρὸς ἐκγύμνασιν νεοσυλλέκτων ἦτο προωρισμένον καὶ δχι δπως αι πλατεῖαι γυμνασίων διὰ τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα ἀγωνίσματα τῶν νέων. Καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῆς κατεσπαρμένα θραύσματα κοινῶν ἀρχαίων

ται. Τοὺς δυναμένους ἀμέσως τὴν πλάστιγγα τῆς νίκης νὰ κλίνωσι πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων Σπαρτιάτας τούτους οἱ μὲν Πέρσαι, ἀφοῦ βέβαια δὲν ἐπρόκειτο κρυφίως νὰ διαλάθουν οὗτοι αὐτὸ τοῦτο τοὺς Ἀθηναίους φεύγοντες ἐκ τοῦ Μαραθῶνος ἵνα λάβωσιν ἀλλαχοῦ οἰαδήποτε ἄλλα πολεμικὰ μέτρα διὰ τὴν ὡρισμένως μετὰ τὴν Ἐρέτριαν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν διευθυνομένην ἐκστρατείαν των — δὲν ἥθελαν φυσικὰ νὰ περιμείνουν, χάριν τῆς σωτηρίας τῶν Ἀθηναίων!, μέχρις οὐ φθάσῃ εἰς αὐτοὺς μία τόσον σπουδαία ἐνίσχυσις· ὁ δὲ Μιλιτιάδης διόλου δὲν ἥθελε νὰ ἴδῃ αὐτὴν καταφθάνουσαν εἰς τὸν Μαραθῶνα διὰ νὰ τοῦ ἀρπάσῃ ἀπὸ τὰς χεῖρας τὴν ἀσφαλῆ νίκην, ἥν αὐτὸς μετὰ πάσης ἀγαθῆς ἐλπίδος, μετὰ βεβαιότητος μάλιστα, ἀνέμενε, πρὸς δόξαν ἀποκλειστικὴν ἔαυτοῦ μόνον καὶ τῆς πόλεως του. 'Ἄλλ' ἀφήνων ἔδω τοὺς δύο ἀντιπάλους εἰς τὰς τελευταίας των πλέον παρασκευὰς διὰ τὴν μετ' δλίγας μόνον ὕρας μέλλουσαν νὰ ἐπέλθῃ ἀναπόφευκτον σύγκρουσιν, θὰ παρακολουθήσω πρὸς στιγμὴν τοὺς Πέρσας ἔξελθόντας ἅπαξ ἐκ τοῦ στρατοπέδου των εἰς τὴν περαιτέρω μόνον πορείαν των πρὸς τὴν σύγκρουσιν ταύτην, ἐν τῷ γνωστῷ, χάρις εἰς τὸν τύμβον τῶν Μαραθωνομάχων, πεδίῳ τῆς μάχης.

Οἱ Πέρσαι λοιπὸν δὲν ἦτον ἀνάγκη οὕτε γεφύρας νὰ φύσουν ἐπὶ τῶν δχθῶν τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ διὰ νὰ διαβοῦν εἰς τὴν ἀντίπεραν δχθην αὐτῆς, οὕτε πηδῶντες ἀτάκτως μᾶλλον εἰς τὴν βαθειὰν κοίτην, ὅπου ἔκαστοι εὑρίσκονται εὔκολιάν, νὰ ἀνέρχωνται ἔπειτα εἰς τὴν ἀντίπεραν δχθην, κακοπαθοῦντες ὡς εἰκός, διότι λίαν ἀποτόμως ὑψοῦντο αἱ ὑψηλαὶ δχθαι, ἀλλὰ καὶ τὴν τάξιν των λύοντες. Οἱ Πέρσαι ἔξαπαντος πρέπει νὰ ἐπορεύθησαν εἰς τὸ ἀντίπεραν τῆς κοίτης, παρακάμπτοντες τὸ ἀκρον τῆς ὑπερκειμένης τοῦ Μπέη ράχεως ἐκεῖ πλησίον ὅπου ἡ βαθεῖα εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἐκβολῆς

ἀγγείων, συμφανέστατα δὲ καὶ τῶν κεράμων στέγης τὰ θραύσματα εἰς τοὺς γνησίους ἐλληνικοὺς χρόνους ἀναφέρονται. Τὸ ἐσωτερικὸν δμως τοῦ Ἡρακλείου διέσωσεν εὐτυχῶς τοιαῦτα ἀναμφισβήτητα μαρτύρια ἐκ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ὅπως προείπα, Ιδιαιτέρως δὲ αὐτῆς ἔτι τῆς ἀρχῆς τοῦ πέμπτου πρὸ Χρ. αἰώνος, ὃστε οἱ χρόνοι τοῦ τεμένους νὰ ἀνέρχωνται καὶ μέχρι τοῦ 500 πρὸ Χρ., ὡς προείπα ταῦτα καὶ ἀνωτέρω. Ἡρακλέους δμως λερὰ δὲν ἦτον ἀνάγκη νὰ κτίζωνται ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν τὸ πρῶτον περὶ τὸ 490 π. Χρ. Αὐτὰ προϋπήρχον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἀπὸ τῶν μυθικῶν ἀκόμη χρόνων, εἰς οὓς δλαι αἱ λατρεῖαι τῶν ἐλληνικῶν θεῶν ἀνέρχονται. Εἰμαι δυστυχῶς ἀναγκασμένος ταῦτα ἀπὸ ἐτῶν τώρα νὰ ἐπαναλαμβάνω, ἀλλ' ἐλπίζω διὶ καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι, καὶ πρωτίστως δίνει ἥδη τῶν ἀρχαιολόγων, οἱ Ιστορικοὶ ἔνεκα στρατιωτικῶν καὶ τοπογραφικῶν λόγων οὐδὲ θὰ διανοθοῦν νὰ μὴ συμφωνήσουν μετ' ἐμοῦ διὶ μόνον ἐκεὶ τὸ ἡμέτερον περιφρακτὸν μέγα τέμενος ἔξητησε διὰ τὴν στρατοπεδείαν τοῦ στρατοῦ τοῦ διοικητοῦ, παρὰ τὴν ἔξοδον ἀκριβῶς τῆς ὁρεινῆς ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Μαραθῶνα δόδον διὰ τοῦ Βραντᾶ, καὶ διὶ τοῦτο τὸ τέμενος δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ ἥτο ἄλλο παρὰ τὸ Ἡράκλειον τοῦ Ἡροδότου.

τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὰ ἄνω κοίτη, πολὺ πλατυνομένη ὡς εἶπα, καταντῷ ἀβαθῆς καὶ ἐντελῶς εὐδιάβατος εἰς ζῷα καὶ εἰς ἀνθρώπους. Ἐδῶ μάλιστα παρατηροῦμεν καὶ τοῦτο. Ἡ κοίτη πλατυνομένη εὐθὺς μετὰ τὴν γέφυραν, δλίγον κατωτέρῳ ταύτης τῆς πλατύνσεως μεταβάλλει καὶ ὅψιν, διότι διχάζεται, καὶ ἐνῷ κατὰ τὴν μίαν κατεύθυνσιν, ἥτοι τὴν ἀριστεράν, καθαρώτατα φαίνεται ὅτι πρὸ πολλοῦ πάντως χρόνου, ἔπαυσε νὰ εἴνε κοίτη, δι' ἣς θὰ ἔξηκολούθουν νὰ φέουν ἐν καιρῷ πλημμυρῶν τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, κατὰ τὴν ἄλλην μόνον, τὴν δεξιὰν δηλαδή, διανοιχθεῖσα εἰς τὸ παχύ, χωματῶδες ἐντελῶς ἔδαφος συναντᾷ μὲν αὐθίς τὴν ἀριστεράν, ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς τῆς συναντήσεως ἐγκαταλείπει αὐτὴν καὶ ἔξακολουθεῖ τὴν μίαν καὶ μόνην ἐντεῦθεν μέχρι θαλάσσης κοίτην, γίνεται δηλαδὴ αὐθίς ἡ αὐτὴ μὲ ἐκείνην, μὲ δπισθέν της ὅμως μίαν νῆσον οὔτεως εἰπεῖν ἐπὶ ἓνα διάστημα μεταξὺ τῶν δύο



Εἰκ. 13. Κιονόκρανον ἐκ τοῦ μνημείου τοῦ Ἀδριανοῦ.

βραχιόνων. Τοιουτορόπως γίνεται σαφές, ὅτι ὁ Περσικὸς στρατός, ὅστις ὡς εἶπα δὲν θὰ ἥδυνατο νὰ διαβῇ εἰς κανὲν σημεῖον τὴν αὐτὴν νέαν ἄμα καὶ ἀρχαίαν κοίτην ἐντεῦθεν μέχρι τῆς εἰς τὴν θάλασσαν ἐκβολῆς, προχωρῶν ὅμως ἐκ τοῦ στρατοπέδου του πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐκ δυσμῶν, ἀπὸ τῆς παρατάξεώς του ἔξωθεν τοῦ Ἡρακλείου, δρμηθέντος ἐχθροῦ, εὑρίσκε πρὸ τῶν δημάτων του διάβασιν, ἀκριβῶς δριζομένην ὑπὸ μόνης τῆς ἐγκαταλειφθείσης ὑπὸ τοῦ ρεύματος ἀρχαίας αὐτοῦ κοίτης.

Ἄβαθεστάτη δὲ είνε αὕτη καὶ παντελῶς εὐδιάβατος, δεικνύουσα καὶ σήμερον δπως πάντοτε πᾶς ἡ ἐκ τοῦ δμαλοῦ, πέραν τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, πεδίου τῆς Περσικῆς στρατοπεδείας ἔρχομένη ἔως ἐδῶ δδός, συνεχιζομένη ἀκολουθῶς ἐντεῦθεν παρὰ τὸ μέγα πολύδειδρον καὶ πολυστάφυλον ἀγρόκτημα, δπερ ἐν σχήματι ἐκτεταμένου παραλληλογράμμου ἐκτείνεται ἐκατέρωθεν τῆς νῦν ἀμαξιτῆς ἐξ Ἀθηνῶν ὅδοῦ, τοῦτο μὲν τὸ ἀγρόκτημα παρακάμπτει, ἀφήνουσα αὐτὸ δὲ δεξιῶν, κατόπιν δὲ φέρει ἀκριβῶς πρὸς τὸ πεδίον, δπου ἐν πλήρει παρατάξει βεβαίως οἱ Πέρσαι προσερ-

χόμενοι, ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου των ἥδη, ἔδειξαν τὸ μέτωπόν των πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἐν πλήρει σχηματισμῷ τῆς φάλαγγός των καὶ αὐτοὺς ἥδη εὑρισκομένους, οὕτω μάλιστα ὥστε καὶ τὸ ἴδικόν των μέτωπον νὰ εύρεθῇ ἔξισούμενον πρὸς τὸ Περσικὸν — δχι ὅμως τυχαίως, βέβαια! Διότι τὸ πλήθος τῆς στρατιᾶς ἑκατέρου τῶν ἀντιπάλων δὲν ἦτο διόλου ἀδύνατον νὰ εἰνε ἐκ



Εἰκ. 14. Μαρμάρινον λυδίον ἐξ οικίας τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος. Ἡ ἀρχαία πόλις ἔκειτο παρὰ τὴν ὁἰςαν τῆς βραχώδους ὁάκεως τῆς Μυκηναϊκῆς αὐιῆς ἀκροπόλεως.

τῶν προτέρων γνωστὸν εἰς τὸν ἄλλον. Δὲν ἔλειπον οὔτε ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Περσῶν πρόσκοποι καὶ αὐτόμολοι — Ἰωνεῖς καὶ Αἰολεῖς — οὔτε ἐκ μέρους τῶν δραστηρίως βεβαίως ἐργασθέντων φιλοτυραννῶν (πρβ. καὶ Ἡροδότου VI 98 καὶ 109) ἀκριβεῖς πληροφορηταί. Ἡδη δμως εἰνε πιθανώτατον, νομίζω μάλιστα καὶ αὐτονόητον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐνώπιον τῆς Καρύστου ἀκόμη πρὸς πολιορκίαν τῆς πόλεως ἀποβιβασθέντος στρατοῦ καὶ δχι δλιγάτερον ἐκ τῆς ἔξαημέρου τῶν Περσῶν παραμονῆς πρὸ τῆς Ἐρετρίας, δὲν ἐβράδυναν νὰ φθάσουν εἰς τὰς Ἀθήνας δσαι εἰς τὸ στρατηγεῖον τοῦ Μιλιάδου πληροφο-

ρίαι ἔχονται ἔχονται. Ο Μιλτιάδης ἄλλως ἔγνωριζεν ἀπὸ ἐτῶν ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ πῶς συνεκροτοῦντο οἱ Περσικοὶ στρατοί. Εἰς τὴν Κάρυστον δὲ καὶ εἰς τὴν Ἐρέτριαν θὰ εἶχον ἀναμφιβόλως φθάση καὶ ἀπὸ τὰς Ἀθήνας διαφωτιστικαὶ διὰ τοὺς Πέρσας πληροφορίαι στρατιωτικῆς ὅχι ὀλιγώτερον ἢ πολιτικῆς φύσεως, καθὼς καὶ διὰ τοὺς Ἀθηναίους μετὰ τὴν Ἐρέτριαν. Οὗτω δὲ ἔξηγῶ καὶ τὴν ἀφελῆ κατὰ τὸ φαινόμενον, ἐντυπωτικὴν ὅμως διὰ τὸν ἀναγνώστην του παρατήρησιν τοῦ Ἡροδότου, ὅτι μόλις ἀλλήλους ἀπὸ ἀντικρὺ διέκριναν κατ’ ἄλλήλων πορευόμενοι, καὶ εὐθὺς ἔβεβαιώνοντο ὅτι κάτι περίεργον ἐν τῇ ἔξιστορου μένη τῶν πραγμάτων ἀκολουθίᾳ συνέβαινε (ἔγινετο τοιόνδε τι λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ἐκ τῶν προτέρων δηλαδὴ ἐτοιμασμένον καὶ ὅχι ἔξαφνικὸν καὶ μόλις τὴν στιγμὴν ἐκείνην παρουσιαζόμενον), στρατὸς Μηδικὸς καὶ στρατὸς Ἀθηναϊκὸς νὰ ἔχουν τὸ αὐτὸ μέτωπον! Εν ἀληθείᾳ τὸ μέτωπον τοῦτο ἦτο μὲ ἀκρίβειαν γνωστὸν ἐπακόλουθον τῆς τελείας γνώσεως ἣν εἶχεν ἐκάτερος τῶν ἀντιπάλων περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἄλλου. Καὶ θὰ ἦτο περίεργον πραγματικῶς ἂν τοῦτο δὲν εἴχαν ἀντιληφθῆσθαι τε τοις Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πέρσαι οὐδὲ διανείπονται ἀλλήλων εὑρέθησαν στρατοπεδευμένοι ἐπὶ δέκα πάντως ἡμέρας, ἐνῷ ἄλλως καὶ ἐκ τῶν προτέρων ὡς εἴπα ἦτο δυνατὸν νὰ λάθουν ἀκριβῆ γνῶσιν τούτων¹.

Ο Ἡρόδοτος μίαν μόνον χρονολογίαν παρέχει περὶ τῶν συμβάντων τῆς Μαραθωνικῆς ἐκστρατείας μετὰ τὸν κατάπλουν τοῦ Περσικοῦ στόλου εἰς τὸν Μαραθῶνα, τὴν ἡμερομηνίαν τῆς 9ης ἡμέρας μηνὸς Ισταμένου Μεταγειτνιῶνος. Κατ’ αὐτὴν αἱ ἀρχαὶ τῆς Σπάρτης παρέδιδον εἰς τὸν ἡμεροδρόμον Φειδιππίδην τὴν ἀπάντησιν, τὴν δόπιαν αὐτὸς θὰ εἴχε νὰ φέρῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Παρέχει ὅμως μετὰ τῆς χρονολογίας ταύτης καὶ ἄλλας τινὰς πληροφορίας, μὲ τὸν συνδυασμὸν τῶν δόπιων πρὸς ἐκείνην τόσον τελείων τὰ πράγματα διαφωτίζονται ὡς πρὸς τὴν ἀπὸ ἄλλήλων ἔξαρτησιν καὶ τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν ἐπομένων χρονολογικήν σειράν, καθὼς αὐτὴν προηγουμένως ὠρισα, ὥστε νὰ μὴ μένῃ καμία ἀμφιβολία περὶ τοῦ συμπεράσματος. Αἱ πληροφορίαι αὗται εἰναι αἱ ἀκόλουθοι Πρῶτον ὅτι δευτεραῖος εἰς τὴν Σπάρτην ἐξ Ἀθηνῶν ἐφθασεν ὁ Φειδιππίδης, κατορθώσας οὕτω δι’ ἓν διάστημα 200 ἢ 225 χιλιομέτρων ἔνα πρωτάθλημα ἔξαιρετικόν, ἀν καὶ ὅχι ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ, οὗτε ἀπίστευτον ἐπομένως, καθὼς ὑπὸ τινῶν κριτικῶν ἐλέχθη. Προθ. περὶ τούτου τὴν σημειωθεῖσαν καὶ ἀνωτέρω λίαν ἀξίαν προσοχῆς διὰ τινὰ πράγματα μελέτην τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Arthur Boucher, La bataille de la Marne de l’Antiquité MARATHON, d’après Hérodote, Paris 1920 ἐν σελίδῃ 16 καὶ ἐν σημ. 2 τῆς σελίδος 17. Δεύτερον ὅτι οἱ μετὰ τὴν πανσέληνον, τὴν νύκτα δηλ. 1ης Μεταγειτνιῶνος ἐκ Σπάρτης ἀναχωρήσαντες δισχίλιοι δπλίται ἐπίκουοι διὰ τὰ δρια τῆς Ἀττικῆς τριταῖοι, τουτέστι τὴν νύκτα τῆς 18 Μεταγειτνιῶνος, δπερ συνεπάγεται τὴν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀφίξιν αὐτῶν ἀν’ ὅχι πλέον ὡς εἰκὸς τὴν αὐτὴν νύκτα, πάντως ὅμως κατὰ τὰς πρώτας ὥρας τῆς ἐπιούσης ἡμέρας ἥσοι τῆς 19 τοῦ μηνὸς. Καὶ εἶνε μὲν καὶ τοῦτο θιαμαστὸς πραγματικῶς ἀθλος, ἀλλά διὰ τοὺς σκληραγωγημένους καὶ ἀθλητικοὺς Σπαρτιάτας ὅχι ἀδύνατος, δχι μόνον διότι ὁ Ἡρόδοτος μίαν τιαιάτην ἀκριβῆ πληροφορίαν ἦτο δυνατὸν νὰ λάθῃ εύκόλως εἰς τε τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ δεκάδας τιιὸς ἐτῶν μετὰ

§ 13.

Ἐπὶ τοῦ ὑπεροχειμένου τοῦ χωρίου Μπέη διασέλου τῆς μνημονευθείσης βουνώδους προεκβολῆς τοῦ δρους Σταυροκοράκι, καὶ μᾶλλον πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ ἀναβαίνοντι, παρετήρησα τὰ ἔξης·

Εἰς τὸ διάσελον φέρει ἀπὸ τοῦ Μπέη ἀνωφερὴς ἀτραπὸς ἐπὶ πετρῳδε-

τὴν μάχην—ὅτε κατὰ μίαν γενεὰν αὐτὸς νεώτερος τῶν Μαραθωνομάχων ἐγνώρισε βεβαίως μαζὶ μὲ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην —, ἀλλὰ καὶ διότι, φθάνοντες οἱ Σπαρτιάται εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐμάνθαναν συνάμα διτὶ τὴν προτεραιάν ἥδη εἰχε συγκροτηθῆ πλέον ἡ μάχη, τῆς δποίας αὐτοὶ διὰ τοῦτο τοὺς νεκροὺς μόνον •οἷς λιμείροντο θεήσασθαι, ἡτο δυνατὸν ἀκόμη νὰ ἰδωσι. Ἡ ἀσφαλῆς δύμας αὕτη κατὰ μίαν ἡμέραν καθυστέρησις τῶν Σπαρτιατῶν διδάσκει διτὶ δχι ἄνευ λόγου δ' Ἡρόδοτος βεβαιώνει τὴν εἰς τὰ δρια τῆς Ἀττικῆς ἄφιξιν τῶν Σπαρτιατῶν τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκ Σπάρτης ἀναχώρησιν. Διότι οὗτω ὑποδηλοὶ διτὶ στορικὸς πᾶς καὶ διτὶ θαυμαστὸς δῆλος τῶν ἀνδρῶν τούτων εὑρῆκε πλέον τὰ δριά του, ὃστε δχι μόνον νὰ ἔξηγεται, ἀλλὰ καὶ τελείως νὰ δικαιολογεῖται ἡ μὴ ἔγκαιρος αὐτῶν ἄφιξις διὰ μίαν μάχην, τὴν δποίαν οἱ μὲν Πέρσαι δὲν ἤσαν βέβαια μωροί, ὃστε νὰ μὴ τὴν ἐπισπεύσουν κατὰ τὴν ἐσχάτην εἰς αὐτοὺς ὑπολειπομένην ἡμέραν, δὲ δὲ Μιλτιάδης τὸ πᾶν ἀχριθῶς ἔκαμνε ὃστε καὶ οὐδένα τρόπον πέραν αὐτῆς ἀχριθῶς τῆς ἡμέρας νὰ μὴ τὴν ἀναβάλῃ, ἀφοῦ καὶ διὰ τὸ ἴδιον του στρατηγικὸν σχέδιον, ἀνευ δηλαδὴ τῶν Σπαρτιατῶν νὰ συγκρυπτῇ μὲ τοὺς Πέρσας, ἡ ἡμέρα αὕτη ἡτο ἡ ἐσχάτη τῆς ἀναμονῆς του. Τώρα δύμας ἀσφυλῶς πλέον δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τῶν σκέψεων, τὰς δποίας κάμνω ἔδω.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Φειδιππίδου εἰς τὴν Σπάρτην ἡτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον μετὰ μίαν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐν Ἀθήναις. Ἡ ἐκκλησία δὲ αὕτη ἡτο δυνατὸν ἡμέραν τινὰ νὰ συγκροτηθῇ, μόνον ἀφοῦ θὰ εἰχε συγκληθῆ ἀφ' ἐσπέρας. Καλῶς δύμας γνωρίζομεν διτὶ ἡ οὔτω συγκροτηθείσα ἐκκλησία σκοπὸν εἰχε τὴν ἔξοδον τοῦ στρατοῦ ἐκ τοῦ ἀστεως εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἡτις μετὰ τὴν ἐκκλησίαν διατασσομένη, καὶ θὰ ἔξετελεῖτο ἄνευ οὐδὸς ἐλαχίστης ἀναβολῆς. Περιττὸν δὲ είνε νὰ εἰπῶ διτὶ τὰ πάντα διὰ τὴν περὶ ζωῆς ἡ θανάτου ὑπόθεσιν ταύτην ἤσαν προετοιμασμένα ἀπὸ τὸν Μιλτιάδην, ἀφ' ἧς στιγμῆς τελειώσαντες πλέον οἱ Πέρσαι μὲ τὴν Ἐρέτριαν, ἤσαν ἔτοιμοι νὰ βαδίσωσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Τοιουτοτρόπως βέβαιον γίνεται διτὶ, ἐφόσον καὶ ἡ ἔξοδος αὕτη τοῦ στρατοῦ ἐκ τοῦ ἀστεως θὰ ἔξετελεῖτο εὐθὺς τὴν ἐπαύριον τῆς συγκροτήσεως τῆς ἐκκλησίας —, βέβαιον λέγω γίνεται διτὶ καὶ διτὶ Φειδιππίδης θὰ ἐπέμπετο εἰς τὴν Σπάρτην εὐθὺς μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὰς ἐσπερινὰς πάντως ὅρας τῆς ἡμέρας τῆς συγκροτήσεως αὐτῆς. Ἄλλα καὶ ἡ σύγκλησις τῆς ἐκκλησίας, ἡ γενομένη ἀφ' ἐσπέρας ἥδη τῆς ἡμέρας τῆς συγκροτήσεως, δὲν είναι βέβαια δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ διτὶ ἐπραγματοποιήθῃ ἀλλην ἡμέραν παρὰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἥδη τοῦ κατάπλου τῶν Περσῶν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Μαραθῶνος, κυρίως μάλιστα συγχρόνως μὲ τὴν εὐθὺς ἀκολουθήσασαν τὸν κατάπλουν ἔναρξιν ἥδη τῆς ἀποβιβάσεως τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν παραλίαν τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου, χωρὶς οὐδεμιᾶς στιγμῆς ἀναβολὴν τῶν ἐπιβαλλομένων νὰ γίνουν. Τὰ ἐπιβαλλόμενα δὲ ταῦτα ἤσαν ἡ ἀμεσος εἰς Ἀθήνας μεταβίβασις τῆς ειδήσεως περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν Μαραθῶνι μὲ τοὺς Πέρσας. Ἡ μεταβίβασις δύμας αὕτη, διὰ τῶν ἡμεροσκόπων γινομένη, ἥδυνατο νὰ είνε πραγματικῶς στιγμαία μὲ τὰ τότε ἐφαρμοζόμενα μέτρα πρός ταχυτάτην μετάδοσιν ειδήσεων εἰς μακρυνάς ἀποστάσεις. Προβ. περὶ

στάτου καὶ βραχώδους ἐδάφους ἐντὸς εἴκοσι λεπτῶν τῆς ὥρας εἰς θέσιν Μάρμαρα καλουμένην, ἀν καὶ μάρμαρα ταῦτα δὲν εἶνε, ἀλλὰ λίθοι δγκώδεις δλίγον τι διὰ τῆς σφύρας ἔξειργασμένοι, ἀπεσπασμένοι ἐκ τῶν φυσικῶν βράχων, πρὸς κτίσιν ποτὲ καλυβῶν ἐρειπωμένων νῦν, αἱ δποῖαι ἔχουν μὲν τὸ στρογγύλον σχῆμα τῶν σημερινῶν ἀχυροκαλυβῶν τῶν βισκῶν, ἀλλὰ μὲ λίθους ὡς

τῶν μέσων τούτων ἐν Ἡροδότου VI 121 καὶ 124 τὰ περὶ τῆς ἀνυψώσεως ἀσπίδος ἀπὸ τῆς κορυφῆς βέβαια ὅρους τινός, οἷον τῆς τοῦ Ἀγριελίκηι πρὸς τὴν ἀμέσως ἐπειτα κορυφὴν τῆς Πεντέλης, καὶ ἔξ αὐτῆς κατόπιν πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἡ καὶ (ἐν δσφ ἀκόμη παρεκαμπτεν δ Περσικὸς στόλος τὸ ἀκρωτήριον Στόμι τῆς Κυνοσούρας) διά τινος λόφου ὑπερκειμένου ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἔναντι τοῦ ἀκρωτηρίου, ἐπειτα δὲ ἐκ τοῦ λόφου τούτου κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν κάτοπιν ἐντεῦθεν κορυφὴν τοῦ Ὑμητοῦ, ἡ καὶ διὰ ἡμεροδρόμου ἡδη παρεσκευασμένου κάπου ἐδῶ ἐπίτηδες διὰ νὰ φέρῃ πεζὸς τάχιστα τὴν εἰδησιν εἰς αὐτὰς τὰς Ἀθήνας· αὐθὶς δὲ τὰ ἐν Ἡροδότου VII 192 λεγόμενα, ὡς συνέχειαν ταῦτα τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Ἰστορικοῦ ἐν κεφαλαίοις 188 - 191: Τοῖσι δὲ Ἐλλησι οἱ ἡμεροσκόποι ἀπὸ τῶν ἄκρων (τ. ε. βουνοκορυφῶν) τῶν Εὐδρεῖκῶν καταδραμόντες (ἐσπευσμένως κατελθόντες) δευτέρᾳ ἡμέρᾳ, ἀτ' ἡς δ χειμών δ πρῶτος ἐγένετο, ἐσήμανον πάντα τὰ γενόμενα περὶ τὴν ναυηγίην. Ἀλλ' οὔτε σχηματίζεται ἀμέσως πλέον δ χρονολογικὸς πίνακς τῶν συμβάντων, τὰ δποῖα ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐβεβαίωσα ἀρχονται μὲν ἐν Μαραθῶνι τὴν 5 τοῦ Μεταγενινῶν, τελειώνουν δὲ τὴν 18ην μὲ τὴν μάχην, ἡς τὸ πεδίον ἀκριβῶς καθορίζεται διὰ τοῦ τύμβου τῶν Μαραθωναρμάχων. Διότι προσδόκιμοι μὲν ἦσαν οἱ Σπαρτιάται εἰς τὸν Μαραθῶνα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἀφίξεως τοῦ Φειδιππίδου εἰς Ἀθήνας κατὰ τὴν 12 τοῦ μηνός, ἀφοῦ διὰ τοῦ Φειδιππίδου ἀνηγγέλθη εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις ὅτι οἱ Σπαρτιάται θὰ ἀνεχώρουν ἐκ Σπάρτης μόνον τὴν νύκτα τῆς πανσελήνου ἢτοι τὴν 15 τοῦ μηνός· ὅτι τριταῖοι δὲ φθάνοντες εἰς τὰ δρια τῆς Ἀττικῆς, θὰ ἐπρεπε καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας νὰ ἀναμένωνται τὴν 18ην τοῦ μηνός. Οὐδόλως δὲ ἀποροῦν ἡδύνατο νὰ ελνε, πῶς μὲ τὴν βεβαίωσιν ταῦτην ὅτι εἰς ὧδισμένην ἐκ τῶν προτέρων ἡμέραν προσδόκιμοι ἐπρεπε νὰ εἰνε οἱ Σπαρτιάται (ἀφοῦ ἐξάπαντος ἀρχομένης τῆς νυκτὸς τῆς 15 τοῦ μηνός θὰ ἀνεχώρουν ἐκ Σπάρτης, διότι οἱ Σπαρτιάται πολλάκις βέβαια θὰ είχαν προπονηθῆ εἰς ὅδοιπορίας τοιαύτας), ὥστε δισχίλιοι ἔξ αὐτῶν ἐπίλεκτοι πάντας, καλῶς νὰ γνωρίζουν ἐκ τῶν προτέρων πότε μὲν θὰ ἐφθαναν εἰς τὰ δρια τῆς Ἀττικῆς, πότε δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ πότε ἐπομένως εἰς τὸν Μαραθῶνα. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ίδιων τῶν πρακτόρων οἱ Πέρσαι ὡσαύτως ἐπόμενον ἦτο ἀσφαλῶς νὰ γνωρίζωσι ταῦτα, τὴν αὐτὴν ἡμέραν, καθ' ἧν δ Φειδιππίδης φθάνων εἰς τὰς Ἀθήνας (νύκτα τῆς 11ης), τὰς εἰδήσεις ταύτας θὰ ἐφεροντες εἰς τὰς ἀρχάς τῆς πόλεως κατὰ παραγγελίαν τῶν ἀρχῶν τῆς Σπάρτης —, ἐνῷ ἀλλως καὶ θὰ ἐκοινολογεῖτο τοῦτο βεβαίως αὐθημερόν καὶ αὐθωρεῖ εἰς τὴν Σπάρτην, ἀφοῦ μυστικὸν τοῦ κράτους δὲν ἦτο βέβαια τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' οὔτε καὶ καμία ἀνάγκη τὸ ἐπέβαλλεν ὡς τοιοῦτον. Συμφέρουσα μάλιστα ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἡ διάδοσίς του, διότι θάρρος μὲν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐνέπνεε, δόξαν δὲ ἐφεροντες εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, καὶ τοὺς Πέρσας ἐφόβιζε. Οὗτοις δμως δυνάμεθα τώρα καὶ ὡς πρὸς τοῦτο νὰ εἰμεθα βέβαιοι, ὅτι οὔτε ψεῦδος ἦτο ἐκ μέρους τοῦ Ἡροδότου οὔτε καὶ πρόφασις δῆθεν ἐκ μέρους τῶν Σπαρτιατῶν (έλεχθη καὶ τοῦτο ὑπὸ τῆς κριτικῆς), ἀλλ' ἡ γυμνὴ ἀλήθεια διτε τὰ Κάρνεια δητως ἵσαν τὸ ἐμπόδιον τῆς ἐκ Σπάρτης ἀμέσου ἀναχωρήσεως τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὰς Ἀθήνας. Δύναται τις ὅμως ἐν τέλει καὶ τοῦτο ἔτι νὰ στοχασθῇ, μὲ πόσην χαράν καὶ ἀγαλλίασιν οἱ δισχίλιοι ἀσφαλῶς ἔξ ἀρ-

ὑλικόν. Εἰς τὰς ἔξ αὐτῶν καλλίτερα κάπως σωζομένας, παχύτατοι λίθοι σηματίζουν τὸ κατώφλιον καὶ τὰς δρθάς ἔτι ὑψηλάς παραστάδας τῶν εἰσόδων αὐτῶν. Εἴς τινας δύμας σώζονται μέχρι μικροῦ τινος ὑψους καὶ οἱ περιφερικοὶ λίθοι τόσον ὥστε νὰ βλέπῃ τις πᾶς ἐπειτα εἰς ὅψος ἀρκετὰ μεγαλείτερον οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀνερχόμενοι θὰ συνέχουνται οὕτως ὥστε ἐπάνωθεν αὐτῶν, ἐπιτιθεμένων δοκῶν τινων ἐγκαρδίως, νὰ ἐσκεπάζετο ἡ καλύβη μὲ χόρτα ἢ ἄχυρα ὅπως αἱ σημεριναί. Πλήθυς τεμαχίων πλίνθων καὶ ἀγγείων χονδροειδῶν, ἀρχαίων δύμας, σώζονται ἔτι μεταξὺ τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κατακειμένων λίθων καὶ ὑπὸ αὐτούς. Τοιουτορόπως αἱ καλύβαι αὐται καὶ διὰ τὰ ἐν αὐταῖς καὶ παρ' αὐτὰς διακεχυμένα θραύσματα καὶ διὰ τὸ λίθινον ὑλικόν των ἀποδεικνύονται ὡς ἀρχαῖα κατασκευάσματα τῶν ἐπὶ τῶν ὁρέων διαιτωμένων ποιμένων, δὲν καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλεν ἐνδείξεων, τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν κατ' ἀκρίβειαν δὲν δύναμαι νὰ προσδιορίσω. "Οτι δύμας περὶ κλασικῆς ἀρχαιότητος δὲν πρόκειται, ἀλλὰ μόνον περὶ ὑστέρων ἀρχαίων χρόνων δὲν ἀμφιβάλλω διόλου. Σώζεται ἔτι παρὰ τὰς καλύβας καὶ μία λιθίνη ἐπι-

στων Σπαρτιάται δηλίται ἐσπευδαν μὲν νὰ ἀντικρύσουν τοὺς πολυθρυλήτους Μήδους, ἐσπευδαν δύμας καὶ τὰς Ἀθήνας νὰ σώσουν, ἀκριβῶς διότι αὐτοὶ θὰ είχαν οὕτω καὶ τὴν δόξαν, διτὶ μὲ τὴν βοήθειάν των ἡ πόλις αὐτῇ ἐσώθη.

Πίναξ τῶν χρονολογιῶν τῶν συμβάντων ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ κατάπλου τῶν Περσῶν εἰς τὸν Μαραθῶνα μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς μάχης.

1. Κατάπλους τῶν Περσῶν εἰς τὸν Μαραθῶνα πρωΐνας ὡρας τῆς 5 Μεταγειτνιῶνος. "Αμεσος ἀγγελία αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας διὰ τῶν ἡμεροσκόπων. Σύγκλησις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου διὰ τὴν ἐπαύριον.
2. Συγκρότησις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐν Ἀθήναις ἀπὸ πρωΐας τῆς 6 Μεταγειτνιῶνος. 'Απόφασις περὶ ἐξόδου τοῦ στρατοῦ ἐκ τοῦ ἀστεως εἰς τὸν Μαραθῶνα. 'Αποστολὴ τοῦ Φειδιππίδου εἰς Σπάρτην αὐθημερὸν περὶ ἐσπέραν.
3. "Εξόδος τοῦ στρατοῦ ἐκ τοῦ ἀστεως εἰς τὸν Μαραθῶνα πρωΐαν τῆς 7 Μεταγειτνιῶνος· ἀφιξεὶς αὐτοῦ περὶ τὴν ἐσπέραν καὶ στρατοπεδεία ἐν τῷ Ἡρακλείῳ τὴν ἐσπέραν.
4. "Αφιξεὶς τοῦ Φειδιππίδου εἰς Σπάρτην ἐσπέραν ἡ νύκτα τῆς 8 Μεταγειτνιῶνος.
5. Παρουσίασις τοῦ Φειδιππίδου εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Σπάρτης τὴν πρωΐαν τῆς 9 Μεταγειτνιῶνος, ἀπάντησις τῶν Σπαρτιατῶν, ἀναχώρησις τοῦ Φειδιππίδου τὴν ἐσπέραν.
6. "Αφιξεὶς τοῦ Φειδιππίδου εἰς Ἀθήνας νύκτα τῆς 11 Μεταγειτνιῶνος, καὶ ἀμεσος παρουσίασις αὐτοῦ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως.
7. Γνωστὴ γίνεται ἡ ἀπάντησις τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τε τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀθηναίων καὶ εἰς τὸ τῶν Περσῶν πρωΐνην ὡραν τῆς 12 Μεταγειτνιῶνος.
8. 'Αναχώρησις τῶν δισχιλίων Σπαρτιατῶν ἐκ Σπάρτης ἀρχομένης τῆς νυκτὸς τῆς Πανσελήνου τὴν 15 Μεταγειτνιῶνος.
9. "Αφιξεὶς τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὰ δρια τῆς Ἀγρικῆς νύκτα τῆς 18 Μεταγειτνιῶνος.
10. 'Η μάχη ἡδη τὴν 18 Μεταγειτνιῶνος.
11. "Αφιξεὶς τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὰς Ἀθήνας, μετάβασις των ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὸν Μαραθῶνα τὴν πρωΐαν τῆς 19 Μεταγειτνιῶνος.

τυμβία στήλη ἀρχαία ύστερων χρόνων μὲ δύο ὁρδακας, ἃν καὶ μὲ ἀποτετριμένην τὴν πρόσοψίν της, ἡ ὅποια ἵσως ἄλλοτε εἶχε καὶ ἐπιγραφήν τινα, ἀποτριβεῖσαν ἔχτοτε.

Ἄλλ' αἱ καλύβαι περιβάλλουσι καὶ μίαν μικροσκοπικὴν ἀκρόπολιν, ἡ ὅποια καταλαμβάνει τὸ ἄκρον ἀκριβῶς τοῦ διασέλου, ὅπου ὁ ὑψηλὸς βράχος ἀποτόμως κατέρχεται εἰς τὴν ὑπὸ τοὺς πόδας του ἐκτεινομένην πεδιάδα. Ἡ ἀκρόπολις αὗτη περιβάλλεται ὑπὸ τείχους πάχους ἔχοντος μ. 1,30, ὕψος



Εἰκ. 1b. Ἀριστερὰ δὲ βραχώδης λόφος τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς πάλεως Τρικορύνθου. Ἐντεῦθεν τοῦ λόφου, εἰς τὴν γωνίαν τῆς ἐμφανοῦς καὶ σήμερον ἀρχαίας ἀμαξιτῆς ἡ πηγὴ Μαχαρία. Πᾶσα ἡ ἔκτασις δεξιὰ κατέχεται ὑπὸ τοῦ Μεγάλου ἔλους τοῦ Μαραθῶνος.

δέ, δπως τοῦτο τούλάχιστον σώζεται, ἐνὸς μέτρου καὶ τι πλέον. Τὸ τεῖχος πολυγωνικὸν κατὰ τὸ πλεῖστον (ἐπιμελῶς πολυγωνικόν), ἀλλ' ἐναλλάξ καὶ λισσοδομικόν, καθὼς ἔτυχαιν νὰ εἰνε ἡ μορφὴ τῶν λίθων, ἀφοῦ ἔλαφος μόνον οἱ τειχοδόμοι διὰ σφύρας ἐπεξειργάζοντο αὐτούς, δὲν ἀφήνει καμίαν ἀμφιβολίαν δτι εἰνε ἀρχαίον ἐλληνικὸν ἔργον, παραδόξως δμως μὲ ἐν δλως διόλου ξένον πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν τειχοδομίαν γνώρισμα, δτι ἐνιαχοῦ μεταξὺ λίθων ἐπιμελῶς τοποθετημένων ὑπὸ τοῦ οίκοδόμου τοῦ ἐνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου μὲ τὰς ἐπιφανείας των καλῶς ἀλλήλων ἐφαπτομένας, παρουσιάζονται παρεμβεβλημένα καὶ τεμάχια κεράμων μικροτέρων ἡ μεγαλειτέρων, τὰ δποῖα εἰς ἀρχαῖα ἐλληνικὰ τείχη οὐδέποτε εὑρόν τοιαύτην χρήσιν. "Ανευ δὲ ἀνάγκης τινὸς ἐπράξαν τοῦτο οἱ τειχοδόμοι, οἷον ἐνεκα τυχὸν διαστήματος κενοῦ

μεταξὺ τῶν λίθων μένοντος διά τινα ἀνωμαλίαν αὐτῶν, πρὸς πλήρωσιν ἄρα τοῦ κενοῦ, δπότε ἀντὶ κεράμου οἱ ἀρχαῖοι λιθάριον τι καταλλήλου σχήματος μετεχειρίζοντο. Διότι αἱ ἐπιφάνειαι αὗται τῶν λίθων ἡδύναντο κάλλιστα νὰ ἐφάπτωνται ἀλλήλων, δὲν ἀφηναν δηλαδὴ κανὲν ἀπολύτως κενόν, οὕτω δὲ ἡδύναντο καὶ νὰ συγχρατῶνται τόσον καλὰ ἀμοιβαίως ἐπ' ἀλλήλων τοποθετούμεναι, ὥστε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ μὴ χρειάζωνται τὸ κεραμικὸν παρεμβλῆμα. Οἱ τειχοδόμοι μάλιστα ἔπρεπε νὰ προσέχουν, τοποθετοῦντες αὐτὸ τοιουτορόπως ὑπὸ βαρὺν λίθον ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου βαρέος ἐπίσης, μήπως τὸ θραύσουν. Ἀλλ' ἀφοῦ οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, τότε πρὸς ἔξήγησιν τοῦ



Εἰκ. 16. Τὸ παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Μαραθῶνος πεδίον τῆς στρατοπεδείας τῶν Περσῶν, θεωρούμενον ἐκ τῶν προπόδων τοῦ ὅρους Σταυροκοράκι. Εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ μυχοῦ δ. Πύργος, ἔνθα ἔκειτο τὸ κοινὸν τῆς Τετραπόλεως Ιερὸν Διονύσου.

τοιούτου νεωτερισμοῦ εἰς καθαρῶς ἀλλώς ἀρχαίας ἐλληνικῆς οἰκοδομίας κτίσμα ἔγω τούλαχιστον δὲν ενδιέσκω, εἰ μὴ ἔνα λόγον· δτι δ "Ἐλλην τειχοδόμος ἐμιμήθη ὁμαϊκὴν συνήθειαν, διότι διὰ τῶν Ρωμαίων μόνον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἐλλάδα ἡ τῶν πλίνθων χρῆσις εἰς τὴν διὰ κοινῶν ἀλλῶς μικρολίθων καὶ δισβέστου ὡς συνδετικῆς ὑλῆς τειχοδομίαν. Εἰς τὸ ἡμέτερον δμως τεῖχος δὲν πρόκειται ἀκόμη οὐδὲ περὶ ἀπλουστάτου τινὸς στοιχείου ὁμαϊκῆς (ἔπειτα καὶ τῆς βυζαντηνῆς) τειχοδομίας, ἀλλὰ περὶ ἐνάρξεως ἀπλῶς φθορᾶς τῆς γνησίως ἀρχαίας ἐλληνικῆς καλαισθησίας δι' ἐνὸς ἀνοργάνου καὶ ἀσκόπου δλως διόλου νεωτερισμοῦ, δστις εἰς τοῦτο μόνον συνίστατο, εἰς τὸ νὰ γίνῃ δηλαδὴ χρῆσις ἐνὸς τοιούτου ἀνευ οὐδεμιᾶς τειχοδομικῆς σημασίας παρεμβλήματος, δποῖον εἰνε τὸ ἐν λόγῳ ἡμέτερον.

"Αλλ' ἐὰν εἰς τοῦτο δὲν πλανῶμαι, εἰς ποίαν ἀρά γε ἐποχὴν ἤρχισε νὰ ἐπέρχεται δι φθορὰ αὔτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καλαισθησίας, καὶ εἰς ποίαν

διὰ τοῦτο ἐποχὴν ὀφείλομεν νὰ θέσωμεν τὰ τείχη τῆς ἡμετέρας ἀκροπόλεως;

Εἰς τὸν Μαραθῶνα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ ἔχομεν εἰς τὴν «Μάνδραν τῆς γρηᾶς» ἥτοι εἰς τὸν «χῶρον» (τυντέστι τὸ ἀγρόκτημα τοῦ Ἡρώδου καὶ τῆς Ρηγίλλης) ἕνα μέγα λείψανον τειχοδομίας καθαρῶς ἔτι ἐλληνικῆς ἀρχαίας. Εἶνε τριῶν τούλαχιστον χιλιομέτρων δι περίβολος οὗτος ἥτοι τὸ περίφραγμα (φράχτης καὶ κοινῶς νεολληνιστὶ) ἣ κολοσσιαῖς αὐλόγυρος. Ἀλλ' ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἡρώδου, ἥτοι ὁ δεύτερος αἰών μετὰ Χρ., εἴνε ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ τῆς ἀρχαιότητος, καθὼς δι τέταρτος ἡ παντελὴς ἥδη μεταβολὴ τῶν πραγμάτων μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὴν μεταβολὴν ὅμως ταύτην προοιωνίζεται ὁ τρίτος ἥδη αἰών μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς μεταναστάσεως τῶν Ὁστρογότθων διὰ τῆς Μαύρης θαλάσσης πρός τε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Οἱ Ὁστρογότθοι τότε εἰσέβαλαν καὶ εἰς τὴν Ἀττικήν, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου ἐρχόμενοι εἰχον δηλωσῃ ἥδη καὶ τὴν Σπάρτην. Ἐννοεῖται δι ταῦτα ταῦτα γενικώτατα μόνον ἀναφέρω πρός δι ποταδὴ ἀπλῶς χαρακτηρισμὸν τῶν κολοσσιαίων αἴφνης εἰς τὸν κόσμον καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπελθουσῶν μεταβολῶν. Ἀλλ' ὅταν οἱ Γότθοι ενδισκοντο εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῶν Ἀθηνῶν, δούλων διέξιππος ἔξηλασεν αὐτούς, αἱ ναυτικαὶ τῶν βαρβάρων τούτων μοῖραι ἐνεργοῦσαι καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἐκ τοῦ Αἰγαίου δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐλκυσθῶσι καὶ ἀπὸ ἔνα παραθαλάσσιον διαμέρισμα τῆς Ἀττικῆς ἐκ τῶν ὠραιοτάτων βεβαίως, μὲ τὰ ἀκτινοβολοῦντα ἀπὸ τὴν παρακειμένην εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Μαραθῶνίου κόλπου ἀκτὴν περικαλλῆ μνημεῖα τοῦ Ἡρώδου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης αὐτοῦ.

Μὲ τὴν ἐμφάνισιν λοιπὸν τῶν Γότθων πειρατῶν πλὴν εἰς τόσους ἄλλους τόπους καὶ εἰς τὸν Μαραθῶνα συνδέω δλα τὰ πράγματα, τὰ δποῖα μᾶς σχετίζονταν καὶ πρὸς τὴν μικρὰν παρὰ τὸ Μπένη ἀκρόπολιν. Δὲν ἥξεν ύρω ἀν δύναται τις νὰ εἰπῇ πόσον καιρὸν διήρκεσεν ἡ ἐκ τῶν πρώτων πειρατικῶν τούτων εἰσβολῶν ἐπελθοῦσα κατάστασις. Ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ εἶνε γεγονὸς ἐντός τινος χρονικοῦ διαστήματος πάντως ἐτῶν τινων δι πασδήποτε ἀν μὴ δεκαετηρίδων. Ἀγρόται Μαραθῶνιοι καὶ ποιμένες ἐπρεπε νὰ λάθουν τὰ μέτρα των. Καταφύγια εἰς τὰς προσβάσεις τῶν βουνῶν εἰς πᾶσαν στιγμὴν ἥδυναντο νὰ θεωρηθοῦν ἀναγκαῖα καὶ δι' ἀνθρώπους καὶ διὰ τήνη. Πῶς νὰ εἰσχωρήσῃ τις εἰς τὰ μυστήρια συμβάντων, τὰ δποῖα ἐν τούτοις δὲν εἶνε ὑπερβολὴ ἀν εἰπῇ τις δι τούτων δι πασδήποτε νὰ φαντασθῇ τούλαχιστον; Εἰς τοιαῦτα δμως συγκλονιστικὰ μιᾶς προαιωνίας καταστάσεως συμβάντα καὶ ἐγὼ ἀναφέρομαι, τὰ δποῖα πολλὰ πράγματα βεβαίως ἥλλοισαν, ζητῶν νὰ ἔξηγήσω τὴν ὑπαρξιν καὶ μιᾶς ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία μόνον ὡς ὀχυρωμένη κάπως κατοικία καὶ καταιρύγιον ἀνθρώπων δύναται νὰ νοηθῇ μετὰ τῶν τειχῶν της, τὰ δποῖα μᾶς ἀπομακρύνοντα μὲν κάπως ἀπὸ τὸν ἀκραιφνῆ ἐλληνισμὸν τοῦ δευτέρου μετὰ Χρ. αἰώνος, δὲν ἀποχωρίζονται ὅμως καὶ ὅλως διόλου ἀπ' αὐτοῦ,

καθ' ὃν τρόπον δὲ χωρισμὸς οὗτος πρέπει νὰ ἐπῆλθεν ὅχι πολὺ ἀργότερα μετὰ ταῦτα, κατ' αὐτὸν δηλαδὴ ἥδη τὸν τέταρτον αἰώνα. Αἱ λίθιναι καλύβαι εἶνε καὶ αὐταὶ προφανῶς σύγχρονοι μὲ τὴν ἀκρόπολιν, ἔνεκα τῶν ὁμοίων εὑρημάτων καὶ μεταξὺ τῶν λίθων αὐτῶν καὶ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως. Ἐντὸς αὐτῆς ἡσαν οἰκήματα ἢ ἔνα μέγα οἴκημα, μετ' αὐλῆς πιθανῶς, δσον δύναμαι νὰ εἰκάσω ἐκ τῶν λειψάνων καὶ ἐνδὲ μεσοτοίχου αὐτῆς. Ἡ σκαπάνη



Εἰκ. 17. Δεξιὰ τὸ δρός Σταυροκοράκι. Ἀριστερὰ τὸ μικρὸν λεκανοπέδιον τῆς Μαραθώνας.

δμως μόνη δύναται ἵσως, δταν ἐπιχειρημῆι καὶ ἐδῶ κάποια ἀνασκαφικὴ ἐργασία, νὰ μᾶς φωτίσῃ περισσότερον καὶ περὶ τούτων τῶν ἀπορουμένων ἔτι ἐν τῇ Μαραθωνιακῇ ἀρχαιολογίᾳ.

§ 14.

Καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου βραχωδεστάτου ἐπίσης τόπου τῆς κορυφῆς τοῦ Σταυροκοράκι ἀπήντησα πολλὰ ἵχνη καλυβῶν λιθίνων ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιμένων, χωρὶς δμως νὰ δυνηθῶ ἐγγύτερον νὰ ἔξετάσω αὐτάς. Αὐτόθι συνέλεξα καὶ ἴκανὰ τεμάχια μαχαιριδίων ἢ ξυραφίων ἔξ δψιανοῦ. Ἰσως προέρχονται ταῦτα καὶ ἐκ τοῦ νεολιθικοῦ αἰώνος καθ' ὃν ἀνθρωποι πρὸ τῶν Ἑλλήνων ἥδη κατέκησαν τὴν Ἀττικήν. Ὁψιανοὺς ἀλλως τοιούτους εὑρίσκω πανταχοῦ ἐν Μαραθῶνι. Ἰδιαιτέρως μάλιστα εἰς τὴν χρεσόνησον τῆς Κυνοσούρας. Πολλοὶ μοὶ παρουσιάσθησαν τὸ 1926 ἥδη κάτωθεν κυφίως τῆς Μυκη-

ναϊκῆς ὡς προεῖπα ἀκροπόλεως, ἢτοι ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας, προγενεστέρας καὶ τῶν Μυκηναϊκῶν βέβαια χρόνων, πόλεως Μαραθῶνος. Ἐκεῖ δπου θέτω καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῆς, ἐξ ὠρισμένων παρατηρήσεων δρμώμενος (οἷον τῶν λιμενικῶν ἔργων τοῦ Ἡρώδου), εὑρέθη καὶ μικρότατος μᾶλλον πέλεκυς, ὡς ἄθυρμα παιδικὸν οὔτως εἰπεῖν, εἰ καὶ ὅχι ἐξ ὁψιανοῦ, ἀλλ᾽ ἐκ λίθου πυρίτου (στουρνάρι). Τεμάχια ὅμως μαχαιριδίων καὶ ξυραφίων ἐξ ὁψιανοῦ εὑρῆκα εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς Μαραθωνιακῆς πεδιάδος, καὶ ἵδιαιτέρως εἰς τὸ ποτε χωρίον Πλάσι (ὅχι Πλάζι καθὼς γράφεται εἰς τοὺς χάρτας), ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς μεταξὺ ἀμπέλων καρροδρόμους. Διὸ ὑποθέτω ὅτι καὶ οἱ παρὰ τὸν τύμβον ποτὲ εὑρεθέντες, ὅταν οὖτος ἀνεσκάπτετο κατὰ τὸ 1891 ἥ καὶ πολὺ πρωτίερα, δὲν ἦσαν ἡ ὅμοιοι πρὸς τοὺς ὁψιανοὺς τοῦ νεολιθικοῦ αἰῶνος, ὅχι ὅμως αἰχμαὶ βελῶν τῶν Περσῶν τοξοτῶν. "Ἐνα πυρήνα δόλόκληρον (nucleus) ὁψιανοῦ βάρους μιᾶς ὀκτᾶς εὑρῆκα εἰς τὴν περιοχὴν πάλιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος παρὰ τὴν πισσόστρωτον ἀμαξιτὴν δλίγον ὑπεράνω τοῦ Μικροῦ λεγομένου ἔλους τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Μπρεξίξας.

§ 15.

Ἄκροπόλεις ἄξιαι τοῦ ὀνόματος τούτου παρουσιάζονται σήμερον εἰς τὴν Τετράπολιν τοῦ Μαραθῶνος μόνον δύο, ἐκείνη ἣν ἀνεκάλυψα τὸ 1926, καὶ ἡ τῆς Τρικορύνθου, καθὼς προηγούμενως εἴπα. Εἰς τὴν Τρικόρυνθον καὶ τὴν ἀκρόπολίν της πυρσεχῶς ἐλπίζω θὺ μάρμαρο ἐρεύνας ἀνασκαφικάς. Περὶ τῆς ἀκροπόλεως ὅμως τῆς πόλεως Μαραθῶνος εἴπα ὅσα τότε, τὸ 1926 καὶ 1928, ἡδυνάμην νὰ εἴπω ἐν τῇ πραγματείᾳ μου περὶ τῆς Τετραπόλεως καὶ τοῦ Ἡρακλείου. Αὐτὴ παρουσιάζεται διὰ μίαν δευτερεύουσαν βέβαια θέσιν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἔνα κατόπιν ἀπλοῦν δῆμον, ὃς ἱκανῶς μεγάλη, μὲ περίμετρον 300 μέτρων τοῦ ἐπιβλητικοῦ τείχους της, ὅπερ πάλιν πλάτος ἔχει δύο μ. καὶ ἡμίσεος. Ἡ Προθάλινθος δὲν ἀφῆκε κανένα λύγος τῆς ἀκροπόλεως της. Κρίνων ὅμως ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Οἰνόης πιστεύω ὅτι καὶ ἡ Προθάλινθος δὲν ἔμεινε στερημένη αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ Οἰνόη πάντως εἶχεν ἀκρόπολιν, ἀφοῦ αὐτῇ καὶ σώζεται ἔτι ἐμφανῆ δὲ εἰνε καὶ τῆς ὑπὸ αὐτὴν μικροπόλεως τὰ τείχη. Μόνον ὅτι ἡ ἀκρόπολις ἐδῶ ἥτο μικροσκοπικὴ δύως καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ διασέλου τοῦ Μπέη. "Οχι μόνον δὲν ἔχει καμμίαν θεμελίωσιν ἐπὶ ὄγκωδεστέρων κάπως λίθων - βεβαίως διότι καὶ τὸ ἔδαφός της εἰνε καθαρὸς βράχος - ἀλλ' εἰνε καὶ διαμέτρου μόλις πεντήκοντα βημάτων καὶ τείχη ἔχει μικροτάτου πάχους, ὡς ἡμίσεος περίπου μέτρου, τὰ ὅποια καὶ ὑψος δὲν φαίνεται ὅτι εἰχον εἰ μὴ ἀνάλογον πρὸς τὸ πάχος. Φυσικὰ τείχος καὶ ἐδῶ δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ μέρος ἐκείνο τῆς ἀκροπόλεως, τὸ δποῖον ὃς ἀπότομος βράχος δὲν εἶχεν ἀνάγκην δχυρώσεως. Θραύσματά τινα ἀγγείων Ἑλληνικῶν κλασικῶν χρόνων εὑρῆκα καὶ ἐντὸς καὶ ἔξω τῆς ἀκροπόλεως, καὶ θραύσματα ὡσαύτως κεράμων. Ἄλλ' ἡ

ἀκρόπολις πιστεύω ὅτι ἂν δὲν διεφύλαττε Ἱεράν τινα ἐκ τῶν παλαιοτάτων ἀκόμη χρόνων ἀνάμνησιν, σημεῖόν τι ἡ ναῦδιον ἔπειτα, ὅπερ ἐχειάζετο καὶ μικρὸν αὐλόγυρον, δὲν εἶχε κανένα σκοπὸν ὡς ὁχύρωμα, εἶχε δὲ κτισθῆ νποθέτω ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐξ ἀγαστῆς τινος μόνον φιλοτιμίας, πῶς νὰ μὴ φαίνεται ἡ πόλις των ὅτι ἐστερεῖτο ὅλως διόλου τοῦ κοινοῦ τούτου γνωρίσματος πάσης ἐλληνικῆς πόλεως καὶ πρῶτα - πρῶτα — τῶν ἐγγύτατα αὔτῆς κειμένων δύο τούλαχιστον ἐκ τῶν τῆς Τετραπόλεως τοῦ Μαραθῶνος.

§ 16.

Ἄνεφερα ἀνωτέρῳ τὴν «Μάνδραν τῆς Γρηᾶς». Καὶ τῆς μὲν γρηᾶς τοῦ



Εἰκ. 18. Ἡ προεκβολὴ κλάδου τοῦ Σταυροκοράκι ὑπερθεν τοῦ Μπέη. Ἀκρόπολις ἀρχαία ἐπὶ τοῦ διασέλου καὶ λίθιναι ἀφχαῖαι καλύβαι ποιμένων.

εἰς τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἀναφερομένου νεοελληνικοῦ μύθου μὲ τὰ ἐπώνυμα τοῦ μηνὸς τούτου ὡς Γδάρη, Παλουκοκάφτη, Κλαψομάρτη, καὶ Πεντάγνωμον, μὲ τὸ δητόν: κάλλια Μάρτης στὶς γωνιές (παρὰ τὴν ἔστιαν δηλαδὴ) πιαρὰ Μάρτης στὶς αὐλές — Γρηᾶς βέβαια τοῦ μύθου, δὲν ἦτο ἡ κολοσσιαία αὔτη μάνδρα ἢτοι τὸ τρισχιλίων τούλαχιστον μέτρων περιτείχισμα ἥγουν περίτραγμα, ἐνὸς κτήματός της. Τὸ περιτείχισμα τοῦτο περιέβαλλε τὸ «χωρίον» τ. ἔ. ἀγρόκτημα τοῦ Ἡρώδου καὶ τῆς Ρηγύλλης, τοῦ δποίου τὴν πύλην ἀνεγνώρισε τὸ 1792 δ Φωβέλ, Γάλλος ἐν Ἀθήναις πρόξενος ἐκείνου

τοῦ καιροῦ. Ὁ Φωβὴλ ἀνέγνωσε καὶ μίαν ἐπιγραφὴν ἔκει, ἐπὶ λίθου τοῦ ποτε τόξου τῆς Πύλης ἐλλιπῶς σωζομένην, ἥτις εἶχεν οὕτω: Ὁμονοίας ἀδανάτου. Πύλη. Ἡρώδου ὁ χῶρος [εἰς δὲ εἰσέρ]χει. Τὸ δὲ 1926 ἀνασηκώσας τὸν αὐτὸν λίθον παρετήρησα καλῶς σωζομένην καὶ τῇν ἐπὶ τῆς κάτωθεν τοῦ λίθου ἐπιφανείας ἐπιγραφήν: Ὁμονοίας ἀδανάτου. Πύλη. Ρηγίλλης ὁ χῶρος εἰς δὲ εἰσέρχει (πρβ. καὶ τὸ ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἔτους 1933 ἐν σελίδῃ 517-558 ἀριθμον μου: Ὁ δισεκατομμυριοῦχος τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν Ἡρώδης Ἀττικός). Τί κτῆμα δμως, ἀγρόκτημα μάλιστα, ἡδύνατο τὸ λίθινον τοῦτο περίφραγμα νὰ περιβάλῃ ἐπὶ τῆς βραχωδεστάτης βουνώδους ἐκτάσεως μεταξὺ τῆς Αὐλώνας καὶ τῆς πεδινῆς λεκάνης τῆς Οἰνόης; Σήμερον ἐπὶ τῶν βράχων τούτων φύονται μόνον πεῦκα, δὲν βλέπει δὲ κανεὶς ποῦ ἡδύνατο ἄντ' αὐτῶν νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ ἄλλο τι κάρπιμον δένδρον ἢ νὰ καλλιεργηθῇ ἀγρός.

Ἄλλὰ μικρός τις χῶρος ἐντὸς τοῦ ἀπεράντου περιβόλου τῶν χιλιάδων στρεμμάτων δίδει νομῆς τοῦ προβλήματος τούτου τὴν λύσιν. Ἐπὶ ἐκτάσεώς τινος εἴδα φυόμενα νεόφυτα πολλὰ ἐλαῖων, πρὸς φύτευσιν τῶν δοποίων ἀνεσκάφησαν ὅπαὶ εἰς τὸ παχὺ τῶν βράχων στρῶμα· φανερωθέντος δὲ ὑπὸ αὐτὸς στρώματος γηίνου, ἐντὸς τούτου ἐφυτεύθησαν μικρὰ ἀγριελαῖαι, δι’ ἐμβολιασμοῦ μεταβαλλόμεναι εἰς ταχέως ἐπειτα εὐδοκιμούσας ὡς ἡμέρους καρπίμους ἐλαίας. Τοῦτο είνε ἔργον πρόσφατον βοσκοῦ ἐξ ἔκεινων, οἱ δοποὶ εἰς τε τὰ βουνώδη ταῦτα μέρη καὶ εἰς τὴν προπεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος, τὴν μεταξὺ Ἅγίου Ἄνδρεον καὶ Νέας Μάκρης, ταχέως μεταβάλλονται· εἰς γεωργούς. Ὁ Ἡρώδης καὶ ἡ Ρηγίλλη ἡδύναντο νὰ είχαν κάμη τὸ αὐτὸν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, τὸν δοποῖον οὕτω μετέβαλλον εἰς ἐλαιῶνα, ἀπέραντον ὅσον ἥθελαν. Ὅτι μετὰ τοῦ ἀληθινοῦ τούτου ἀγροκτήματος ἡδύναντο νὰ ἔχουν καὶ τόπους διὰ ζῆφα ἀγρια πρὸς κυνηγεσίαν, ἥμπορει τις νὰ ὑποθέσῃ· ὅπως καὶ τόπους πρὸς μελισσοτροφίαν. Ἀπίθανος τούλαχιστον δέν μοι φαίνεται ἡ ὑπόθεσις αὗτη ἐν ἀναμονῇ ἀλλης καλλιτέρας, ἥ δοποία θὰ ἔξηγει πῶς θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ ἀξιωθῇ τοῦ ὀνόματος «ἀγρόκτημα» ὁ μήτε διὰ βοσκὴν σήμερα χρήσιμος τόπος, δοτις δμως πρέπει νὰ εἶχεν ἀξίαν τινά, ἀφοῦ ἐτιμᾶτο καὶ μὲ μίαν διπλῆν μνημειώδη πύλην, κοσμουμένην καὶ ὑπὸ ἀνδριάντων κολοσσιαίων (ἀναπαράστασις αὐτῆς παρὰ Le Bas Monuments figurés, πίν. 90).

§ 17.

Εἰς τὸν Γερμανικὸν χάρτην τῆς Ἀττικῆς, κλίμακος 1:25000, σημειώνεται διὰ χρώματος ἔρυθροῦ ἔνα διατείχισμα τῆς 2300 μέτρα μακρᾶς χερσονήσου τῆς Κυνοσούρας, περὶ τὸ μέσον αὐτῆς, χωρὶς νὰ δηλώνεται ὑπὸ τῶν χαρτογράφων ἄλλο τι ἀκριβέστερον περὶ τοῦ διατείχισματος τούτου καὶ χωρὶς

νὰ ἐμφαίνεται κἄν αὐτὸς ὡς ἀρχαῖον τεῖχος. Εἶνε τεῖχος ἐν τούτοις τὸ σημειούμενον, πάχους μ. 2,60 μὲ πρόσωπον πρὸς βιορρᾶν βλέπον, καλλίστης ἐλληνικῆς οἰκοδομίας τοῦ 5^{ου} μέχρι τοῦ 4^{ου} πρὸς Χρ. αἰώνος (Εἰκὼν 20) περιζῶνον τὴν χερσόνησον ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν. Πολὺ δὲ γραπτόν καλῶς διατρέπεται, διακρίνεται ὅμως καλῶς καὶ αὐτός, ἔνα ἄλλο τεῖχος χαμηλότατον νῦν, περιβάλλον μέγαν καὶ ὑψηλὸν λόφον, ὅστις κεῖται δὲ λίγον τι πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ τῆς χερσονήσου. Ὁ λόφος οὗτος φέρεται εἰς τοὺς σημερινοὺς χάρτας ὡς τὸ βουνὸν Δρακονέρα, διότι ὁ ἵδιος ἄλλο ὄνομα δὲν ἔχει,



Εἰκ. 19. Ἡ Μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος καὶ ὑπερθεν αὐτῆς ἐπὶ μιᾶς τῶν κορυφῶν τοῦ ὅρους Ἀγριελίκη βωμὸς ἀρχαῖος.

τοῦτο δὲ δίδεται εἰς αὐτὸς μόνον ἔνεκα τῆς πηγῆς ἀγαθοῦ ποσίμου ὕδατος «Δρακονέρας», ἡτις οὕτε κἄν εἰς τὴν ὑπώρειαν τοῦ βουνοῦ εὑρίσκεται, ἀλλὰ παρὰ τὴν πεδιάδα, εἰς τι βάθος τοῦ εἰς αὐτὴν καταλήγοντος βράχου τῆς ὑπωρείας ὡς ἐντὸς φρέατος τρόπον τινά, τὸ δέποιν δύμως φαίνεται μᾶλλον ὡς σπήλαιον φυσικὸν μικρύλον εἰς ὃ κατέρχονται οἱ ἀντλοῦντες ἐκ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ βάθους τὸ ὕδωρ. Ἐργάζονται δὲ παρὰ τὴν πηγὴν ταύτην ἀνθρακεῖς, ἔυλάνθρακας ἐδῶ παρασκευάζοντες ἐκ τῶν οἰκῶν τῶν σχοίνων, διότι πλησίον τοῦ τόπου τούτου δένδρα δὲν ὑπάρχουν.

Ἐπειδὴ δύμως καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ νότου ἐν εἴδει δμαλοῦ βραχέος διασέλου ἀνωφερῆ κάπως πρόσβασιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν ταύτην μεταξὺ τῶν

πολλῶν ἐνταῦθα παντοῦ διεσπαρμένων θραυσμάτων ἀρχαίων ἀγγείων, κεράμων καὶ πλίνθων εὑρίσκονται καὶ μέλανος στιλπνοῦ γανώματος ἀγγείων θραύσματα, δὲν δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ τις διτι τῶν κλασικῶν χρόνων πρέπει νὰ εἰνε καὶ τὸ τεῖχος, τὸ περιβάλλον τὴν ἀκρόπολιν.

‘Ἄλλ’ ἐνῷ τῷρα εἰς τὴν ὑψηλὴν ταύτην θέσιν καὶ ἡ ἀκρόπολις αὕτη ἥδη γεννᾷ τὴν ἀπορίαν, τίνα σημασίαν ἥδύνατο νὰ ἔχῃ οἰαδήποτε ἀκρόπολις ἐνταῦθα εἰς τόπον ἐντελῶς βουνώδη καὶ βραχώδη περὶ αὐτὴν πανταχοῦ ἄνω καὶ κάτω εἴτε ἐγγὺς εἴτε μακράν, δπον πόλις τις βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ποτέ, ἐπειδὴ οὐδὲ σπιθαμὴ γῆς καλλιεργησίμου ἢ δπωσδήποτε χρησιμοποιησίμου, εἰς οὐδὲν σημεῖον παρουσιάζεται, πολὺ μεγαλειτέραν ἀπορίαν ἐγείρει περὶ τῆς σημασίας του τὸ μνημονευθὲν διατείχισμα, τὸ δποιὸν ἀπὸ βραχωδεστάτων ἐκατέρωθεν καὶ ἀποτομωτάτων κλιτύων τῆς χερσονήσου ἀρχόμενον ἐκ τῆς θαλάσσης, ἄνω εἰς δφρὺν βραχωδεστάτην φθάνει, δπισθέν του, πρὸς νότον, ἀφῆνον τὸ καθ' ὅλοκληρίαν ὁμοίως βραχωδεστάτον σελλοειδὲς μακρὸν τμῆμα τῆς χερσονήσου μέχρι τοῦ εἰς τὸ πέλαγος καταλήγοντος ἀκρωτηρίου τῆς.

Εἰνε προφανές διτι τὸ διατείχισμα τοῦτο, τὸ δποιὸν πρόσωπον ὡς εἰπα ἔχει πρὸς βιορᾶν, ἐνῷ δπισθεν ἐρείδεται ἐπὶ ὑψηλοτέρων παρὰ εἰς τὸ πρόσωπον βράχων, ἔνα μόνον προορισμὸν ἥδύνατο νὰ ἔχῃ δταν ἐκτίζετο ὡς κολοσσιαῖον πραγματικῶς δχύρωμα, μὲ τὰ σκέλη του ἀνερχόμενον εἰς ὕψος 200 μέτρων καὶ ἐπέκεινα ἵσως ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἥτις τοὺς πόδας του βρέχει.

‘Ο προορισμός του ἥδύνατο νὰ εἰνε ούτος μόνον: νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπὸ βιορᾶ ἐκ βράχων καὶ ἐδῆ σφρόδρα δυσδιαβάτων δίοδον εἰς τὸ νοτίως ἐκτεινόμενον μέγι τμῆμα τῆς χερσονήσου ἐχθρῶν, οἱ δποιοι θὰ ἥθελον νὰ καταλάβουν αὐτό.

Διὰ νὰ εῦρουν ὅμως ἐκεῖ τί;

‘Ἐπειδὴ τὸ μέγι δχύρωμα ἔχοηζε βεβαίως καὶ πλήθους μεγάλου ὑπερασπιστῶν ὅχι μάλιστα εἰς μίαν γραμμὴν ἀλλὰ εἰς διπλῆν καὶ τριπλῆν ἵσως, καὶ εἰς πᾶν μάλιστα σημεῖον τοῦ τείχους, δύναται νὰ φαντασθῇ κανεὶς πόσον ἵσχυρὸν σῶμα στρατοῦ ἦτο ἀνάγκη νὰ εὑρίσκεται ἐκεῖ ἔτοιμον πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπιδρομέων, οἵτινες οὔτε αὐτοὶ θὰ ἐπεχείρουν ἐπίθεσιν δὲν δὲν ἥσαν ἐπίσης πολλοὶ καὶ ἵσχυροι.

‘Άλλ’ ὁ στρατὸς ούτος βέβαια δὲν δύναται νὰ νοηθῇ διτι προορισμὸν εἰχε ἡ μένων ἐκεῖ διαρκῶς ἡ καταφεύγων ἐκεῖ ἐν τινι ἀνάγκῃ νὰ ὑπερασπίσῃ ἀπλῶς ἔαυτόν. ‘Ο στρατὸς ἔργον θὰ εἰχε νὰ ὑπερασπίσῃ ἄλλους ἀνθρώπους μένοντας ἐκεῖ ἡ διαρκῶς ἐπὶ τινα τούλαχιστον χρόνον ἡ ἐν τινι χρείᾳ καταφεύγοντας. Πρέπει δὲ νὰ λάβωμεν ὑπὸ δψιν διτι ἐν ἐκατέρᾳ τῶν περιπτώσεων τούτων θὰ ἥτον ἀνάγκη νὰ σωρεύωνται ἐκεῖ καὶ μεγάλα ποσὰ ζωοτροφιῶν καὶ ὕδωρ ἀστάθμιτον, πάντι δυνάμενα νὰ φθάσουν ἐκεῖ ἡ νὰ ἐξαστραλίζων.

ται ἑκίστοτε δι' ἔνα διάστημα χρόνου τοῦλάχιστον, πάντως ἐκ τῆς θαλάσσης, διά τε τὸν στρατὸν καὶ τοὺς πρὸς σωτηρίαν καταφεύγοντας ἐκεῖ ἀνθρώπους, ἀν αὐτοὶ θὰ ἥσαν οἱ χάριν τῶν δποίων θὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ καὶ ὁ στρατός.

Ἄλλὰ τίνες ἡτο δυνατὸν νὰ εἰνε οἱ σωτηρίαιν ζητοῦντες ἀνθρώποι, ἀφοῦ οὕτε φρούριον ἦτο ὁ τόπος οὕτε κατοικία ἔστω καὶ προσωρινῶς μόνον καταφεύγοντος ἐκεῖ πληθυσμοῦ οἰουδήποτε; Οὐδὲ περὶ ζῷων μάλιστα ἥ κτηνῶν, βοσκῆς ἔχόντων ἀνάγκην οἰωνδήποτε, ἦτο δυνατὸν νὰ πρόκειται, διότι ἡ τροφὴ αὐτῶν καὶ τὸ πρὸς πότισμά των ὕδωρ πάλιν διὰ θαλάσσης ἄλλοθεν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔρχεται, ἀφοῦ, ὡς εἴπα, εἰς τὸν βραχωδέστατον ἐκεῖνον τόπον τίποτε δὲν φύεται, ὕδατος δὲ οὐδὲ σταγῶν δύναται ποτε νὰ ὑπάρξῃ; Αἰγῶν,



Εἰκ. 20. Διατείχισμα χερσονήσου Κυνοσούρας.

μάλιστα!, ἡ ὑπαρξίας ἐκεῖ θὰ ἥδυνατο νὰ ἔξηγηθῇ, διότι αὐταὶ διπωσδήποτε δύνανται νὰ ἔξοικονομηθοῦν, ἀν ὑποτεθῇ ὅτι καὶ πεῦκα μόνον καὶ θάμνους τινὰς ἥδυνατο ἀραιοὺς νὰ εἰχε μεταξὺ βράχων δ τόπος, ἐνῷ καὶ τὸ θαλάσσιον ὕδωρ δι' αὐτὰς ἀρκεῖ πολλάκις, ἐπί τινα τοῦλάχιστον χρόνον.

Ἄλλ' ἀφοῦ αἰγας διπωσδήποτε, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἐκ θαλάσσης ἀσφάλειαν τῆς χερσονήσου, πρὸς ἔξήγησιν τῶν ἀποριῶν μας περὶ τῆς ὁχυρώσεως ταύτης ἀνέφερα, ἐνῷ προκειμένου περὶ πληθυσμοῦ ἀνθρώπων ἡ μνημονευθεῖσα ἀκρόπολις δύναται κάλλιστα καὶ ὡς καταφύγιον αὐτοῦ νὰ νοηθῇ, τότε ἐγὼ τοῦλάχιστον εἰς τὸ ἔξης συμπέρασμα ἐξ ὅλων τῶν εἰς τοὺς τόπους τούτους γενομένων παρατηρήσεών μου δύναμαι νὰ καταλήξω.

"Οταν οἱ Ἀθηναῖοι τὸ 431 πρὸ Χρ. κλεισθέντες εἰς τὰ ἀπόφθητα ὁχυρώματα τοῦ ἀστεως, τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς μεταξὺ τῶν Μακρῶν τειχῶν καὶ

τοῦ εἰς Φάληρον κατερχομένου τείχους παραθαλασσίου ἐκτάσεως, πᾶσαν τὴν λοιπὴν χώραν ἀφῆκαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἔχθρου, διὰ τὰ ζῷα των ἴδιαι-τέρως καὶ τοὺς ποιμένας των ἐφρόντισαν ὡς εἶνε γνωστὸν νὰ εὔρωσι κατα-φύγιον εἰς τε τὴν Εὐβοιαν καὶ τὰς ἄλλας πλησίον νήσους. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐπρα-ξαν ἔτι μᾶλλον πιθανῶς μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ συμφροδάν, διε οἱ Λακεδαιμόνιοι μονίμως πλέον ἐν Δεκελείᾳ ἐγκατασταθέντες, ἥδυναντο ὑποχείριον νὰ κατα-στήσωσι πᾶσαν τὴν Ἀττικήν. Καὶ εἰς τὴν πρώτην λοιπὸν περίστασιν κατὰ τὸν Ἀρχιδάμειον πόλεμον καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὸν Δεκελεικὸν ἀπὸ τοῦ 413 μέχρι τῆς ἐν Αἰγαῖς ποταμοῖς μάχης τοῦ 405 οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθη-σαν μὲν νὰ θαλασσοχρατοῦν τῆς χώρας των ὅμως δὲν ἤσαν πλέον κύριοι. Καὶ πᾶσα μὲν ἄλλη καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους ἀναγκαίως τότε ἐπαυσεν ἐντε-λῶς, ὡς καὶ πᾶσα ἀμπελουργία καὶ δενδροκομία ἐν γένει, ὡς δύναται τις εὐκόλως νὰ ἐννοήσῃ, καθ' ὅλην τὴν Ἀττικήν, τὴν δοπίαν στίφη Σπαρτια-τῶν περιέρχεχον, πλὴν ἵσως μόνον ὅπου συμφέρον ὁ ἔχθρὸς εὔρισκε πρὸς πλήρωσιν τῶν ἴδιων του ἀναγκῶν νὰ καλλιεργῇ ὁ ἴδιος ἢ νὰ ἀνέχεται ὡς εἴλωτας ἐννοεῖται καὶ τοὺς Ἀττικοὺς γεωργούς. Τὰ κτήνη βέβαια, καὶ ὁ ἔχθρὸς ἔχοειᾶζετο, πάντα τἄλλα καὶ ἴδιαιτέρως τά τε μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ βιοκήματα, αἰγας δηλαδὴ καὶ πρόβατα. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐθαλασσοχράτησαν μέχρι τέλους τοῦ πολέμου οἱ Ἀθηναῖοι, διόλου δὲν δύναται νὰ φανῇ παράδοξον, ἀν εἰς χερσόνησον ὡς ἡ τῆς Κυνοσούρας ἥ καὶ ὅπου ἀλλοῦ παρείχετο ὅμοια εὐκολία, ἐξ ἀρχῆς ἥδη τοῦ πολέμου, τὸν χειμῶνα ἥδη πρὸ τοῦ ἔτους 431, ἐφρόν-τισαν νὰ λάβουν τὰ μέτρα των διὰ νὰ περισώσουν σφάγια τούλαχιστον ἐκ τῶν ποιμνίων τῆς Διακρίας ἥ καὶ ἐκ τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων κτηνῶν. Τὰ μέτρα δὲ ταῦτα ἥδυναντο νὰ εἰνε μόνον ὅπως βλέπομεν αὐτὰ καὶ σήμερον φανερὰ ἐνώπιον μας. Ἡσαν τόσον εὐκολα ὅσον καὶ μόνα ἐνδεικνυόμενα. Ἄλλὰ καὶ τείχη τοιαῦτα δπως τὸ διατείχισμα, καὶ ἀκρόπολις τοιαύτη, δπως ἡ τῆς Δρακονέρας, ὃσον χρήσιμα ἥδυναντο νὰ εἰνε κατὰ τὰς δύο εἰρημένας χρο-νικὰς περιόδους, τόσον ἀχρηστα θὰ ἤσαν καὶ περιττὰ ὅλως διόλου κατὰ πᾶσαν ἄλλην περίστασιν ἀπὸ τοῦ 400 περίπου μέχρι τῆς ἐν Χαιρωνείας μάχης· διότι μετὰ τὰ 338 βέβαια οὐδὲ ὅλως νοητὰ ταῦτα θὰ ἤσαν. Περιττὸν διὰ τοῦτο θεωρῶ νὰ μακρηγορήσω περισσότερον, ἐξηγῶν διατί τοιαῦτα μέτρα νοητὰ δὲν θὰ ἤσαν, καθὸ ἀχρηστα, καὶ περιττὰ ἐπομένως, οὕτε ἐπὶ Κόνωνος καὶ τοῦ χρηματοδότου αὐτοῦ Φαρναβάζου οὕτε κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς δευτέρας συμμαχίας περὶ τὰ 376 καὶ κατόπιν, οὕτε ἀκολούθως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῶν Θηβῶν καὶ τοὺς ἐπὶ Δημοσθένους καὶ Φιλίππου μέχρι τοῦ 338 πρὸ Χρ.

§ 18.

Εἰς ἀνακοίνωσίν μου ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν ἀνεφέρθην καὶ εἰς

τὸν βωμόν, τὸν ὄποιον πρὸ δύο ἑτῶν ἀνεκάλυψα ἐπὶ μιᾶς τῶν κορυφῶν τοῦ ὅρους Ἀγριελίκι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ ὀλίγον ὑψηλότερα τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος (Εἰκ. 19). Ἡ πρόσφατος περὶ τὸν βωμὸν τοῦτον ἔρευνά μου ἀπέδειξεν ὅτι πράγματι βωμὸς ἦτο οὔτος καὶ οὐχὶ ἵερόν τι ἄλλο διδήποτε. Ὁ χῶρος, εἰς τὸν ὄποιον εἶχα παρατηρήσῃ τοὺς μεγαλολίθους τοῦ κτίσματος τούτου πρὸ πολλοῦ ἀνατετραμμένους πρὸς ἀναζήτησιν ἀρχαίων ὑπὸ τῶν βοσκῶν, εἶνε μόλις ἐνὸς τετραγωνικοῦ μέτρου. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον εἶνε ὅτι ἀφοῦ τελευταίως ἀπεμάκρυνα ἐκ τοῦ περιθωρίου τοῦ βοθροειδοῦς ἥδη χώρου (ἔξ οὐ εἶχα ἀχθῆ καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι βωμὸς μόνον ἐνταῦθα ἥδυνατο νὰ κεῖται) πολλὴν τέφραν, τὸ ἐπιπόλαιον χῶμα εὑροῦν ἀνάμικτον μὲ ζῷων κατάμαυρα δστᾶ, τὰ ὄποια δὲν ἔξηγοῦνται ἀλλως παρὰ ὡς προερχόμενα ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ προσενεχθέντων θυμάτων. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς τέφρας καὶ ἐπὶ μεγάλης ἀκτίνος τῆς πλατείας κορυφῆς εὑρῆκα καὶ τώρα ἴκανά ἔτι μεταξὺ τῶν βράχων διεσπαρμένα ὑδραύσματα μικροτάτων ἀγγείων, δοποῖα καὶ προηγουμένως εἰς μέγα πλῆθος εἶχα συλλέξῃ, τὰ πλεῖστα γεωμετρικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ ὑστέρων Ἑλληνικῶν. Ἐξ οὐ δῆλον γίνεται ὅτι ὁ βωμὸς ὑπηρετήθη καθ' ἄπασαν τὴν πρώτην πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδα. Ἐπαναλαμβάνω τὴν παρατηρησίν μου ὅτι πάντα τὰ ἀγγεῖα εἴτε ἀκέραια εἶνε ταῦτα εἴτε ὑδραύσματα μόνον ἔξ αὐτῶν σώζονται, εἶνε μικρότατα ὡς ἔαν ἡσαν ἀδιύρματα παιδίων. Ἰσως ὅμως ἡσαν μᾶλλον πενιχραὶ προσφοραὶ τῶν μόνων βεβαίως συχναζόντων εἰς τὸ ὅρος καὶ πάλαι ποτέ, δπως σήμερον, αἰγοβοσκῶν. Ἀξιοπαρατηρητον εἶνε ὅτι ἡ ἀτραπὸς μὲν ἡ ἐκ τῆς εἰσόδου τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ἡ παρ' αὐτὴν διερχομένη κάτωθεν ἥδη ἐκ τῆς πόλεως Μαραθῶνος, δὲν φαίνεται σήμερον ἐπὶ τῆς σφρόδρα ἀνάντους καὶ βραχωδεστάτης παρὰ τὴν κορυφὴν πλευρᾶς τοῦ βουνοῦ. "Οταν ὅμως φθάσῃ τις εἰς τὴν ὁριζοντίαν πρὸς τὴν κορυφὴν καὶ πρὸς τὸν βωμὸν πλέον φέρουσαν γραμμήν, εὐθὺς ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἔκει οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τοιουτοτρόπως διευθετήση τοὺς φυσικοὺς βραχολίθους ὥστε δι' αὐτῶν καὶ διά τινων ἀλλων τεχνηέντως κάπως παρεμβληθέντων νὰ κατασκευάσουν ἀληθῆ δόδον ἐνταῦθα στενὴν μὲν ὡς ἀτραπὸν μᾶλλον, ἀλλὰ εὐκόλως πλέον εἰς πάντα βατήν. Ἡτο δρα γε αὐτῇ ἡ συνέχεια μόνον τῆς κάτωθεν ἐκ τῆς πόλεως ἐρχομένης ἀτραποῦ, ἡ δποία ἔξελιπε σήμερον, ἡ ἡ μόνη χρήσιμος διὰ τὴν πομπὴν τῶν βοσκῶν, οἵτινες καθὸ εἰς τὰ ὑψη ταῦτα μετὰ τῶν ποιμνίων των εὑρισκόμενοι πάντοτε, ἐδῶ καὶ εἰς πομπὴν μετὰ τῶν ἵερέων των σχηματιζόμενοι, ὕμνους ψάλλοντες ἔβαινον πλέον πρὸς τὸν βωμόν; Φανταστικὰ εἶνε Ἰσως ταῦτα, ὅχι ὅμως πιστεύω καὶ φαντασιώδη.

§ 19.

Παρὰ τὸν βωμὸν τοῦτον ἄπαξ εὑρεθέίς, εἰχα σχεδιάσῃ πέρους τὸν Ὁκτώβριον καὶ ἔξακολούθησιν τῆς ἐφεύνης μου, τὴν δόπιαν τὸ 1926 εἰχα μόλις ἀποπειραθῆ εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ἐν λόγῳ κορυφὴν τοῦ Ἀγριελίκη εὑρισκομένην Μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν. Κυρίως ἀνασκαφικὴ δὲν ἦτο οὐδὲ τότε ἡ ἀπό-



Εἰκ. 14 α. Τὰ τείχη τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος.

πειρά μου. Ἀπλῶς ἡρεύνησα τὰ πρὸ ἵκανῶν δεκαετηρίδων ὑπὸ τοῦ τότε γαιοκτήμονος ἐν Μαραθῶνι Σούτσου ἀνασκαλευθέντα χώματα εἰς τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ θέσις αὕτη διακρίνεται εὐκόλως, διότι κεῖται παρὰ τὸ στόμιον ἀβαθοῦς σπηλαίου, εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἦτο εὔκολον νὰ καταβῶ. Εἰς τὰ αὐτόθι χώματα δύμως ἀναζητῶν ἀγγείων θραύσματα, εὑρῆκά τινα γεωμετρικὰ καὶ πολλὰ ἀρχαῖα ἔλληνικά, ἵσως δὲ καὶ Μυκηναϊκά, τὰ δόπια κατατεθέντα τότε ὑπ' ἐμοῦ κάπου μετ' ἄλλων ἀλλαχοῦ τοῦ Μαραθῶνος συλλεχθέντων εὑρημάτων (ἐπιγραφῶν καὶ ἀναγλύφων), μετεφέρθησαν κατόπιν εἰς Ἀθήνας, ὅχι ὑπ' ἐμοῦ, καὶ ἔγιναν ἀφαντα (πρβ.). Πρακτικὰ τοῦ ἔτους 1933 ἐν σ. 44 σημ. 1). Τὸ 1926 μοῦ ἐφάνη ὅτι ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὁ γαιοκτήμων ποτὲ ἐν Μαραθῶνι Ιωάν. (;) Σούτσος ὅχι ἀνεν-

λόγου ἀνεζήτησε ἀρχαῖα, διότι κάτι βεβαίως πρέπει νὰ παρετήρησε ἐπὶ τοῦ χωματώδους ἐνταῦθα ἔδαφους, εἰς τὸ δποῖον αὐτὸς καὶ μικρὸν χάνδακα ἦνοιξε. Δυστυχῶς ὅμως οὔτε πέρουσι ἥδυνήθην νὰ κάμω ἄλλην μίαν ἔδω ἀκριβεστέραν ἔρευναν, ὅχι βέβαια διὰ νὰ καταφύγω εἰς τὰ θραύσματα ἀγγείων πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι Μυκηναϊκὴ δύνασις εἶνε ἡ ἀκρόπολις (Εἰκ. 14^a), διότι τοὺς χρόνους αὐτῆς μαρτυρεῖ ἐπαρκῶς τῶν τειχῶν της ἡ οἰκοδομία. Εἶνε ὅμως καὶ φυσικώτατον νὰ δεχθῶμεν καὶ μίαν Μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν ἔκει ὅπου εἰς τὸ ὑπὸ αὐτὴν πεδίον καὶ ἔνας Μυκηναϊκὸς θολωτὸς τάφος εἰς τὰ ὅμιματά μας παρουσιάσθη, φυσικώτατον δὲ καὶ διότι αἱ δύο μὲν ἄλλαι πόλεις τῆς Ἀττικῆς Τετραπόλεως διὰ τῶν προελληνικῶν ὀνομάτων ἥδη Τρικόρυνθος, Προβάλινθος, ἡ δὲ Τρικόρυνθος ίδιαιτέρως καὶ διὰ τοῦ Εὐρυσθέως καὶ διὰ τοῦ περὶ τῶν τέκνων τοῦ Ἡρακλέους παναρχαίου θρύλου, εἰς χρόνους ἡμᾶς ἀνάγοντιν ὅχι μόνον Μυκηναϊκούς, ἄρα προδωρικοὺς Ἀχαιϊκούς, ἄλλὰ καὶ πολὺ παλαιοτέρους. Καὶ ἄλλως ὅμως, ἐκ τοῦ ὅτι ἥδη ἡ τε ὑπαρχεῖς καὶ ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος ὑπὸ τοῦ Στραβώνος ἀσφαλέστατα δηλοῦται — σὺν τῇ ἀκροπόλει αὐτῆς ὡς εἰκός —, καὶ ἡ θέσις δὲ τῆς Τρικόρυνθου είνε τόσον ἀκριβῶς γνωστή, ὥστε διὰ τὴν πόλιν Μαραθῶνα νὰ μὴν ὑπολείπεται ἄλλη θέσις παρὰ ἡ διὰ τῆς ὑπὸ ἐμοῦ ἀνακαλυφθείσης ἀκροπόλεως διαπιστουμένη, δὲν βλέπω τί ἄλλο ἀκόμη πρέπει νὰ λεχθῇ, διὰ νὰ παύσῃ τέλος πᾶσα συζήτησις ὅχι μόνον περὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως μιᾶς ἐκάστης τῶν τεσσάρων πόλεων τῆς Ἀττικῆς Τετραπόλεως, ἄλλὰ καὶ ίδιαιτέρως περὶ τε τῆς πόλεως Μαραθῶνος καὶ περὶ τῆς ἀκροπόλεως αὐτῆς ἐπομένως, ὡς καὶ περὶ παντὸς ἄλλου τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μαραθῶνος συμπληροῦντος τόπου, διστις πρὸς τὴν θέσιν τῶν πόλεων αὐτοῦ σχετίζεται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ἡμέτερον Ἡράκλειον. Κανεὶς δὲν θὰ ἀρνηθῇ τοὺς στρατηγικοὺς λόγους, οἵ δποῖοι τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐπιβάλλουσιν ἔκει ὅπου καὶ ἐπὶ τέλους εὑρέθη. Κανεὶς ὅμως δὲν θὰ εὑρεθῇ ὑποθέτω, διστις ἐν τοῖς λειψάνοις του δὲν θ' ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς τοιοῦτον δποῖον καὶ θὰ τὸ ἀνεμένομεν, ὅχι μόνον καθ' ὅλην του τὴν μορφὴν ὡς ἵερὸν δύτιως τοῦ Ἡρακλέους τέμενος καὶ στρατῶνα ἐπομένως τῶν ἐφῆβων, ὅπου καὶ ἡ στρατοπεδεία τῶν Ἀθηναίων τοῦ Μιλτιάδου θὰ ἡτο νοητή, ἄλλὰ καὶ διὰ τὴν θέσιν του πλησιέστατα μιᾶς πόλεως, ἡ δποία ἀφοῦ δὲν ἡτο δυνατὸν φυσικὰ νὰ είνε οὔτε ἡ Προβάλινθος οὔτε ἡ Τρικόρυνθος οὔτε ἡ Οἰνόη, δὲν είνε δυνατὸν πλέον νὰ είνε ἄλλη παρὰ ἡ πόλις ἡ καὶ ἔνεκα τῆς ἀκροπόλεως της ἀναγκαίως ζητουμένη, ἡ πόλις Μαραθῶν. Ἀπλᾶ πράγματα, πρὸ πολλοῦ ἥδη αὐτόδηλα καταστάντα, τελείως δὲ καὶ ἄλλως διαλευκανθέντα, ὡς πρός τε τὴν πόλιν καὶ ὡς πρὸς τὸ Ἡράκλειον, ἐν τούτῳ δὲ καὶ διὰ τῶν εὑρημάτων μου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ, ἔξενὸς μὲν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ περιθωρίου τῆς μεγάλης πλατείας τῶν ἀσκήσεων

τῶν νεοσυλλέκτων τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ, ἐξ ἄλλου δὲ ἐντὸς τῶν λοιπῶν σημαντικῶν χώρων τοῦ στρατῶνος ἀμα τούτου καὶ ἵεροῦ τεμένους διὰ τὴν λατρείαν ἐνὸς ἡμιθέου¹.

ΓΕΩΡΓ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ

¹ Εἰς ὅσα καὶ ἐνταῦθα λέγω καὶ ἐν τῇ ὑποσημειώσει τῆς σελίδος 136/137, πρὸς ἐπικουρίαν ἔρχονται αἱ πρόσφατοι ὅλως διόλου παρατηρήσεις μου, ὑπερμεσοῦντος ἡδη τοῦ ἔτους 1936, εἰς τε τὴν ἀκρόπολιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος, ὀλίγα δηλαδὴ βῆματα ἀνατολικῷ τερεβον τοῦ καλῶς σωζομένου τείχους αὐτῆς τοῦ δηλουμένου διὰ τῆς Εἰκόνος 18 ἐν σ. 156 (πρβ. καὶ τὸ κείμενον ἐν σ. 156/157), καὶ εἰς τὸ ἑσωτερικὸν ἀμα τοῦ Ἡρακλείου, ἰδιαιτέρως δὲ ἐν τῇ ὑποσημειώσει τῆς σ. 136 περὶ τὸ μέσον καὶ ἐν σ. ἐτι 102 σημ. 1. Παρὰ τὴν εἰρημένην νοτιανατολικήν γωνίαν τοῦ καταδήλου Μυκηναϊκῆς οἰκοδομίας τείχους, δύο τὸ 1926 ἡδη ἀνεσκάλευσα τὰ ἐπὶ Σούτου ἀνασκαφέντα μαλακὰ χώματα, κεῖται μικρὸν φυσικὸν σπήλαιον, ὃς ἀνέφερο ἐν τοῖς ἄνω, βάθους κατὰ τὸ παρόν τούλαχιστον τεσσάρων μέτρων. Εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο, ἥτο φυσικὸν καὶ τοῦ Σούτου οἱ ἐργάται νὰ εἰχαν ρίψη μέγα μέρος τῶν ὑπ' αὐτῶν παρὰ τὰ χεῖλη του ἀνασκαφέντων χωμάτων, ἀλλὰ καὶ αἱ βροχαὶ ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας ἐπόμενον ἥτο νὰ εἰχαν παρασύρῃ ἄλλα τόσα καὶ περισσότερα Ἰσως, μετὰ λίθων ἐννοεῖται, οἱ δόποιοι γύρω·γύρω ἀφθονοῦν, δοχὶ διλιγωτέρων. Μεταξὺ λοιπὸν λίθων ἢ χαλίκων καὶ χωμάτων εὑρέθησαν τὰς ἡμέρας ταύτας πλῆθος θραυσμάτων ἀρχαίων ἀγγείων—ώς ἥτο ἐπόμενον καὶ νὰ ἀναμένεται τοῦτο πολλῶν μὲν τῶν κλασικῶν χρόνων, κοινῶν τῶν πλείστων, ἀλλὰ καὶ μέλανος στιλπνοῦ γανώματος, τινῶν δημως (κατὰ τὴν ἔγκυρον καὶ ἄλλων ἐμπειρογνωμόνων κρίσιν) καὶ πολὺ παλαιοτέρων, ἐμφανῶς μάλιστα πρωτογεωμετρικῶν τῶν περὶ τὰ 1100 πρὸ Χρ. ἐτῶν, συγχρόνων ἀρα τῶν ὑστάτων Μυκηναϊκῶν (sub-Mycenaei). Δὲν ἔλειφαν πρὸς τούτοις οὔτε τὰ συνήθη εἰς τὸν Μαραθῶνα τεμάχια ὄψιαν. Ἄλλ' ἀκόμη δὲν δύναμαι νὰ προΐδω τί ἄλλο ἀκόμη κρύπτεται μεταξὺ τῶν ὑπολειπομένων ἔτι θραυσμάτων ἀγγείων, τὰ δόποια ἀνάμικτα πάντοτε μεταξὺ λίθων διαρκῶς ἐμφανίζονται εἰς τὰ χωμάτα — Ής πρὸς δὲ τὰ ἐρειπωμένα τείχη τὰ περιβάλλοντα τὸ Ἡράκλειον, τοῦτο ἔτι δῆλον ἔγινε, ὅτι θεμέλια ταύτα εἰς τι βάθος οἰονδήποτε τοῦ χωματώδους ἐδάφους οὐδέποτε εἰχαν. Οἱ κατώτατοι οἰκοδομικοὶ λίθοι, πολλαχοῦ καὶ ἴκανῶς μεγάλοι ἢ καὶ δγκωδέστατοι, φαύουν ἀπλῶς τὴν γῆν, ἐνθα δημως ἐρευνήσας, εἰς οὐδὲν σημεῖον ἀπήντησα θραῦσμα οἰονδήποτε ἀγγείου ἢ κεράμου. Τόσον εἰνε ἀληθὲς ὅτι ἀπλοῦς φράκτης καὶ στηθαῖον μόνον ἥτο δ περιβολος οὗτος καὶ δοχὶ τείχος φρουρίου (Ιδὲ σ. 136 ἐν ὑποσημειώσει). Περὶ τοῦ Ἡρωδείου τέλος ὑδραγωγείου δὲν ἡδυνήθην νὰ ἔξαριθμώσω τίποτε περισσότερον παρὰ δ, τι εἰπα ἐν τοῖς ἄνω (σ. 120 ὑ/σ.). Ἀναμφιβόλως θὰ γίνη ἀνάγκη, προκειμένου περὶ τῆς ἐσχάτης αὐτοῦ πρὸς δυσμάς κατευθύνσεως, νὰ ἔξετασθῇ καλῶς εἰς τι βάθος τὸ παρὰ τὴν πλάτανον ἔδαφος, ὡς αὐτῶς δὲ καὶ δ ἀγρός τοῦ Ἀθανασίου Μπαϊρακτάρη, παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον, ὃς ἀνέφερα ἀνωτέρω ἐν σ. 98. Ἄλλα περὶ τοιαύτης ἐργασίας δὲν δύναται νὰ γίνη λόγος ἀνευ ἐνεργοῦ ἐπειβάσεως τῶν ἀνωτέρων κρατικῶν ἀρχῶν (Ιδὲ σ. 86 ἐν ὑποσ., σ. 89, 91, 93 ἐν ὑποσ.).

* Ἐν ὑποσημειώσει σελίδος 84ης στίχῳ 21φ διαρρωτέον 'Ἐπὶ ἀντι Ἐκ.